

**TECHNISCH VERSLAG VAN HET SECRETARIAAT
OVER DE MAXIMALE BESCHIKBARE MARGES
VOOR DE LOONKOSTENONTWIKKELING**

12 november 2009

Internet:

<http://www.ccecrb.fgov.be/>

Verantwoordelijke uitgever :
Luc Denayer, secretaris van de CRB
Blijde Inkomstlaan 17-21,
1040 Brussel

Voorwoord

De laatste jaren is de redactie van het Technisch verslag van het secretariaat meer en meer het resultaat geworden van teamwork dat gedragen wordt door een aantal wetenschappelijke medewerkers van het secretariaat, in casu Marie Monville (hoofdstukken 3 en 5), Florence Meessen (hoofdstuk 2), Siska Vandecandelaere, Stephen Renders en Sébastien Yasse (hoofdstuk 4), Kris Degroote (algemene coördinatie, hoofdstukken 3 en 5), Frédéric Swaelens en Michael Rusinek (hoofdstuk 4), Gunter Uwents en Luc Denayer (hoofdstuk 1) en Hendrik Nevejan (hoofdstukken 1 en 2).

De thema's die in het interprofessioneel overleg worden aangesneden zijn dan ook steeds talrijker geworden. Dit heeft het secretariaat ertoe gebracht te steunen op een steeds ruimer netwerk voor het verzamelen van data en analytisch werk. In dit kader wil de Centrale Raad voor het Bedrijfsleven zijn dank betuigen aan de heer Mont (permanente vertegenwoordiging bij de Oeso), mw. Dominique Paturot en de heer Herwig Immervoll (Oeso-secretariaat), de heer Livio Dell'Abate (Eurostat), mw. Termote (fod Economie, Kmo, Middenstand en Energie ADSEI), de heren Bogaert, Englert, Masure, Hendrickx, Van Horebeek, Dobbelaere, Bossier en Stockman en de dames Kegels en Biatour (Federaal Planbureau), de dames Heuse, Buydens, Rubbrecht en Brumagne en de heren Crevits en Dresse (Nationale Bank van België), mw. Kristel Bogaerts (Centrum voor Sociaal Beleid), de heren Braeckmans, Vermeeren, Beca, Van Nuffel en Bevers (fod Werkgelegenheid, Arbeid en Sociaal overleg), de heren Dmitrevsky, Vets en mw. Piette (RSZ), de heer Valenduc (fod Financiën), de heer Charles Demarch (Beleidscel Financiën), de heer Barrat (DARES), de heer Bach (IAB), professor Deschamps (FUNDP) alsook aan de professoren Jacquemin (FUNDP), Dewachter (KUL) en Bauwens (UCL, Core), de heren Kalenga M'Pala, Mansour-Kadjar en Spithoven (pod Wetenschapsbeleid) voor hun bereidwillige medewerking aan het verslag.

Verder kon er bij het tot stand komen van dit verslag gerekend worden op de input van de professoren Bruno Vanderlinden (UCL) en Leo Sleuwaegen (Vlerick Leuven Gent Management School) in het kader van samenwerkingsakkoorden tussen hen en de CRB.

De verantwoordelijkheid van het verslag is volledig voor rekening van het secretariaat.

Onze dank gaat ten slotte ook uit naar alle medewerkers van het secretariaat die met hun werkzaamheden op het vlak van administratieve opvolging, dactylografie, eindopmaak, vertaling en drukwerk hebben bijgedragen tot de concrete verwezenlijking van het verslag.

Inhoudstafel

Algemene Inleiding	7
1 Macro-economische context	21
1.1 Conjunctuurschets	22
1.1.1 Internationale context.....	22
1.1.2 Belgische context.....	29
1.2 Inflatie.....	30
1.2.1 Inflatieontwikkeling in België en de eurozone	30
1.2.2 Invloed van de energiedragers.....	31
1.2.3 Invloed van andere producten.....	34
1.2.4 Inflatie in België, recente gegevens en vooruitzichten	35
1.3 Ontwikkeling van de publieke financiën in België.....	36
Bronvermelding.....	39
2 Werkgelegenheid	41
Boordtabel	42
2.1 Recente dynamiek van de werkgelegenheid.....	43
2.1.1 Werkgelegenheid, werkloosheid en activiteit	43
2.1.2 Specifieke maatregelen om het hoofd te bieden aan de crisis.....	45
2.2 Structurele dynamiek van de werkgelegenheid.....	48
2.2.1 Uitdagingen op lange termijn	48
2.2.2 Werkgelegenheidsstromen sinds 1996	50
2.2.3 Stromen van individuen	52
Bronvermelding.....	56
3 Loonvorming	57
Boordtabel	58
3.1 Loononderhandelingen.....	59
3.1.1 Duitsland.....	59
3.1.2 Nederland	63
3.1.3 Frankrijk	65
3.1.4 België.....	67
3.2 Cao nr. 90	68
3.2.1 Sectoriële akkoorden	68
3.2.2 Ondernemings-cao's en toetredingsakten.....	68
3.2.3 Impact op de loonkostenontwikkeling	69
3.3 Impact van de (para)fiscaliteit op de arbeid.....	70
3.3.1 Ontwikkelingen en uitdagingen	70

3.3.2	Arbeid, kapitaal en verbruik.....	70
3.3.3	Maatregelen ter verlichting van de (para)fiscaliteit op de lonen	71
3.3.4	De effecten van de maatregelen ter verlichting van de (para)fiscaliteit op de arbeidskosten en op de koopkracht	76
	Bronvermelding.....	78
4	Structureel concurrentievermogen	81
	Boordtabel	82
4.1	Verandering in economische realiteit	84
4.2	Onderwijs	86
4.3	Innovatie.....	87
4.4	Ondernemerschap	89
4.5	Internationalisatie	90
4.6	Ontwikkeling marktaandeelen	93
4.7	Kostenstructuur	96
4.8	Ontwikkeling van het loonaandeel en van de rentabiliteit van het kapitaal.....	99
	Bronvermelding.....	108
5	Voortgezette beroepsopleiding	111
	Boordtabel van de sociale partners.....	112
	Boordtabel : internationale vergelijking	112
5.1	Voordelen en verantwoordelijkheid	113
5.2	Verbintenissen van de sociale partners.....	114
5.3	Van het interprofessionele naar het sectoriële niveau.....	116
5.4	Van verbintenissen tot resultaten	118
5.4.1	2008 in het kort	118
5.4.2	Structurele indicator van Lissabon	118
5.4.3	Formele voortgezette opleiding.....	119
5.4.4	Minder formele en informele voortgezette opleiding	120
5.4.5	Initiële opleiding	120
5.4.6	Globale indicatoren	121
5.5	Sanctiemechanisme	122
	Bronvermelding.....	124
	Bijlagen	125
	Bijlage 1 : Bedrijfstakkenomenclatuur Nacebel	126
	Bijlage 2 : Loonkostenontwikkeling per persoon en per uur	127
	Bijlage 3 : Wegingscoëfficiënten	127

Lijst met grafieken :

Grafiek 1-1: Inflatieontwikkeling sinds 2006 in België, Duitsland, Frankrijk, Nederland en de eurozone (Veranderingspercentages tgv. de overeenstemmende maand van het voorgaande jaar)	31
Grafiek 1-2: Procentuele ontwikkeling van de elektriciteits- en gasprijs in België, zijn buurlanden en de eurozone van januari 2008 tot september 2009	33
Grafiek 1-3: Verwachte ontwikkeling van de inflatie volgens het Federaal Planbureau	36
Grafiek 1-4: Globaal begrotingstraject bij ongewijzigd beleid, van 2007 tot 2020 – in % van het bbp.....	38
Grafiek 3-1: Relatieve uurloonkostenontwikkeling België tgv. gemid. 3	58
Grafiek 3-2: Uurloonontwikkeling in Duitsland	59
Grafiek 3-3: Uurloonontwikkeling in Nederland.....	64
Grafiek 3-4: Maand- en uurloonontwikkeling in Frankrijk.....	65
Grafiek 3-5: Ontwikkeling van de cao-uurlonen, België	68
Grafiek 3-6: Aandeel niet-recurrente resultaatsgebonden voordelen (in % van het RSZ-brutoloon).....	69
Grafiek 3-7: Faciale voet, effectieve voet voor en na de vereenvoudiging volgens het peil van het brutomaandloon	74
Grafiek 4-1: Internationale vergelijking van de kostenstructuur	96
Grafiek 4-2: Aandeel van energie in de productiekosten van de economie in haar geheel en van de industrie (2000)	97
Grafiek 4-3: Ontwikkeling van de bijdrage van de productiekosten aan de ontwikkeling van de deflator van de finale vraag tussen 1996 en 2008.....	98
Grafiek 4-4: Loonaandeel in de markteconomie, de verwerkende industrie en de marktdiensten (1970-2008).....	100
Grafiek 4-5: Ontwikkeling van het loonaandeel in België en in de buurlanden (1970-2008)	101
Grafiek 4-6: Rentabiliteit van het kapitaal in de markteconomie, de industrie en de marktdiensten (1970-2008)	101

Lijst met tabellen

Tabel 1-1: Hypothesen inflatievooruitzichten	35
Tabel 1-2: Beknopt overzicht van de openbare financiën, van 2008 tot 2012 – in % van het bbp.....	38
Tabel 2-1: Bijdrage tot de groei van de binnenlandse werkgelegenheid (in personen), economie in haar geheel (loontrekkers + zelfstandigen) 1996-2008.....	51
Tabel 3-1: Impliciete belastingvoeten voor verbruik, kapitaal en loonarbeid: economie in haar geheel (2007)	71
Tabel 3-2: Ontwikkeling van en vooruitzichten m.b.t. de loonsubsidies 1996-2010, in miljoenen euro's	76
Tabel 3-3: Verminderingen van de sociale werkgeversbijdragen en loonsubsidies in % van de loonmassa: privésector (1996-2010), in miljoenen euro's.....	77
Tabel 4-1: Gemiddelde jaarlijkse groeivoet van het exportmarktaandeel tussen 1995 en 2008 (in %).....	94
Tabel 4-2: Ontwikkeling van het loonaandeel, van de kapitaalintensiteit, van de rentabiliteit van het kapitaal en van hun componenten	108

Algemene Inleiding

Boordtabel : Indicatoren van het IPA

I. Macro-economische context	2005	2006	2007	2008	2009 ^e	2010 ^p	05-06	07-08	09-10 ^p	97-08
	<i>Jaarlijkse veranderingspercentages</i>						<i>Gecumuleerde veranderingspercentages</i>			
Bruto binnenlands product, volume	1,8%	2,8%	2,9%	1,0%	-3,2%	0,4%	4,6%	4,0%	-2,8%	31,3%
Bruto binnenlands product privésector, volume	1,8%	2,9%	3,3%	1,3%	-3,6%	0,2%	4,7%	4,7%	-3,5%	34,0%
Uurproductiviteit, privésector	0,8%	1,5%	1,1%	0,0%	-0,3%	0,9%	2,4%	1,1%	0,6%	17,2%
Bbp-deflator, privésector	2,0%	2,2%	2,1%	1,6%	0,4%	1,5%	4,2%	3,7%	1,9%	21,2%
Consumptieprijsindex	2,8%	1,8%	1,8%	4,5%	0,0%	1,5%	4,6%	6,4%	1,5%	27,9%
Gezondheidsindex	2,2%	1,8%	1,8%	4,2%	0,7%	1,2%	4,0%	6,1%	1,9%	25,5%
Interne ruilvoet ⁽¹⁾	-0,1%	0,4%	0,3%	-2,6%	-0,2%	0,3%	0,2%	-2,2%	0,0%	-3,4%
Schuldgraad van de ondernemingen, niveau ⁽²⁾	43,1%	41,1%	43,9%	44,7%	49,3%		42,1%	44,3%		46,4%
Kapitaal-arbeidratio (gefilterde reeks)	1,5%	1,6%	1,8%	1,9%	2,0%	2,1%	3,2%	3,7%	4,1%	18,8%
Reële uurloonkosten	-0,5%	1,6%	1,4%	-0,9%	1,7%	-0,1%	1,1%	0,5%	1,6%	9,5%
Gecorrigeerd loonaandeel, privésector ⁽³⁾										
Niveau	63,5%	63,3%	63,3%	64,4%	65,8%	65,0%	63,4%	63,8%	65,4%	65,3%
Veranderingspercentage	-1,2%	-0,3%	0,0%	1,7%	2,2%	-1,2%	-1,5%	1,7%	1,0%	-3,2%
⁽¹⁾ Verhouding : deflator van de toegevoegde waarde privésector/gezondheidsindex. Een ruilvoetverbetering vindt plaats wanneer de deflator van de toegevoegde waarde sneller stijgt dan de gezondheidsindex.										
⁽²⁾ Door kredietinstellingen (binnen euro) verstrekte kredieten en vastrentende effecten (excl. kredieten van de niet-financiële sector), in % van het bbp.										
⁽³⁾ Aan de zelfstandigen wordt het gemiddeld loon van een werknemer toegekend.										
^e : raming ^p : voorspelling										

II. Uurloonkostenontwikkeling in de privésector	2005	2006	2007	2008	2009 ^e	2010 ^p	05-06	07-08	09-10 ^p	97-08
Index (1996=100) van de relatieve loonkostenontwikkeling : België / Gemid. 3										
Bron Oeso juni 2009	100,5	101,3	102,9	104,4						
Secretariaat oktober 2009 ⁽³⁾	100,1	101,2	102,5	103,6	103,5	103,3				
Gemid. 3										
Bron Oeso juni 2009	1,5%	2,4%	2,0%	2,0%			3,9%	4,1%		32,5%
Secretariaat oktober 2009	1,5%	2,4%	1,9%	2,2%	2,4%	1,3%	3,9%	4,1%	3,8%	32,6%
België										
Bron Oeso juni 2009	2,0%	3,2%	3,6%	3,5%			5,3%	7,2%		38,3%
Secretariaat oktober 2009 ⁽³⁾	1,6%	3,4%	3,2%	3,3%	2,4%	1,1%	5,1%	6,6%	3,5%	37,4%
Sector-cao ⁽⁴⁾	2,3%	2,3%	1,9%	3,5%	2,6%	0,3%	4,7%	5,4%	3,0%	33,5%
<i>waarvan : - indexering</i>	2,0%	1,8%	1,6%	2,9%	2,5%	0,3%	3,8%	4,6%	2,8%	23,9%
<i>- reëel sectorieel</i>	0,3%	0,5%	0,2%	0,5%	0,1%	0,1%	0,8%	0,7%	0,2%	7,5%
Sociale werkgeversbijdragen ⁽¹⁾	-0,4%	-0,2%	0,4%	-0,3%	0,0%	0,2%	-0,6%	0,1%	0,2%	0,1%
<i>waarvan : - betaald aan overheid</i>	-0,2%	-0,1%	0,1%	0,1%	-0,1%	0,1%	-0,3%	0,2%	0,0%	-0,6%
<i>- betaald aan privésector</i>	0,0%	-0,1%	0,1%	0,0%	0,0%	0,0%	-0,1%	0,1%	-0,1%	1,1%
<i>- toegerekende bijdragen ⁽²⁾</i>	-0,2%	0,0%	0,3%	-0,4%	0,1%	0,1%	-0,2%	-0,1%	0,2%	-0,4%
Loondrift	-0,3%	1,3%	0,9%	0,1%	-0,2%	0,6%	1,0%	1,0%	0,4%	2,8%
Secretariaat, excl. sociale werkgeversbijdragen betaald aan de overheid	1,8%	3,5%	3,1%	3,2%	2,5%	1,0%	5,4%	6,4%	3,5%	38,2%
⁽¹⁾ Bijdrage aan de loonkostenontwikkeling										
⁽²⁾ Voornamelijk gewaarborgd loon (bij ziekte), ontslagvergoedingen en sociale voordelen (pensioenen direct door de werkgevers betaald aan ex-werknemers, kinderbijslag...)										
⁽³⁾ Gebaseerd op Federaal Planbureau (2009), <i>Economische begroting 2010-2011 (update 9 oktober 2009)</i>										
⁽⁴⁾ Enkel de stijgingen van de in de paritaire comités vastgelegde sectorieële basismimumlonen worden opgenomen, met uitzondering van de premies, de loonsverhogingen op ondernemingsniveau, het opzetten van een sectorieel pensioenfonds en alle andere collectief onderhandelde sociale voordelen, zoals de ecocheques en de maaltijdcheques										
^e : raming ^p : voorspelling										

III. Totale werkgelegenheid in de privésector	2005	2006	2007	2008	2009 ^e	2010 ^p	05-06	07-08	09-10 ^p	97-08
	<i>Jaarlijkse veranderingspercentages</i>					<i>Gecumuleerde veranderingspercentages</i>				
Personen										
Gemid. 3	0,6%	1,4%	1,9%	0,8%	-1,5%	-1,6%	2,1%	2,7%	-3,1%	10,6%
België	1,3%	1,3%	1,8%	2,0%	-1,0%	-1,6%	2,6%	3,9%	-2,6%	11,0%
Gewerkte uren										
Gemid. 3	0,3%	1,4%	1,9%	1,0%	-3,3%	-1,2%	1,7%	3,0%	-4,5%	4,5%
België	1,0%	1,3%	2,2%	1,4%	-3,3%	-0,7%	2,3%	3,6%	-4,0%	10,4%
IV. Onderzoek en ontwikkeling										
	2003	2004	2005	2006 ^e	2007 ^p					
België	2%	2%	2%	2%	2%					
EU-15	1,92%	1,89%	1,88%	1,92%	1,93%					
Gemid. 3	2,30%	2,28%	2,25%	2,27%	2,26%					
^e 2006 : voorlopige cijfers of schattingen; ^p : vooruitzichten										

V. Opleiding	1993	1999	2004	2005	2006	2007	2008 ⁽⁴⁾
Investerings van werkgevers ten gunste van werknemers							
CVTS-ENQUETE							
België	1,4%	1,6%	n.b.	1,6%	n.b.	n.b.	n.b.
Gemid.3	1,6%	2,0%	n.b.	1,8%	n.b.	n.b.	n.b.
SOCIALE BALANSEN: ECONOMIE IN HAAR GEHEEL ⁽²⁾							
Cursussen en stages ⁽³⁾	n.b.	1,25%	1,09%	1,06%	1,08%	1,13%	1,04%
Participatiegraad							
SOCIALE BALANSEN: ECONOMIE IN HAAR GEHEEL	n.b.	30,4%	32,7%	32,7%	32,5%	32,6%	29,7%
ARBEIDSKRACHTENENQUÊTE							
Alle vormen van opleiding	n.b.	n.b.	n.b.	24,1%	22,7%	23,1%	22,0%
Financiële tegemoetkoming van de werkgever	n.b.	n.b.	n.b.	16,9%	16,6%	17,3%	17,0%
Structurele indicator Lissabon (25-64, 4 weken)		6,9%	9,5%	8,3% ⁽¹⁾	7,5%	7,2%	6,8%
Opleidingsuren in % van de gewerkte uren							
Cursussen en stages	n.b.	0,7%	0,7%	0,7%	0,7%	0,8%	0,7%
Opleidingsuren per deelnemer							
Cursussen en stages	n.b.	34,1	29,5	29,0	29,6	32,2	30,9
⁽¹⁾ Gegevens op jaarbasis vanaf 2005							
⁽²⁾ Bijkomende gegevens over de formele en informele vormingsinspanningen zijn beschikbaar in de boordtabel bij het hoofdstuk 5 over Voortgezette beroepsopleiding							
⁽³⁾ Deze gegevens zouden in principe eveneens de bijdragen van de ondernemingen ten gunste van het betaald educatief verlof moeten bevatten, welke 0,04% van de brutoloonmassa bedroegen tot 2008. De eerste drie kwartalen van 2008 steeg de bijdrage tot 0,08% om nadien weer te dalen tot 0,04% in het laatste kwartaal van 2008. Deze gegevens zouden eveneens de sectoriële bijdragen ten gunste van werk voor en opleiding van risicogroepen moeten bevatten, welke variëren van 0,10% tot 0,75% van de loonmassa.							
⁽⁴⁾ De gegevens voor 2008 met betrekking tot de vormingsinspanningen uit de sociale balansen zijn gebaseerd op de voorlopige gegevens van het constant staal van de NBB (versie 16 oktober 2009).							

De wet van 26 juli 1996 tot bevordering van de werkgelegenheid en tot preventieve vrijwaring van het concurrentievermogen schrijft voor dat de Centrale Raad voor het Bedrijfsleven een Technisch verslag moet publiceren over de maximale beschikbare marges voor de loonkostenontwikkeling. Dezelfde wet schrijft een tweede verslag voor over de ontwikkeling van de werkgelegenheid en van de loonkosten, met als doel de aspecten van het structurele concurrentievermogen te analyseren. Dit Technisch verslag van het secretariaat van de Centrale Raad voor het Bedrijfsleven komt aan beide voorschriften tegemoet.

De wet van 26 juli 1996 steunt aldus op twee pijlers, waarmee één doel wordt nagestreefd: de werkgelegenheid aanzwengelen. De eerste pijler is bedoeld om de loonkosten op macro-economisch niveau in de pas te doen blijven met die van drie landen: Frankrijk, Duitsland en Nederland. De tweede pijler van de wet betreft de structurele aspecten van het concurrentievermogen (innovatie...) en van de werkgelegenheid. Deze verschillende aspecten passen in een allesomvattende strategie die ten dienste staat van meer werkgelegenheid en meer welzijn voor iedereen.

Dit jaar hebben de sociale gesprekspartners de wens uitgedrukt om de vorm van het Technisch verslag te wijzigen teneinde het aantal pagina's ervan te beperken en het verslag voor zoveel mogelijk lezers toegankelijk te maken. Het Technisch verslag is nu de weerspiegeling van de besprekingen tussen de sociale gesprekspartners die zijn voortgevloeid uit de dynamiek die in het kader van de wet van 1996 via de interprofessionele akkoorden in het leven werd geroepen. Er worden een hele reeks gegevens en analyses verzameld die steunen op documentatienota's die het secretariaat van de raad heeft opgesteld als basis voor de besprekingen tussen de sociale gesprekspartners. Deze nota's zullen beschikbaar zijn op de website van de raad.

Macro-economische vooruitzichten

De massale ingrepen van de overheid en van de centrale banken, die kapitaal, liquiditeiten en waarborgen hebben verstrekt, hebben het onmiddellijke risico van een algemene lamlegging van het financiële systeem voorkomen. Terzelfder tijd werden ingrijpende budgettaire herstelmaatregelen genomen om, waar nodig, het effect van de automatische stabilisatoren aan te vullen om zo de impact van de financiële crisis op de economische groei te temperen. Dankzij al deze maatregelen is men er kennelijk in geslaagd het financiële systeem en ook de conjunctuur te stabiliseren.

Uit deze crisis is duidelijk gebleken dat het huidige groeiemodel van de wereldeconomie onhoudbaar is. Dit model berustte op de grote bijdrage van de Amerikaanse economie en, meer in het algemeen, van de gezamenlijke landen met een tekort op hun balans van de lopende verrichtingen aan de wereldwijde vraag. Deze bijdrage werd gerealiseerd ten koste van een voortdurende daling van de gezinsspaarquote en werd over de rest van de wereld verspreid via de handelsbetrekkingen. De Amerikaanse onevenwichten vonden hun exacte tegenhanger in de landen met een overschot op hun balans van de lopende verrichtingen, met in de eerste plaats China, dat voordeel kon halen van de vaste wisselkoers van de Renminbi t.o.v. de USD. In de Verenigde Staten weerspiegelde de daling van de gezinsspaarquote een toenemende schuldgraad van de gezinnen in een context van de groter wordende inkomensongelijkheid, terwijl in China de ondernemingen een steeds groter deel van hun winsten na belasting behielden en de gezinnen hun spaartegoeden aandikten tegen de achtergrond van een lage ontwikkeling van de sociale bescherming en van een weinig uitgebreid distributienetwerk.

De aanhoudende onevenwichten hebben geleid tot herhaalde waarschuwingen vanwege de internationale organisaties voor economische samenwerking, maar hierop volgde geen reactie van de overheden van de betrokken landen. Maar deze overdreven uitbundigheid had niet kunnen voortduren en had niet zo een grote omvang kunnen aannemen indien de talloze disfuncties binnen het financiële systeem niet hadden geleid tot een onderschatting van de toenemende risico's als gevolg van de

ontwikkeling van de financiële zeepbel of van de vastgoedbel. De crisis heeft aldus duidelijk gemaakt dat het regelgevende kader niet werd aangepast aan de ontwikkeling van de financiële innovaties, waaronder het systeem van toekenning en, vervolgens, van verkoop van kredieten, het complexe karakter van de effectiseringsstructuren, de uitbreiding van de activiteiten buiten het regelgevende kader. Voorts moet worden genoteerd dat de regulerende en superviserende autoriteiten buitensporig veel vertrouwen hadden in het vermogen van de financiële sector om zelf in te staan voor het risicobeheer, wat heeft geleid tot een onderschatting van de extreme risico's en van de systeemrisico's.

Nu is het zaak een nieuw model van sterke, duurzame en evenwichtige groei te vinden en ervoor te zorgen dat de factoren die ten grondslag lagen aan deze crisis geen verder onheil meer kunnen aanrichten.

In deze context moeten de zorgen op lange termijn, waaronder de effecten van de vergrijzing van de bevolking op de houdbaarheid van de overheidsfinanciën, de effecten van de nieuwe technologieën en van de groei van de opkomende economieën op de structuur van de geavanceerde economieën, of ook de milieu-uitdagingen, op Belgisch niveau een plaats krijgen bij de vaststelling van een model voor sterke, duurzame en evenwichtige wereldwijde groei. Bovendien zullen de bijsturing van de onevenwichten op de balans van de lopende verrichtingen in een aantal Europese landen en de geleidelijke verdamping van de overcapaciteit die werd veroorzaakt door de toenemende gezinsschulden, bepaalde bekommelingen, waaronder de vrijwaring van het concurrentievermogen, weer op het voorplan laten treden.

Op korte termijn blijft grote onzekerheid heersen over de ontwikkeling van de economie. Vandaag blijkt dat het dieptepunt van de daling van de productie in het tweede kwartaal van 2009 werd bereikt, wat tot uiting komt in een opwaartse herziening van de vooruitzichten van de verschillende conjunctuurinstituten. Maar het tempo van de economische opleving blijkt vandaag nog erg onzeker. Aangezien de werkgelegenheid met enige vertraging reageert op de conjunctuur en de groeivooruitzichten matig blijven, zal de in 2009 al sterke inkrimping van de werkgelegenheid in de privésector (personen) in 2010 allicht nog verergeren (gemiddelde jaarlijkse daling van 1% in 2009 en van 1,6% in 2010 volgens het FPB). In de context van een actieve bevolking die blijft groeien, zal dit leiden tot een forse stijging van de werkloosheid. Op middellange termijn zal de mate waarin de economieën hun groeiachterstand kunnen inhalen en de werkloosheid kunnen wegwerken, afhangen van de beleidsmaatregelen die op internationaal en nationaal niveau ten uitvoer worden gelegd.

Werkgelegenheid

Werkgelegenheid staat al vele jaren centraal in het Belgische en Europese economische beleid. De verhoging van de werkgelegenheidsgraad met kwaliteitsvolle banen wordt immers als de beste strategie omschreven om te zorgen voor een sterke sociale samenhang, hetzij omdat hierdoor het armoederisico wordt beperkt, hetzij omdat aldus de overheidsmiddelen worden verhoogd en bijgevolg de leefbaarheid van het sociale model tegen de achtergrond van de vergrijzing van de bevolking kan worden gegarandeerd.

De laatste jaren werd weliswaar een stijging van de werkgelegenheidsgraad waargenomen, maar de inkrimping van de productie vanaf het einde van 2008 heeft deze beweging een halt toegeroepen. De werkgelegenheid is vanaf het laatste kwartaal van 2008 teruggelopen en de impact op de werkloosheidsgraad was vanaf het daaropvolgende kwartaal zichtbaar. In België (net als in Duitsland) hebben de ondernemingen massaal een beroep gedaan op de systemen die een arbeidsduurverkortung mogelijk maken (bv. tijdelijke werkloosheid om economische redenen) zonder hun loontrekkers te moeten ontslaan. Al is de impact op de werkloosheidsgraad dan ook vrij beperkt (vergeleken met de andere Europese landen), toch wordt in 2009 een snellere en aanzienlijkere inkrimping van de

arbeidsduur per loontrekker opgemerkt¹. Voor 2010, daarentegen, geven de recente vooruitzichten aangaande België en Duitsland opnieuw een toename van de arbeidsduur te zien. De daling van het aantal werknemers in de privésector (-1,6% in 2010) zal dus hoger uitvallen dan de daling van de gewerkte uren (-0,7% in 2010).

De manier waarop de arbeidsmarkt op korte termijn aan deze schok weerstaat, maar ook zijn vermogen om op middellange en lange termijn weer aan te knopen bij een stijgende werkgelegenheidsgraad, hangen af van talrijke met elkaar verbonden factoren, die in dit Technisch verslag worden toegelicht. In dit stadium is het interessant op te merken dat de werkgelegenheid in België tijdens het afgelopen decennium duidelijk is verschoven naar de tertiaire sector en naar de non-profitsector. De groei van de werkgelegenheid werd immers voornamelijk aangedreven door de sector zakelijke dienstverlening en door de sector gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening. In de marktdiensten vormden zowel de erg kennisintensieve als de weinig kennisintensieve bedrijfstakken de motoren voor de groei van de werkgelegenheid. De voortzetting van deze ontwikkeling berust dan ook terzelfder tijd op de mogelijkheden om een sterke industrie uit te bouwen die steeds meer diensten afneemt, om deze zakelijke dienstverlening te internationaliseren en om aan de vraag van de consumenten te voldoen. De toegevoegde waarde die in de marktsector wordt voortgebracht zou het dan mogelijk moeten maken de groei van de non-profitsector te financieren.

Om de werkgelegenheidsgraad te verbeteren moet ook beter gebruik worden gemaakt van het productieve deel van onze economie, waaronder onze arbeidskrachten. Vandaag blijkt dat sommige individuen ofwel moeilijker aan het werk kunnen (dat geldt bv. voor de laaggeschoolden en voor de personen van buitenlandse afkomst), ofwel zich moeilijk kunnen inschakelen. De jongeren bv. hebben weliswaar grote kansen om van werkloosheid naar werkgelegenheid over te gaan, maar lopen ook een hoger risico om hun baan te verliezen². Zij worden overigens – net als de laaggeschoolde werknemers – zwaarder door de huidige crisis getroffen dan de gemiddelde bevolking, omdat ze vaker terechtkomen in statuten als de uitzendovereenkomsten, de overeenkomsten van bepaalde duur... en omdat er minder arbeidsplaatsen worden gecreëerd. Een aantal andere hefbomen om ervoor te zorgen dat iedereen duurzaam werk kan krijgen of behouden, bestaan erin de geografische mobiliteit te verbeteren, de verzoening tussen het privéleven en het beroepsleven te vergemakkelijken of de senioren aan te moedigen om langer aan het werk te blijven. Om bovendien te vermijden dat men in langdurige werkloosheid wegglijdt, is het belangrijk voldoende financiële prikkels voor werkherleving uit te sturen, in combinatie met een efficiënte opvolging en begeleiding van de werklozen waardoor ze makkelijker weer aan de slag kunnen en tegelijk wordt vermeden dat ze in eindeloze opleidingen verzinken.

Loonkostenontwikkeling

Sedert 1996 verloopt de ontwikkeling van de uurloonkosten in de privésector binnen het kader van de opeenvolgende normen die door de sociale gesprekspartners om de twee jaar worden afgesproken. Sinds het najaar van 2002 houden de interprofessionele sociale gesprekspartners niet alleen rekening met de vastgestelde marge voor de stijging van de loonkosten gedurende de twee toekomstige jaren, maar ook met het verschil dat tijdens de vorige periodes was ontstaan tussen de loonkostenontwikkeling in België en die in de referentielanden.

¹ Het secretariaat heeft in een methodologische nota zijn vooruitzichten m.b.t. de arbeidsduur en de uurloonkosten verzameld op basis van de recentste gegevens die door de nationale instituten werden gepubliceerd (2009-1451).

² Zie ook het gemeenschappelijk advies van de Centrale Raad voor het Bedrijfsleven en de Nationale Arbeidsraad dd. 7 oktober 2009 (CRB 2009-1330DEF).

Zoals vorig jaar in het Technisch verslag werd besproken, was dit verschil in 2001-2002 te wijten aan een sneller dan verwachte stijging van de inflatie als gevolg van de forse stijging van de olieprijs. Ondanks het feit dat de groei van de uurloonkosten in Duitsland in 2003-2004 lager uitviel dan verwacht als gevolg van het gevoerde beleid en van de afgesproken loonmatigingsmechanismen in dat land, ontwikkelden de loonkosten zich in België minder snel dan gemiddeld in de referentielanden. Voor de periode 2005-2006 en 2007-2008 zijn de prijzen uiteindelijk sneller gestegen dan verwacht (de indexering van de cao-lonen bedroeg resp. 0,5 en 0,7 procentpunt meer dan de vooruitzichten inzake het gezondheidsindexcijfer in het Technisch verslag dat de marges vaststelt), terwijl de uurloonkosten in de referentielanden met twee maal 1,3 procentpunt neerwaarts werden herzien in vergelijking met de eerste vooruitzichten. Dit leidde tot een sterkere stijging van de uurloonkosten in België dan gemiddeld in de referentielanden, hoewel de sociale gesprekspartners voorzichtige indicatieve loonnormen hadden vastgesteld, nl. een norm die resp. 0,8 en 0,5 procentpunt lager was vastgelegd dan de beschikbare loonmarges (verwachte ontwikkeling in het najaar van 2004 en 2006 van de loonkosten in de drie referentielanden). In totaal zijn de loonkosten in België tussen 1996 en 2008 3,6% sneller gestegen dan in de referentielanden.

Rekening houdend met de vastgestelde snellere uurloonkostenontwikkeling in België tgv. de referentielidstaten en de beschikbare marge van 5,1% (alternatief) à 6,4%, werd in het uitzonderlijk akkoord 2009-2010 – gesloten in volle uitbraak van de financiële crisis – voorzien in een voorzichtige "nettoaanpak", waarbij de indexeringen en baremieke verhogingen gegarandeerd werden zodat de koopkracht kon gevrijwaard worden. Er werd voorzien in een vertrouwen gevend akkoord waarbij in samenspraak met de regering de lasten voor ondernemingen niet zouden worden verhoogd en waarin toch een beperkte reële nettoloonstijging (van max. 250 euro in 2010) mogelijk werd gemaakt, dit onder meer door de mogelijkheid tot invoering van "ecocheques". Zoals blijkt uit paragraaf 4.2 van het verslag werd in de loop van 2008 en begin 2009 ook van de mogelijkheid tot invoering van niet-recurrente resultaatgebonden voordelen waarin het IPA 2007-2008 voorzag gebruik gemaakt. Meer in het algemeen werden de laatste jaren (para)fiscale maatregelen ontwikkeld om de koopkracht van de werknemers te stimuleren.

De verwachte loonindexering voor 2009-2010 zou volgens de meest recente vooruitzichten van de fod Waso uitkomen op 2,8%, dit is 0,9% meer dan de stijging van de gezondheidsindex, wegens de vertragingseffecten van de loonindexeringen toegepast in de sectoren. Door de economische crisis en de felle daling van de grondstoffenprijzen liggen de inflatievooruitzichten voor 2009-2010 veel lager dan vorig jaar werd verwacht (gezondheidsindex 4,7% voor 2009-2010). Ook in de referentielidstaten zouden de loonkosten door de impact van de economische crisis zich veel gematigder ontwikkelen.

Rekening houdend met de meest recente vooruitzichten van de nationale instituten inzake uurloonkosten gaat het secretariaat ervan uit dat de uurloonkosten in België zouden toenemen met 3,5%, tgv. met 3,8% in de referentielidstaten. Daarbij is rekening gehouden met de meest recent beschikbare gegevens met betrekking tot het massale beroep dat werd gedaan op tijdelijke werkloosheid in België en Duitsland (waar eveneens overuren op tijdspaarrekeningen sterk werden afgebouwd) waardoor de uurloonkostenontwikkeling vooral in 2009 veel hoger ligt dan de loonkostenontwikkeling per persoon.

Parallel hiermee heeft de regering sinds 2004 een vrijstelling van betaling van een deel van de bedrijfsvoorheffing ingevoerd. De in dit kader genomen maatregelen werden eerst toegespitst op onderzoek, ploegen- en nachtarbeid en overuren, en sinds het recentste interprofessioneel akkoord heeft een nieuwe maatregel betrekking op alle werknemers. Deze elementen beïnvloeden weliswaar niet de berekening van de loonkosten in dit verslag, maar verminderen wel de productiekosten van de onderneming. De verlaging van de bedrijfsvoorheffing voor ploegen- en nachtarbeid en voor overuren,

die eerst 5,63% bedroeg, werd opgetrokken tot 10,7% vanaf 1 april 2007 en tot 15,6% vanaf 1 juni 2009.

Volgens hetzelfde beginsel geldt sinds 2005 voor de eerste 65 overuren een vermindering van de bedrijfsvoorheffing op het overloon, zowel voor de werkgevers als voor de werknemers. De verlagingen van de bedrijfsvoorheffing zijn in het IPA 2007-2008 fors verhoogd, waarbij wel erop werd toegezien dat een overuur niet goedkoper zou worden dan een normaal uur. Sinds 1 juni 2009 is het aantal overuren waarvoor deze regeling geldt opgetrokken van 65 tot 130.

Bovendien werd de algemene maatregel die een vrijstelling van bedrijfsvoorheffing invoerde van 0,25% van de brutolonen, d.i. 0,15% van de loonkosten sinds 1 oktober 2007, verlengd en uitgebreid. De vrijstelling werd verhoogd tot 0,75 % vanaf 1 juni 2009 en zal verder worden verhoogd tot 1% vanaf 1 januari 2010, waarbij wordt voorzien in een alternatieve financiering voor een bedrag gelijk aan een daling van de voorheffing van 0,15%, die niet ten laste van de ondernemingen komt en die de koopkracht van de werknemers niet aantast.

Voorts moet er mee rekening worden gehouden dat de werkgeversbijdrage voor betaald educatief verlof van 2007 tot 2008 was verhoogd van 0,04% tot 0,08%, wat heeft geleid tot een toename van de productiekosten. Voor het vierde kwartaal van 2008 werd deze bijdrage weer herzien tot 0,04% en in 2009 bedraagt ze 0,06%. In het laatste kwartaal van 2009 daalt ze opnieuw tot 0,05%. Bovendien neemt de regering zich voor de werkgeversbijdrage voor de arbeidsongevallen te verhogen met 0,02 procentpunt.

De gezamenlijke gegevens over de loonkosten houden geen rekening met de impact van de loonsubsidies aan de ondernemingen van de privésector waarover werd onderhandeld in het kader van de akkoorden tussen de sociale gesprekspartners en met de handicap, d.w.z. de loonkostenkloof tussen België en de referentielanden die aan het einde van de jaren tachtig en aan het begin van de jaren negentig is geslagen.

Een innovatiegedreven economie

De opkomst van een aantal nieuwe economieën en de integratie van deze economieën in de wereldhandel zorgt voor een toename van de concurrentiedruk. In vergelijking met deze economieën zijn onze productiefactoren duur. Als reactie hierop werd gezocht naar efficiëntieverbeteringen, onder meer door kapitaal- en schaalverhoging. In de literatuur wordt gesproken over een efficiëntiegedreven economie.

Zoals in vele andere ontwikkelde landen botst deze strategie echter tegen de grenzen van de technologische mogelijkheden aan. Het wordt steeds moeilijker om verdere efficiëntieverbeteringen te realiseren. Bovendien zijn een aantal opkomende economieën zelf de stap naar een efficiëntiegedreven economie aan het zetten. Naast deze ontwikkelingen langs de aanbodzijde zetten ook een aantal ontwikkelingen langs de vraagkant het huidige ontwikkelingsmodel onder druk. Zo hebben de opkomende economieën tegenwoordig de meest dynamische afzetmarkten – een belangrijke locatiefactor voor internationale ondernemingen.

De hierboven beschreven ontwikkelingen dwingen westerse economieën om de stap te zetten naar een volgende ontwikkelingsfase: de stap van een efficiëntiegedreven economie naar een creatieve economie. In een dergelijk model ligt de nadruk vooral op kwaliteit, innovatie en creativiteit. De ontwikkeling van nieuwe, kennisintensieve sectoren is hierbij cruciaal. In ontwikkelde landen stijgt de vraag naar klassieke producten/diensten immers nog maar traag. De ontwikkeling van nieuwe,

kennisintensieve sectoren moet hierop een antwoord bieden. Onderzoek leert inderdaad dat vooral deze sectoren de groei in de industrielanden de jongste jaren hebben aangezwengeld.

Een analyse van de Belgische economische structuur leert echter dat we momenteel nog relatief sterk gespecialiseerd zijn in minder kennisintensieve sectoren. Een sterkere positie en hoger marktaandeel in de meer kennisintensieve sectoren is dan ook cruciaal. In de toekomst moeten we het verschil maken door onze kennis en wat ermee gebeurt. Een inputfactor die onlosmakelijk verbonden is met kennis is het onderwijs. Onderwijs produceert immers de 'skills' die kennis kunnen produceren en absorberen. Wetenschappelijk en technologisch geschoold personeel is hierbij cruciaal. De zwakke prestatie van België op het vlak van W&T-afgestudeerden – zowel in het secundair als het hoger onderwijs - is in dit opzicht een bedreiging. Kennis op zich is natuurlijk niet voldoende. Drie creatieve processen moeten ervoor zorgen dat deze kennis wordt omgezet in economische groei: 1) innovatie, 2) ondernemerschap en 3) internationalisatie.

Er bestaan verschillende vormen van innovatie. Zo is België een koploper op het vlak van procesinnovatie, wat suggereert dat België nog in belangrijke mate concurreert door bestaande producten efficiënter te produceren. Het concurrentievermogen van de Belgische economie zal in de nabije toekomst echter meer en meer afhangen van het vermogen om superieure producten en diensten te vervaardigen en te verkopen. Op dit vlak scoort België minder goed, zeker voor radicale innovaties.

Een belangrijke input in het innovatieproces is onderzoek en ontwikkeling (O&O). De O&O-intensiteit, O&O-uitgaven uitgedrukt als percentage van het bbp, is in België even hoog als gemiddeld in Europa (EU-15) en ver verwijderd van de 3% die volgens de Barcelonadoelstelling in 2010 zou moeten bereikt worden. Hiervan dient 1/3 gefinancierd te worden door de publieke sector en 2/3 door de private sector. In vergelijking met het gemiddelde van de EU-15 is de financiering door de bedrijven in België wel iets hoger dan gemiddeld (de O&O-financiering door de binnenlandse bedrijven bedraagt in België 1,1% van het bbp versus 1% in de EU-15). Dit geldt echter niet voor de publieke sector, die tgv. de andere landen sterk achterblijft als investeerder in O&O (0,4% van het bbp versus 0,6% in de EU-15).

De gemiddelde prestatie van België op het vlak van O&O-uitgaven heeft te maken met onze onderspecialisatie in hoogtechnologische sectoren. Het streven naar de 3%-doelstelling is dan ook in belangrijke mate een streven naar een wijziging – op lange termijn – van de industriële structuur. Ondernemerschap is hierbij cruciaal.

Verschiedende bronnen tonen een zwakke prestatie van België op het vlak van ondernemerschap. Zo was de TEA-index, het percentage van de beroepsbevolking dat actief betrokken is bij het opzetten van een onderneming of recentelijk een eigen onderneming heeft opgericht, in België in 2008 de laagste van de 11 Europese landen die deelnamen aan het onderzoek. Net zoals in andere Europese landen scoren we ook zwak voor de doorgroei van deze starters. De CRB zette een werkgroep op die dit probleem meer in detail bestudeert en aanbevelingen tracht te formuleren om het ondernemerschap in België te stimuleren³.

³ Deze werkgroep past in een reeks van werkgroepen opgezet om de knelpunten die geïdentificeerd werden in het diagnoseadvies rond O&O en innovatie meer in detail te bestuderen. De werkgroep rond octrooien beëindigde haar werkzaamheden eind 2007, wat resulteerde in het advies 'Werk maken van een gemeenschapsoctrooi en van een sterkere octrooi-cultuur in België'. De werkgroep rond kennistransfer tussen wetenschap en industrie beëindigde haar werkzaamheden in 2009 en deze resulteerden in het 'Advies betreffende het versterken van kennisuitwisseling tussen de

Naast innovatie en ondernemerschap draagt ook internationalisatie – via schaafeffecten, toegang tot nieuwe markten, toegang tot nieuwe kennis, toegang tot goedkopere productiefactoren,... - bij tot een beter concurrentievermogen. Een veel voorkomende vorm van internationalisatie is export. Deze is echter sterk geconcentreerd bij grote ondernemingen. Kmo's exporteren nog relatief weinig, waardoor heel wat potentieel onbenut bleef. Eveneens verontrustend is dat onze export de jongste jaren minder snel stijgt dan gemiddeld in Europa. Een deel hiervan kan verklaard worden door onze afzetmarkten. Inderdaad, in vergelijking met de Europese referentiegroep is België nog meer gericht op de oude lidstaten van de EU-15 (en op de buurlanden in het bijzonder) en minder op groeiemarkten zoals de nieuwe EU-lidstaten, de BRIC-landen en de Aziatische tijgers. Deze verklaring volstaat echter niet. Wanneer immers ook gekeken wordt naar de ontwikkeling van het exportmarktaandeel – het verschil tussen de exportgroei van een land en de importgroei van zijn afzetmarkten – zien we dat België meer marktaandeel verliest dan gemiddeld in Europa; een deel daarvan kan verklaard worden door een specialisatie die onvoldoende rekening houdt met de segmenten met het hoogste groeipotentieel.

Naast export bieden nog andere internationalisatievormen opportuniteiten. Door de toegenomen concurrentie gaan bedrijven meer en meer een globale structuur opzetten waarbij (delen van) activiteiten gevestigd worden op de meest optimale locatie. Het fenomeen wordt typisch aangeduid met de term offshoring. Verschillende indicatoren wijzen erop dat België sterk actief is op dit vlak. Dit wordt weerspiegeld in de Belgische kostenstructuur, die ongeveer voor een derde uit ingevoerde intermediaire inputs bestaat. Dit is het hoogste cijfer van alle referentielanden. De keerzijde hiervan is dat het aandeel van de toegevoegde waarde door de productiefactoren arbeid en kapitaal in de totale Belgische productie lager ligt.

Uit de analyse van het aandeel van de Belgische reële toegevoegde waarde in de reële toegevoegde waarde van de EU-15 voor de verwerkende nijverheid blijkt dat er tussen 1998 en 2005 sprake is van een daling. Cijfers voor 2006 en 2007 – weliswaar gebaseerd op een andere bron – suggereren dat deze dalende trend zich doorzet. Ook het aandeel van België in de reële toegevoegde waarde van de marktdiensten in de EU-15 daalde tussen 1996 en 2005. De interpellierende ontwikkeling van deze aandelen wordt zo wel beïnvloed door bewegingen van de relatieve lonen als door bewegingen van relatieve arbeidsproductiviteit.

De hierboven beschreven creatieve processen hebben ook een effect op het loonaandeel en de rentabiliteit van het kapitaal. Inderdaad, de ontwikkeling van deze variabelen vloeit voort uit de loonvormings- en de prijsmechanismen, uit de dynamiek van de productiviteit en van de werkgelegenheid en uit de hervorming van de structuur van de economie, die o.m. de productiviteitsgroei beïnvloedt.

Het loonaandeel kent een vrij gelijkaardige ontwikkeling in de industrie en in de marktdiensten: het neemt toe in de jaren zeventig, loopt terug in de jaren tachtig, waarna tot aan het begin van de jaren 2000 een relatieve stabiliteit optreedt. Vanaf dan beginnen de ontwikkelingen enigszins uiteen te lopen. In de twee sectoren krimpt het loonaandeel tot in 2005, waarna het weer groter wordt tot in 2008. De marktdiensten tekenen echter een sterkere inkrimping en een zwakkere opleving op dan de industrie.

Tot aan het einde van de jaren tachtig kent de rentabiliteit van het kapitaal in de industrie en in de marktdiensten een ontwikkeling die tegengesteld is aan die van het loonaandeel : een verslechtering in de jaren zeventig, daarna een stijging in jaren tachtig. Vanaf het einde van de jaren tachtig lopen de

ontwikkelingen uiteen: de rentabiliteit van het kapitaal verslechtert voortdurend in de industrie, terwijl ze in de marktdiensten alsmaar toeneemt.

Vormingsinspanningen

Als we een toenemend deel van de werknemers in het productieproces willen handhaven om het hoofd te bieden aan de vergrijzing, op een moment dat de technologieën zich steeds sneller ontwikkelen, is het onontbeerlijk dat de werknemers hun kennispotentieel levenslang kunnen behouden en verder ontwikkelen. Dit zal zorgen voor een meer open houding tegenover verandering, die minder zal worden opgevat als een bedreiging, maar eerder als een aan te grijpen kans. Aangezien de actieve bevolking in een steeds minder veraf gelegen toekomst zal beginnen te krimpen, zal het ook meer dan in het verleden nodig zijn de vereiste kwalificaties intern te vinden. In de huidige context zou een bijzondere inspanning kunnen worden geleverd om de jongeren in te schakelen en de werkzoekenden opnieuw in te schakelen in het arbeidsproces dankzij beroepsopleidingen die nauwkeurig worden afgestemd op toekomstgerichte functies; hierbij zou meer kunnen worden samengewerkt met de bevoegde gewestelijke instanties en met het onderwijs. Ten slotte is een meer innoverende economie er een waarin de werknemers "leren leren" via interne bedrijfsprocessen.

In dit kader stelt de structurele indicator van Lissabon op Europees niveau als doel een graad van participatie van de actieve en inactieve volwassenen van 25 tot 64 jaar aan formele en informele opleidingen van 12,5% voorop. Deze Europese indicator is gebaseerd op de Enquête naar de arbeidskrachten en omvat de participatie aan één of meer (formele of minder formele) opleidingen tijdens de vier weken die voorafgingen aan de datum van de enquête. In 2008 bedroeg de participatie van de Belgen van 25 tot 64 jaar aan alle opleidingsvormen 6,8%.

In België hebben de sociale gesprekspartners zich sinds 1998 ten doel gesteld in globa voor de privésector 1,9% van de loonmassa te investeren in voortgezette opleiding. Om hun vormingsinspanningen te evalueren, hebben de sociale gesprekspartners in 2004 overeenstemming bereikt over een nieuwe boordtabel. In het verlengde van de Werkgelegenheidsconferentie van 2003 hebben de sociale partners bovendien eenstemmig bepaald dat ze tegen 2010 een graad van participatie aan voortgezette opleiding van 50% wilden bereiken. De nieuwe boordtabel werd, zoals al werd aangestipt in het vorige Technisch verslag, aangevuld met de cijfers over de minder formele en informele opleiding van de nieuwe sociale balansen en van de brutobijdragen. Aan de hand van deze nieuwe boordtabel kunnen de totale vormingsinspanningen, zowel formele als minder formele en informele, worden geëvalueerd op basis van verschillende bronnen. Deze boordtabel is opgenomen in hoofdstuk 5 over onderwijs en opleiding en bevat de belangrijkste indicatoren inzake voortgezette opleiding: financiële inspanning, participatiegraad, opleidingsuren per deelnemer en opleidingsuren als percentage van de gewerkte uren.

Aan de hand van de sociale balans van de Balanscentrale (op basis van het boekjaar) kunnen deze indicatoren wat formele opleiding betreft sinds 1996 jaarlijks worden opgevolgd. De moeilijkheden die een deel van de ondernemingen, met name de kleine en middelgrote ondernemingen, ondervinden om dit formulier in te vullen en het feit dat alle bedrijven herhaaldelijk vergeten hun diverse bijdragen (betaald educatief verlof, doelgroepen, opleidingsfondsen) erin op te nemen, doen echter vermoeden dat de aldus verkregen resultaten niet voor 100% representatief zijn voor het niveau dat door de indicatoren wordt gehaald, maar wel voor de ontwikkelingen ervan. Om die redenen – en om een rubriek toe te voegen waarmee de minder formele en informele vormingsinspanningen in kaart kunnen worden gebracht – hebben de sociale partners een advies tot vereenvoudiging en aanpassing van de sociale balans uitgebracht (NAR-advies nr. 1536 dd. 30 november 2005).

De bij wet aangebrachte wijzigingen aan de sociale balans zijn in werking getreden voor de boekjaren die vanaf 1 december 2008 worden afgesloten. De eerste voor 2008 beschikbare gegevens uit de nieuwe sociale balans zijn nog voorlopig en de verandering van formulier vergt een correcte interpretatie die rekening houdt met de volgende twee elementen: ten eerste, het aantal ondernemingen dat het opleidingsgedeelte van de sociale balans heeft ingevuld is in een jaar tijd met ruim 50% gestegen in de door de NBB geanalyseerde constante steekproef; ten tweede, de invoering van een nieuwe rubriek m.b.t. de minder formele en informele opleiding heeft aan het licht gebracht dat sommige ondernemingen die hun gezamenlijke vormingsinspanningen registreerden, vanaf nu deze inspanningen uitsplitsen in formele en minder formele en informele opleiding.

Volgens de cijfers van de sociale balans is de graad van participatie van de werknemers aan formele opleidingen gestegen van 29,6% in 1998 tot 32,7% in 2004 en bleef hij daarna stabiel tot in 2007, waarna in 2008 een gevoelige daling tot 29,7% optrad (voorlopig cijfer), terwijl terzelfder tijd de netto financiële inspanning aan subsidies die door de ondernemingen rechtstreeks worden besteed aan formele opleiding is teruggelopen van 1,24% in 1998 tot 1,06% in 2005, daarna weer is gestegen tot 1,13% in 2007, waarna - waarschijnlijk o.a. ten gevolge van de crisis - een daling optrad tot 1,04% in 2008 (voorlopig cijfer). Dit vermogen om meer werknemers op te leiden op basis van een kleiner wordende financiering kan door een dubbele tendens worden verklaard. Enerzijds zijn de opleidingen die de werknemers volgen almaar meer gericht op de praktische beheersing van het werkinstrument en wordt de gemiddelde duur van de opleidingen korter (35 uren in 1998, 29 uren in 2005 en dan een stijging tot 30,9 uren in 2008). Anderzijds nemen de financiële prikkels die de overheid aan de ondernemingen ter beschikking stelt aanhoudend toe.

Dankzij de nieuwe sociale balans kunnen vanaf 2008 ook kwantitatieve gegevens worden verzameld over de minder formele en informele voortgezette opleiding, zowel wat de financiële inspanning als wat de participatiegraad betreft. Volgens de eerste ramingen voor 2008 hebben de ondernemingen 0,42% van de loonmassa geïnvesteerd ten gunste van minder formele en informele opleiding om 20,9% van de werknemers van de privésector op te leiden.

Voorts kan een raming worden gemaakt van de gezamenlijke bijdragen die de ondernemingen betalen voor betaald educatief verlof, de werk voor en opleiding van de doelgroepen en de eventuele bijkomende bijdragen voor de voortgezette opleiding van de werknemers. Voor 2008 zijn al deze bijdragen, uitgedrukt in percenten van de loonmassa, goed voor 0,185%.

Met behulp van de Europese enquête Continuous Vocational Training Survey kan ook, in een internationale vergelijking, een financiële indicator worden verkregen voor de ondernemingen met meer dan 10 werknemers in de industrietakken en in de diensten in de privésector. Volgens de CVTS III-gegevens m.b.t. het jaar 2005 hebben de Belgische ondernemingen 1,6% van hun loonmassa geïnvesteerd in de formele voortgezette opleiding (tegenover resp. 1,6% en 1,4% in 1999 en 1993), terwijl het gemiddelde van de drie buurlanden 1,8% bedraagt (tegenover resp. 2% en 1,6% in 1999 en 1993). Het verschil is even groot gebleven als in 1993. Uit de CVTS III-enquête blijkt bovendien dat België nu een hogere participatiegraad heeft dan de gemiddelde graad van de drie referentielanden (40%, tegenover 37 %).

Dankzij de door de sociale gesprekspartners gevraagde aanpassing kan op basis van de Arbeidskrachtenenquête voortaan in België de jaarlijkse graad van participatie van de werknemers van de privésector aan alle opleidingen worden berekend. In 2008 bedroeg deze indicator 22% (23,1% in 2007). Deze kan ook worden berekend door alleen rekening te houden met de opleidingen die de werkgever, gedeeltelijk of volledig, financieel ten laste neemt; deze participatiegraad bedraagt dan 17% in 2008, tegenover 17,3% in 2007.

1 Macro-economische context

1.1 *Conjunctuurschets*

1.1.1 Internationale context

De financiële crisis

De wereldwijde economische vooruitzichten worden nog steeds beheerst door de gevolgen van de financiële crisis. Deze begon vanaf juni 2007 en leidde, nadat de Amerikaanse bank Lehman Brothers op 15 september 2008 ten onder ging, tot een algemeen gebrek aan vertrouwen in het ganse financiële systeem, dat hierdoor zo goed als ingestort is. De massale ingrepen van de overheid en van de centrale banken, die kapitaal, liquiditeiten en garanties verstrekten, hebben het onmiddellijke risico van een algemeen falen van het financiële systeem voorkomen. Terzelfder tijd werden aanzienlijke budgettaire herstelmaatregelen genomen om, waar nodig, het effect van de automatische stabilisatoren aan te vullen teneinde de impact van de financiële crisis op de economische groei te temperen. Al deze maatregelen hebben zo te zien het financiële systeem en ook de conjunctuur weer kunnen stabiliseren.

Nu is de tijd gekomen voor een analyse van de oorzaken van deze crisis, om weer een sterk, duurzaam en evenwichtig groeimodel tot stand te brengen, enerzijds en om ervoor te zorgen dat de factoren die deze crisis hebben veroorzaakt geen verder onheil meer kunnen aanrichten, anderzijds.

Deze crisis heeft aangetoond dat het huidige groeimodel van de wereldeconomie onhoudbaar is. Dit model berustte op de grote bijdrage van de Amerikaanse economie en, meer in het algemeen, van de gezamenlijke landen met een tekort op hun balans van de lopende verrichtingen aan de wereldwijde groei. Deze bijdrage ging ten koste van een aanhoudende daling van de gezinsspaarquote en werd over de rest van de wereld verspreid via de handelsbetrekkingen. De onevenwichten in Amerika hadden een exacte tegenhanger in de landen met een overschot op hun balans van de lopende verrichtingen, m.n. in China. In de Verenigde Staten weerspiegelde de daling van de gezinsspaarquote een toenemende schuldgraad bij de gezinnen in de context van de groter wordende inkomensongelijkheid, terwijl in China de ondernemingen een toenemend aandeel van hun winsten na belasting behielden en de gezinnen hun spaartegoeden nog aandikten in een context van bescheiden ontwikkeling van de sociale bescherming en van een weinig uitgebreid distributienetwerk.

De onderlinge verstrengeling tussen een groei die wordt aangetrokken door de uitvoer in tal van opkomende landen en een groei die wordt aangedreven door schulden in een groot deel van de geïndustrialiseerde wereld heeft aanleiding gegeven tot omvangrijke middenstromen. De landen met een lopend overschot stapelden wisselreserves op waarmee ze een plotse kapitaalvlucht moesten counteren van het type dat werd waargenomen tijdens de Aziatische crisis, zonder een beroep te moeten doen op het Internationaal Muntfonds, m.a.w. waarbij ze hun beleidsonafhankelijkheid konden vrijwaren t.a.v. een instelling die in hun ogen al te sterk gedomineerd lijkt door de belangrijkste industrielanden. Aangezien de dollar de belangrijkste internationale munt was, belegden deze landen hun wisselreserves in de Verenigde Staten, voornamelijk in de effecten van de openbare schuld. Hierdoor zorgden ze voor een verschrompeling van het verschil tussen de langetermijn- en de kortetermijnrentevoeten, in een context waarin de monetaire autoriteiten de reële rentevoeten op een uitzonderlijk laag niveau handhaafden om de groei te stimuleren.

Deze bijzonder lage rentevoeten hebben een kredietexplosie en een sterke toename van de schulden in tal van geïndustrialiseerde economieën veroorzaakt, meer bepaald in de Verenigde Staten, en hebben ertoe geleid dat steeds meer risico's werden genomen op het vlak van het activabeheer. De financiële instellingen bieden vlotjes langetermijnovereenkomsten aan (levensverzekeringen, pensioenregelingen...), die vrij hoge nominale rendementen garanderen. Wanneer de rentevoeten tot

een uitzonderlijk laag niveau terugvallen, aanvaardden de financiële instellingen een hoger risico, in de hoop de nodige inkomsten te behouden om hun rentabiliteit in stand te houden.

De aanhoudende onevenwichten hebben geleid tot herhaalde waarschuwingen vanwege de internationale organisaties voor economische samenwerking, maar hierop volgde geen reactie van de overheden van de betrokken landen. Maar deze overdreven uitbundigheid had niet kunnen voortduren en had niet zo een grote omvang kunnen aannemen indien de talloze dysfuncties binnen het financiële systeem niet hadden geleid tot een onderschatting van de toenemende risico's als gevolg van de ontwikkeling van een financiële zeepbel, van een vastgoedbel of van een bel van de productiecapaciteit in de automobiellindustrie.

Aldus heeft de crisis duidelijk gemaakt dat het model van toekenning en, vervolgens, van de verkoop van kredieten problemen inzake interne en externe governance aan de orde brengt; zo lieten de verkopende instellingen en de beheerders van de effectiseringsstructuren na om aan te dringen op controle- en waakzaamheidsprocedures, m.n. over de kwaliteit van de kredietnemer. De crisis vergrootte ook het belang voor de werking van de markt van de evaluatie van de ratingbureaus, waarop de finale belegger zich baseerde om zijn risico in te schatten. Er werd over het hoofd gezien dat de ratings vooral steunen op de gemiddelde kredietverliezen en dat ze geen rekening houden met de potentiële verliezen. Wegens het complexe karakter van de effectiseringsstructuren is de waaier van potentiële verliezen bij dezelfde rating echter heel wat breder dan voor de leningen of de obligaties. Bovendien houden de ratings geen rekening met de potentiële verliezen die te wijten zijn aan de wisselwerking tussen marktrisicofactoren en kredietrisicofactoren.

Deze factoren waren prominent aanwezig op de markt van de risicovolle hypothecaire leningen, waar de financiële strubbelingen een aanvang namen. Deze kredieten hebben twee belangrijke kenmerken. Ten eerste zijn ze bestemd voor een publiek dat al eerder zijn kredieten niet had afgelost. Ten tweede maken ze het mogelijk toegang te krijgen tot financiële nieuwigheden die anders voorbehouden waren voor de makkelijke cliënten (bv. lage persoonlijke inbreng, lage mensualiteiten tijdens de eerste twee of drie jaar, die daarna echter fors worden verhoogd...). Dit laatste kenmerk verklaart ongetwijfeld hoe het kon dat 15% tot 50% van de kredietnemers op die markt toegang konden krijgen tot de markt van eerste rang. Deze kredieten kenden de afgelopen 15 jaar al een hoge vlucht, maar de uitstaande kredieten zijn van 2003 tot 2006 verdubbeld. Deze explosie komt blijkbaar tegemoet aan een toegenomen vraag vanwege de financiële markten naar activa die berusten op risicovolle hypothecaire kredieten met hogere rentevoeten. Om aan die vraag te voldoen, hebben de verhandelaren van hypothecaire kredieten de risicovereisten fors verminderd (slechte voorlichting van de kredietnemers over de aanpassing van de mensualiteiten in de loop van de kredietperiode; toekenning van leningen zonder controle van de aangegeven inkomens (37% van de toegekende kredieten in 2006) ...). Zo is de kwaliteit van de leningen, bij vergelijkbare kenmerken van de kredietnemers, de leningen en de ontwikkeling van de vastgoedprijzen, sterk achteruitgegaan, waardoor een veel groter deel van de kredieten niet werd afgelost dan voorheen; deze verslechtering werd in eerste instantie echter aan het oog onttrokken door de stijging van de vastgoedprijzen. Deze ontwikkelingen kaderden in een geheel van beleidskeuzes die in het midden van de jaren negentig werden gemaakt om de graad van toegang tot eigendom te verhogen. Na een periode van stabiliteit van 1985 tot 1995 op een niveau dat vergelijkbaar was met dat van het begin van de jaren zeventig, is die graad van toegang inderdaad gestegen van 64% in 1996 tot 69% in 2004. Vanaf dat moment trad weer een stabilisering op. Terzelfder tijd is ook het aantal gezinnen met een tweede woning gestegen. Van 1994 tot 2001 is de graad van toegang tot eigendom in dezelfde mate gestegen voor de gezinnen met een hoger of een lager inkomen dan het mediaan inkomen. Vervolgens verklaren de lichte daling van het mediaan inkomen, maar vooral de stijging van de vastgoedprijzen waarom de stijging van de graad van toegang tot eigendom van 2001 tot 2004 vooral ten goede kwam aan de makkelijkste huishoudens. De twee

segmenten van de Amerikaanse bevolking die het meest voordeel hebben gehaald van de verbeterde toegang tot eigendom zijn de jongeren en de minderheden.

Ook de systemen voor de vergoeding van de fondsenbeheerders en van de ratingbureaus deden problemen rijzen. De systemen voor de vergoeding van de fondsenbeheerders waren al te sterk gekoppeld aan het zakenvolume en hielden geen rekening met het risico dat hun beslissingen voor de instelling deden lopen. Soms moedigden ze zelfs gedragingen aan die de ontwikkeling van de financiële zeepbel bevorderden en zetten ze bestuurders en operatoren ertoe aan een enorme risicohoeveelheid op te stapelen die werd gedragen door de kredietgevers en, in fine, door de overheid. De taak van de ratingbureaus bestaat erin te voldoen aan de informatiebehoeften m.b.t. de leningen en uitgaven van obligaties door aan de kredietgever een onafhankelijke evaluatie van de waarschijnlijkheid van terugbetaling te verstrekken. Maar zij worden vergoed door de emittent van een financieel instrument, wat in sommige gevallen een versturende factor kon vormen.

Aan de hierboven al aangehaalde problemen moet nog het relatieve gemak worden toegevoegd waarmee de financiële instellingen bepaalde activiteiten buiten de regelgevende sfeer hebben geplaatst. Voor de verrichtingen die onder de toezichthoudende instanties vallen, moeten de banken eigen middelen bezitten die in verhouding staan tot de risico's waaraan ze blootstaan. Deze regelgevende vereisten inzake eigen middelen hebben het hefboomeffect van de banken, d.w.z. de capaciteit van de financiële tussenpersonen om hun schulden te verhogen om zo de aankoop van risicovolle activa te financieren, wel degelijk beperkt. Maar aangezien een minder hoog hefboomeffect ook een minder hoge rentabiliteit impliceerde, hebben de bankbestuurders een middel gevonden om het risico te verhogen zonder hun eigen middelen op te trekken, door activiteiten buiten balans te ontwikkelen. Al bij al heeft de crisis aangetoond dat de financiële sector in brede zin – t.w. de banken, maar ook het steeds belangrijker wordende parallelle systeem dat ook de niet-bancaire tussenpersonen en de entiteiten buiten balans omvat – heel wat meer risico liep dan de gecontroleerde bankactiviteiten.

Om talloze redenen verandert het gedrag van de financiële tussenpersonen mee met de economische cyclus. In een periode van sterke groei verstrekken de banken gemakkelijker krediet, terwijl ze in een neerwaartse fase van de cyclus de voorwaarden voor kredietverlening verstrengen. Hierdoor wordt de economische cyclus nog versterkt. Een belangrijke oorzaak van dit procyclische effect is het verband tussen de methoden voor de evaluatie van de activa en de hefboomeffecten. Deze laatste worden beïnvloed door het regelgevende kader.

Ten slotte moet worden genoteerd dat de regulatoren en superviserende instanties buitensporig veel vertrouwen hadden in de marktdisciplines en in de capaciteiten van de banken om zelf voor het risicobeheer in te staan. Welnu, de risicobeheerders in de banken verwaarlozen de extreme risico's en de systeemrisico's. Deze laatste risico's vloeien voort uit het feit dat alle economische actoren zich op dezelfde manier gedragen als reactie op een schok waaraan ze gelijktijdig het hoofd moeten bieden. Aangezien de regulerende en superviserende instanties zich terzelfder tijd concentreerden op het risico dat door elke instelling afzonderlijk werd gedragen, maar evenmin belangstelling toonden voor de impact op de sector of op de markt in zijn geheel, werd onvoldoende rekening gehouden het systeemrisico. Bovendien spitsten de regulerende en superviserende instanties hun aandacht toe op het solvabiliteitsrisico en werd te weinig rekening gehouden met het liquiditeitsrisico. De moeilijkheden van de superviserende instanties werden nog vergroot door de wereldwijde dimensie van deze risico's, die maar correct konden worden ingeschat d.m.v. een uitwisseling van informatie tussen de autoriteiten van de verschillende landen. Deze uitwisseling bleef in gebreke omdat ze onvoldoende was uitgebouwd. Toen de crisis uitbrak, zijn bovendien problemen aan het licht gekomen met de uitwisseling van informatie en met de besluitvormingsprocedures van de centrale banken, de superviserende autoriteiten en de ministers van Financiën van de verschillende landen.

Maatregelen als poging om de financiële crisis te counteren

Tijdens de top van de G20 in Pittsburgh hebben de staatshoofden en regeringsleiders duidelijk de maat genomen van de vraagbijsturingen waaraan de wereldeconomie het hoofd zal moeten bieden en van de noodzakelijke coördinatie die met deze bijsturingen gepaard zal moeten gaan, wil men de bestaande onevenwichten verminderen en een nieuw model van duurzame en evenwichtige groei ontwikkelen. Voorts hebben ze het terrein afgebakend van een hervorming van de regulering van de financiële markten, die een wereldwijd afgestemde actie impliceert. Hiertoe hebben ze de wereldwijde samenwerking in het kader van de G20 versterkt met de steun van het IMF en van de "Financial Stability Board".

Op het vlak van de regulering van het financiële systeem hebben ze zich ertoe verbonden de normen inzake eigen middelen van de bancaire financiële tussenpersonen aan te passen en buitensporige hefboomeffecten te ontmoedigen om zo het cyclische karakter van de bankenactiviteit te verminderen en de banken in staat te stellen beter het hoofd te bieden aan ongunstige schokken. De vergoedingspraktijken zullen worden omkaderd door internationale normen en de gestandaardiseerde onderhandse contracten van afgeleide producten zullen centraal moeten worden behandeld en gecompenseerd, terwijl voor de niet centraal behandelde contracten een strengere kapitaalvereiste zal gelden. Ze kwamen ook overeen instrumenten in het leven te roepen om de wereldwijd actieve financiële tussenpersonen ertoe aan te zetten beter rekening te houden met de risico's die ze nemen en de morele gevaren te beperken. Op Europees niveau pleit het rapport-Larosière, dat door de Commissie werd goedgekeurd, voor het doorvoeren van een hervorming van het financiële toezicht in Europa. Deze hervorming beoogt enerzijds het opzetten van een Europees systeem van financiële toezichthouders in de vorm van een gedecentraliseerd netwerk en anderzijds de oprichting van een "Europese Raad voor Systeemrisico's", die moet waken over de stabiliteit van de financiële markten door de informatie te centraliseren en waarschuwingen uit te sturen.

Op macro-economisch vlak hebben ze zich ertoe verbonden geloofwaardige en transparante strategieën te bepalen om uit de crisis te geraken, teneinde de budgettaire en monetaire maatregelen en de ondersteuningsmaatregelen voor de financiële sector te ontmantelen zodra de opleving bevestigd zal zijn en het vertrouwen in het financiële systeem beter zal zijn hersteld. Deze strategieën zullen moeten worden aangepast aan de specifieke eigenschappen van de regio's en van de landen, maar zullen onderling verenigbaar moeten zijn om te zorgen voor een nieuw evenwicht in de wereldwijde groei. Voor de G20 zal het beheer van de overschakeling naar een evenwichtiger groei gepaard moeten gaan met aangepaste macro-economische beleidskeuzes en met de nodige vorderingen in de structurele hervormingen om de potentiële groei te versterken, de binnenlandse vraag te stimuleren en de ontwikkelingsverschillen te verminderen door de levensstandaard in de opkomende economieën en in de ontwikkelingslanden te verhogen en tegelijk waardig werk te bevorderen.

Ontwikkeling van de conjunctuur

In deze financiële crisis kwamen de financiële markten tot stilstand. In de loop van 2008 volgde daarop een daling in de reële economische activiteit. Van eind 2008 tot midden 2009 kende de economie van de Oeso-landen de langste en diepste periode van economische achteruitgang sinds de tweede wereldoorlog. Het bbp van de hele Oeso daalde in 2009 met 4,25% tgv. 2008. Het herstel dat ondertussen is ingezet, is nog zwak en onzeker.

De globalisering en het toegenomen belang van de wereldhandel hebben heel wat ontwikkelingslanden in staat gesteld om stappen vooruit te zetten in hun industrialisatie en economische ontwikkeling. Door buitenlandse investeringen konden de ontwikkelingslanden een sterke economische groei neerzetten.

Deze globalisering en openheid betekent echter eveneens dat diezelfde ontwikkelingslanden ook veel vatbaarder zijn voor een wereldwijde economische crisis. De ontwikkelingslanden worden dus ook getroffen ten gevolge van de financiële en economische crisis die eind 2008 in de VS ontstond. Waar deze landen in 2007 en 2008 nog een groei van respectievelijk 8,1% en 5,9% lieten optekenen, is dit voor 2009 nog slechts 1,2%. Deze positieve groei kwam er zelfs nog vooral dankzij de economische groei in China en India. Zonder deze twee landen zou de economie in de ontwikkelingslanden er met 1,6% op achteruit gaan (Worldbank, 2009, blz. 2). Ook de privé-investeringen in de ontwikkelingslanden stortten in elkaar met een daling van 40%. Net zoals de schuldfinanciering voor de ontwikkelingslanden wegviel. Dit betekent een stap terug in de armoedebestrijding.

Een belangrijke rol in de neergang van de industriële productie en het herstel van de economische groei, werd gespeeld door de voorradencyclus. De voorraden hebben immers een sterke impact gehad op de vraag. In het begin matigde de voorraadopbouw de neergang van de productie die in vele landen plaatshad. Doordat de verkoop daalde, ging men, als de productie de grote daling in de vraag niet direct kon volgen, de voorraden aanvullen. Toen echter de recessie langer bleef voortduren, gingen de producenten proberen hun voorraden meer te laten overeenkomen met hun verkoop. Dit betekent dat bedrijven hun productie begonnen terug te schroeven om zo hun voorraad te verminderen, met een negatieve impact op de economische groei tot gevolg. Deze beweging heeft in het eerste kwartaal van 2009 de groei in verschillende landen significant doen dalen.

Wat in deze economische crisis ook opvalt, is dat de wereldhandel er in 2009 met naar schatting 16% op achteruit gaat tgv. een jaar eerder. Hiervoor zijn verschillende redenen. Enerzijds is in deze recessie vooral de industriële sector zwaarder achteruitgegaan door het afbouwen van de voorraden (bij de dienstensector zijn er geen voorraden die men kan afbouwen). Deze industriële sector weegt zwaarder door in de wereldhandel dan in de wereldproductie. Daarbij komt nog dat de mogelijkheid om handel te financieren eind 2008 werd bemoeilijkt door de financiële crisis. Doordat de banken strengere voorwaarden hanteren om krediet te verstrekken aan bedrijven is het voor de bedrijven moeilijker om aan financiering te komen via de banken. Daarbovenop zijn ook alternatieve financieringsmethoden door de financiële crisis moeilijker geworden voor bedrijven. Door dit gebrek aan financieringsmogelijkheden kreeg de wereldhandel nog een extra zware daling te verwerken.

Deze effecten verklaren ook waarom vooral de landen die het meest afhankelijk zijn van de groei in de export en waar de industriële sector een belangrijk deel van de productie vertegenwoordigt – zoals Japan en Duitsland – zwaarder zijn getroffen dan andere landen, ook wanneer deze laatste meer verweven waren met de financiële crisis, met name de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk.

De recessie heeft geleid tot een substantiële stijging van de werkloosheidscijfers en eer het economisch herstel de trend zal keren, mag men nog hogere cijfers verwachten. Volgens het Oeso-scenario zou het dieptepunt van deze recessie waarschijnlijk bereikt worden in het tweede semester van 2009. De zwakte in de productie en op de arbeidsmarkten zou de inflatie-verwachtingen laag houden, wat het reële inkomen van de gezinnen die niet getroffen zijn door werkloosheid wel op peil moet houden. Dit neemt niet weg dat, in dit scenario van de Oeso, het herstel van de economische activiteit slechts langzaam zou hernemen.

In het verleden heeft men bij soortgelijke recessies vastgesteld dat het economisch herstel na een wereldwijde crisis langer op zich laat wachten dan bij andere economische crisissen. De getroffen regio kan bij een wereldwijde crisis immers niet profiteren van een grotere netto-export, doordat andere regio's ook getroffen zijn door de crisis. Wanneer problemen in de financiële wereld ten grondslag liggen aan de crisis, komt het economisch herstel eveneens langzamer op gang. In het herstel na een financiële crisis stelt men vast dat de private consumptie langzamer groeit dan anders; de private investeringen, in het bijzonder investeringen in woningen, blijven na de crisis langer uit. Bij deze

economische crisis komen beide facetten tot uiting: enerzijds bevindt de oorzaak zich in de financiële sector en anderzijds is het een mondiale economische crisis.

Het IMF verwacht in de World Economic Outlook van oktober 2009 dat pas rond 2012 de reële economische groei in de eurozone op een vergelijkbaar niveau (nl. 2%) zit als voor de financiële crisis. In de VS, waar de crisis iets vroeger is begonnen, zou dit al iets eerder worden verwacht. Ook Japan en de opkomende Aziatische landen zouden al iets eerder economische groei kennen. Niettemin zal het voor al deze landen toch enkele jaren duren vooraleer de economische groei zich volledig van deze crisis heeft hersteld (IMF, 2009, blz. 43).

Automatische stabilisatoren

Automatische stabilisatoren zijn instrumenten die de schokken in de economische groei verzachten. Hierdoor wordt de economische groei stabiel, d.w.z. dat in periodes van economische hoogconjunctuur de economie eerder wordt afgezwakt en in periodes van laagconjunctuur de economie wordt gestimuleerd. (In deze tekst kijken we naar de automatische stabilisatoren van overheidswege). Het proces gebeurt automatisch door, bv. bij laagconjunctuur, de dalende overheidsinkomsten en stijgende uitgaven (bv. meer werkloosheidsuitkeringen). Hierdoor wordt de val van het inkomen voor huishoudens gestopt met de verschillende sociale uitkeringen. Dit heeft een stabiliserend effect op de economische groei, vandaar dat dit stabilisatoren worden genoemd.

Deze stabilisatoren treden automatisch in werking, zonder dat er politieke beslissingen moeten worden genomen (dit is het verschil met de relanceplannen van de overheden die tijdelijk worden gelanceerd om de economische groei terug op gang te trekken). Dit heeft dus tot gevolg dat de overheidsuitgaven en -inkomsten automatisch stijgen in een periode van recessie, wat dan tijdelijk een negatieve impact op het begrotingssaldo heeft. Eenmaal de economie terug aantrekt, dalen opnieuw de overheidsuitgaven en stijgen de belastingsinkomsten, wat dan een positieve invloed heeft op de openbare financiën, waardoor het begrotingstekort gedeeltelijk wordt verminderd als wordt uitgegaan van een structureel begrotingsevenwicht.

De automatische werking van de automatische stabilisatoren is ook hun grote voordeel in vergelijking met relanceplannen. Relanceplannen hebben een zekere tijd nodig eer ze politiek worden genomen, vervolgens worden geïmplementeerd en dus effectief een impact ressorderen. Automatische stabilisatoren treden meteen in werking zonder enige vertraging door een beslissingsprocedure. Een tweede voordeel van automatische stabilisatoren in vergelijking met relanceplannen is dat deze laatste niet vanzelf worden teruggedroschroefd als de economie herneemt. Hierdoor dreigen relanceplannen een structureel tekort te veroorzaken in de begroting (Baunggaard en Symansky). Landen als Japan en de Verenigde Staten werken met wisselend succes discretionaire maatregelen uit om de economie te stabiliseren.

Automatische stabilisatoren hangen niet alleen af van de omvang van het overheidsbeslag, maar ook van de samenstelling van inkomsten en uitgaven van de overheid (bv. door het verhogen van transfers via de sociale zekerheid en een hogere progressiviteit van de directe belastingen zal een grote brutoloonkorting minder impact hebben op het nettoloon van werknemers). Men kan dus een fiscaal beleid kiezen dat meer aandacht heeft voor automatische stabilisatoren zonder dat het de totale overheidsbegroting doet toenemen. Meer kiezen voor een fiscaal beleid van stabilisatie kan echter de efficiëntieverliezen ook doen toenemen (Debrun, Pisani-Ferry en Sapir, 2008, blz. 59-60).

De automatische stabilisatoren als economische stimuli maken gemiddeld in de landen van de EU ruim 2% van het bbp uit. De economische relanceplannen zijn goed voor bijna 3% van het bbp (International Monetary and Financial Committee (IMFC), 2009). De automatische stabilisatoren van de Europese overheden zijn de grootste van de industrielanden (IMFC, 2009a).

Een van de redenen voor deze grote omvang van de automatische stabilisatoren in de Europese Unie is het beslag van de overheidsuitgaven in de economie. In de eurozone bedraagt dat gemiddeld meer dan 45% van het bbp.

De relancemaatregelen, samen met de normalisering van de financiële wereld en een versnelling van de groei buiten de Oeso, zal naar verwachting zorgen voor een herneming van zowel de consumptie als de investeringen vanaf 2010. Toch blijft deze projectie door de financieel-economische crisis zeer onzeker.

De Oeso voorziet dat de economie nog sneller zou hernemen als de financiële condities sneller dan verwacht zouden verbeteren of als de relancemaatregelen de vraag zouden stimuleren.

Ook kan het verminderen van de algemene onzekerheid bij de huishoudens de economie ondersteunen. Hierbij zouden huishoudens worden aangemoedigd uitgaven te doen die men niet in een economisch onzekere periode zou doen omdat men werkloos is of een grote kans heeft in de werkloosheid te belanden. Om de economie te ondersteunen zou de private consumptie volgens de Oeso weer moeten toenemen. Ook moet de vraag naar residentieel vastgoed weer stijgen om de prijsdalingen in de sector te doen stoppen.

Er zijn wel al enkele positieve signalen buiten de Oeso. Wereldwijd ziet men een toename in de vraag en bijgevolg een stijgende consumptie. Vooral in Azië is de vraag al duidelijk weer toegenomen. Het economisch herstel heeft daar sneller zijn intrede gedaan dan oorspronkelijk was voorzien. Gezien de omvang van de herneming van de economische activiteit blijkt China, samen met andere opkomende landen, de koploper te zijn.

Ook opvallend is het ondernemersvertrouwen dat in Europa en de VS langzaam herstelt. In de VS zou de economische activiteit in de tweede helft van 2009 de bodem hebben bereikt en opnieuw hernemen. De redenen hiervoor zijn de grote beleidsinspanningen die geleverd zijn. Dit toont aan dat bedrijven verwachten dat het ergste van deze economische crisis achter de rug is. Alhoewel het vertrouwen al wat beter is, blijft de ESI (=Economic Sentiment Indicator) van de Europese Commissie toch nog zeer laag staan. Het vertrouwen was dan ook gekelderd tot een historisch dieptepunt. Het was derhalve niet zo verrassend dat het economisch vertrouwen van de ondernemingen en consumenten weer zou beginnen verbeteren. Hoewel het vertrouwen van de ondernemingen toeneemt, blijft bovendien de overcapaciteit bij bedrijven nog groot. Voorts groeit deze overcapaciteit nog in belangrijke industrielanden, terwijl de financiële situaties van gezinnen onder druk staan. Dit maakt dat bedrijven ondanks het toenemende ondernemersvertrouwen toch niet direct geneigd zullen zijn om over te gaan tot nieuwe investeringen (IMF, 2009, blz. 5).

Er is ook vooruitgang in het vertrouwen van consumenten en verkopers. Hoofdzakelijk is dit toe te schrijven aan de verbeterde verwachtingen. Niettemin kan het herstel zwak blijken en onvoldoende om de werkloosheid terug te dringen eenmaal de beleidssteun wegvalt. Daarnaast is het ook essentieel dat bedrijven de kans krijgen om leningen aan te gaan om nieuwe investeringen te financieren. Hierover zijn de gegevens veel minder eenduidig. Er zijn indicatoren die wijzen op meer risicobereidheid in de financiële markten, maar aan de andere kant lijkt het erop dat kredietverstrekking toch moeilijk blijft verlopen.

Een probleem is wel dat de grote begrotingstekorten en de toename van de overheidsschulden het vertrouwen in de budgettaire houding van de overheid op de helling kunnen zetten, zeker wanneer de economische heropleving op zich laat wachten. Een verlies van vertrouwen kan het spaarquotum van de huishoudens doen stijgen (en bijgevolg de consumptie verminderen) en investeerders afschrikken omdat men in de nabije toekomst verwacht dat de belastingen gaan stijgen of dat uitgaven en overheidsinvesteringen worden geschrapt. Het is dan ook onzeker hoe de consumptie en de private investeringen zullen evolueren zodra de relancemaatregelen zijn uitgewerkt en de overheden hun begroting beginnen te saneren. Velen houden dan ook rekening met een nieuwe baisse in de conjunctuur als men deze stimuli zou terugschroeven. Om de economie blijvend te ondersteunen rekent men op de huishoudelijke consumptie, de investeringen en de export, want de overheden hebben geen andere keus dan om budgettaire redenen hun economische relanceplannen te laten uitdoven. Het belang van elk van deze drie categorieën verschilt wel van land tot land. Zo zal in de VS vooral de export weer moeten stijgen en in China zal de consumptie de economie opnieuw moeten laten groeien. Bovendien verwacht men dat de rentelasten wel eens zouden kunnen gaan stijgen. Het

grootste probleem rijst voor landen met al hoge overheidsschulden (zoals België) en landen met grote begrotingstekorten van zelfs meer dan 10% van het bbp (Worldbank, 2009, blz. 5-8).

1.1.2 Belgische context

De val van de economische activiteit in de eurozone en de rest van de geïndustrialiseerde wereld heeft ook de Belgische economie geraakt. Ook België zit nu in de grootste recessie sinds de tweede wereldoorlog. Als men de economische groei bekijkt van kwartaal tot kwartaal, dan blijkt dat in het derde kwartaal van 2008 de economische groei tot stilstand kwam. Dit kwartaal werd gevolgd door twee kwartalen met een sterke krimp van -1,7%. Zowel de private consumptie als de investeringen in huisvesting en van bedrijven zouden, net zoals de export, sterk dalen in heel 2009. Alleen de overheidsuitgaven (cfr. automatische stabilisatoren) zouden in 2009 stijgen.

In het tweede kwartaal van 2009 zijn de cijfers al verbeterd en is de krimp volgens het INR beperkt tot -0,3%. Toch zou men waarschijnlijk moeten wachten tot 2010 eer de economie zich langzaam herstelt. Voor heel 2010 verwacht het Planbureau (prognose op 8 oktober 2009) een economische groei van 0,4%. De Oeso gaat uit van een daling van 0,5% (OECD, 2009). De krimp zou zich in het scenario van de Oeso vooral begin 2010 voordoen. Naar het einde van 2010 zou de economie toch opnieuw groeien. Net zoals bij de belangrijkste handelspartners zou het herstel er komen door fiscale stimuli, een versoepeling van de monetaire voorwaarden en een herstel in de wereldhandel, al moet hierbij worden vermeld dat de voorspellingen van de economische groei gepaard gaan met veel onzekerheid.

De conjunctuurenquêtes van de NBB tonen aan dat vanaf augustus 2008 het ondernemersvertrouwen⁴ pijlsnel naar beneden ging tot -31,8 in maart 2009. Na dit dieptepunt is de trend toch weer positief omgebogen en maand na maand lijkt het ondernemersvertrouwen weer toe te nemen. In oktober 2009 is het ondernemersvertrouwen gestegen tot -14,2. Toch moet hierbij worden vermeld dat dit zeer laag is. Men moet al teruggaan tot 1993 eer men aan een dergelijk laag cijfer komt.

Het consumentenvertrouwen vertoont een gelijkaardig patroon, maar de ontwikkeling is minder uitgesproken. Het consumentenvertrouwen is in 2008 ook sterk gedaald, maar het begon in 2007 al wat lager dan het ondernemersvertrouwen. Tevens was het consumentenvertrouwen, dat op zijn dieptepunt rond -25 schommelde (eind 2008, begin 2009), hoger dan het ondernemersvertrouwen in dezelfde periode. Vanaf april is het consumentenvertrouwen, net als het vertrouwen van de ondernemers, weer langzaam het dal beginnen uitklimmen.

Zowel het ondernemersvertrouwen als het consumentenvertrouwen lijken aan te geven dat het ergste van de economische crisis voorbij is. In 2010 verwacht men dat de economische groei al weer 0,3% bedraagt voor de eurozone en 1,3% voor het totaal van de ontwikkelde landen. Voor de hele wereld verwacht men 3,1% economische groei (IMF, 2009, blz. 2). In 2010 zou, naast de overheidsuitgaven, ook de private consumptie bijdragen tot een groei van het bbp.

De daling in de consumptieve bestedingen van de huishoudens is het gevolg van het spaarquotum dat in 2009 sterk steeg, maar dat in 2010 lichtjes zal teruglopen. Het reële beschikbaar inkomen van de huishoudens zou in 2009 met 1,5% toenemen. Door de automatische stabilisatoren en een (nog eerder lage) inflatie van 1,3% in 2010, zou het beschikbaar inkomen in 2010 en 2011 verder toenemen met respectievelijk 0,4% en 2,1%. Door de toegenomen werkloosheid en de verslechtering van de

⁴ Dit is de synthetische seizoensgezuiverde brutoreeks van de NBB.

overheidsfinanciën is er echter wel een risico dat het spaargedrag van de gezinnen gaat toenemen, wat op zijn beurt de binnenlandse vraag kan verminderen. Met dit probleem kampen ook de andere landen.

De Belgische bedrijven hebben het door een grote terugval in de vraag heel moeilijk; niettemin is er de flexibele mogelijkheid in het gebruik van arbeid (met name de tijdelijke werkloosheid) die bedrijven helpt de crisis beter door te komen. Alhoewel het een hulp is om de economische schok op te vangen zou, als de recessie langer en dieper wordt, de werkgelegenheid verder dalen in 2009 en nog meer in 2010.

Het is belangrijk hierbij op te merken dat de economische context sinds de financieel-economische crisis zeer moeilijk is in te schatten. Prognoses over de ontwikkeling van de conjunctuur moeten dan ook met de nodige voorzichtigheid worden benaderd.

1.2 Inflatie

1.2.1 Inflatieontwikkeling in België en de eurozone

Ups en downs

Na enkele jaren van lage inflatie, begon deze in het laatste kwartaal van 2007 te versnellen, zowel in België als in zijn buurlanden. In juli 2008 bereikte ze haar toppunt met bijna 6% in België, zoals blijkt uit de Grafiek 1-1. In onze buurlanden bedroeg ze toen ongeveer 2 procentpunten minder. In het laatste kwartaal van 2007 begon de inflatie ook in de rest van de eurozone te versnellen. Tijdens het derde kwartaal van 2008 bevond de inflatie in de hele eurozone zich op 3,8%, tegenover 5,6% voor België. De inflatie in de drie referentielidstaten was toen nog iets lager dan voor de eurozone in haar geheel.

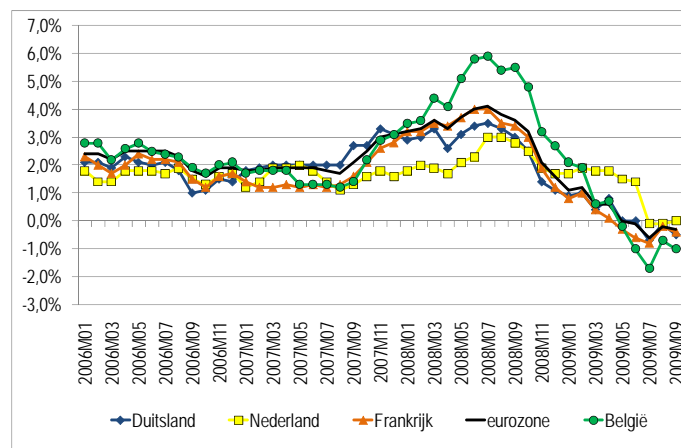
De motor van de sterk stijgende inflatie waren de grondstoffenprijzen. De sterke toename van de grondstoffenprijzen op de internationale markten had vooral via de energiedragers een impact op de inflatie.

Ondertussen kwam er sinds midden 2008 door de wereldwijde economische crisis een sterke inkrimping van de vraag. Dit leidde tot een sterke daling van de grondstoffenprijzen op de internationale markten. Deze daling kwam in België en in zijn buurlanden tot uiting in de prijsontwikkeling van de energiedragers tijdens de eerste helft van 2009. In het eerste kwartaal daalden de energiedragers in België met slechts 5,8%, maar in het tweede kwartaal versterkte de daling tot 17,5 % en in juni 2009 bedroeg ze zelfs 21,7% tgv. juni 2008. Deze sterke daling bij de energiedragers en het gewicht van deze productengroep resulteerden in een daling van de totale inflatie in België. Hiermee was de inflatieopstoot alweer even snel verdwenen als hij was gekomen.

In de andere landen van de eurozone heeft zich een vergelijkbare beweging voorgedaan. Niettemin was deze terugval in België sterker dan in de buurlanden; in het tweede kwartaal van 2009 was de inflatie zelfs lager in België dan in de omringende landen. Indien men echter kijkt naar de onderliggende inflatie, dan lag deze in België toch nog steeds 1 procentpunt hoger dan in de buurlanden.

Zoals we in Grafiek 1-1 kunnen zien, is de inflatie in zowel België als zijn buurlanden en de eurozone na een piek halverwege 2008 in elkaar gestuikt. Reeds vanaf mei 2009 kampen Frankrijk en België met een negatieve inflatie. Een maand later was dat het geval voor de hele eurozone en in juli ook voor Duitsland. Nederland zit momenteel met een inflatie van rond nul procent. Deze negatieve inflatie is wel slechts tijdelijk. Men verwacht dat de inflatie de komende maanden weer licht positief zal zijn.

Grafiek 1-1 : Inflatieontwikkeling sinds 2006 in België, Duitsland, Frankrijk, Nederland en de eurozone
(Veranderingspercentages tgv. de overeenstemmende maand van het voorgaande jaar)

Bron : Eurostat

1.2.2 Invloed van de energiedragers

Het blijkt duidelijk dat de volatiliteit van de energiedragers bepalend was voor de variatie in de totale inflatie en deze volatiliteit vloeide voort uit de internationale marktprijzen voor energieproducten, die aan sterke schokken onderhevig waren.

Het verschil tussen België en de buurlanden wordt twee keer verklaard door de energiedragers. Enerzijds versterkte de forsere stijging van de prijzen van de energiedragers tgv. de buurlanden de inflatie in België meer dan die in de andere landen. Daarna daalde de prijs van deze energiedragers weer en die daling werd opnieuw zwaarder doorgerekend in België dan in de andere landen. Laten we deze ontwikkeling wat meer in detail bekijken.

In het eerste kwartaal van 2009 daalden de prijzen van een aantal energiedragers zowel in België als in de eurozone met respectievelijk 5,8% en 6%. Deze daling werd veroorzaakt door de vloeibare brandstoffen en de brandstoffen en smeermiddelen voor privévoertuigen. De prijzen van vloeibare brandstoffen daalden in België in het eerste kwartaal van 2009 met 35,8%, tgv. 27,5% in de eurozone. Voor de brandstoffen en smeermiddelen voor privévoertuigen was er een daling van respectievelijk 19,5% en 17,1%. Deze scherpe daling is toe te schrijven aan, enerzijds, de internationale prijsdaling voor aardolieproducten en, anderzijds, de lage forfaitaire belasting op de petroleumproducten (vooral bij de verwarmingsstookolie), waardoor het aandeel van de grondstoffenprijs in de consumptieprijzen ook groter is.

Anderzijds zien we dat, voor andere categorieën van energiedragers (met name elektriciteit, gas en vaste brandstoffen), de prijzen in het eerste kwartaal van 2009 – net zoals in het laatste kwartaal van 2008 – nog wel zijn gestegen, zowel in België als in de eurozone. Opvallend is de sterkere stijging voor elektriciteit en gas in België tijdens het eerste kwartaal van 2009 vergeleken met de prijsontwikkeling in de hele eurozone, alhoewel de stijging minder sterk was dan in het laatste kwartaal van 2008. In het tweede kwartaal van 2009 zijn de prijzen van elektriciteit en gas in België beginnen te dalen.

Door de in België meer uitgesproken prijsstijgingen van elektriciteit en gas was de prijsdaling voor het geheel van de energiedragers iets kleiner in België dan in de hele eurozone voor het eerste kwartaal van 2009, ondanks de sterkere daling voor vloeibare brandstoffen en brandstoffen en smeermiddelen voor privévoertuigen. Hierdoor hadden de energiedragers toch nog een positieve impact op het inflatieverschil tussen België en de eurozone.

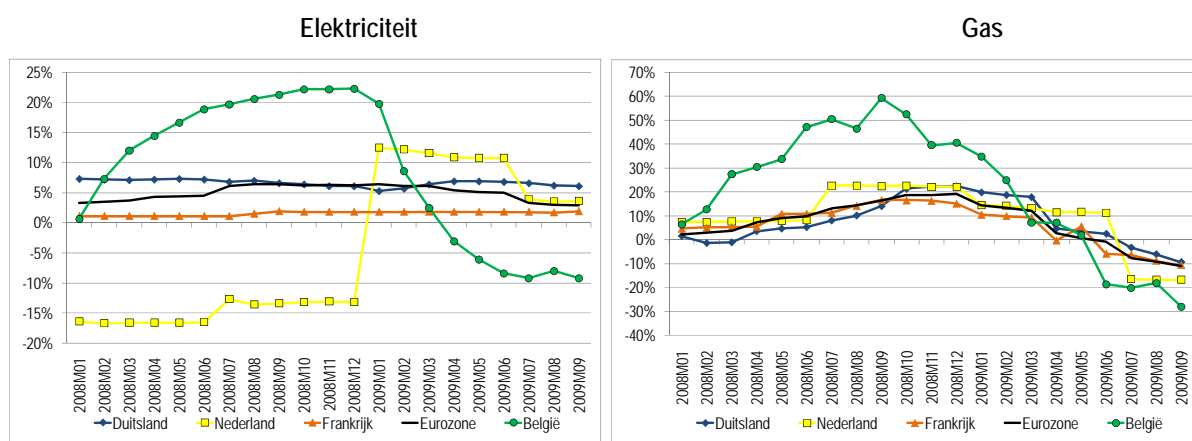
In het tweede kwartaal van 2009 begonnen echter ook de prijzen van elektriciteit en gas te dalen. Deze daling is er gekomen doordat energie voor ongeveer de helft doorweegt in de elektriciteitsprijs en voor driekwart in de gasprijs. Deze energieprijs wordt bepaald door de prijs voor steenkool, aardolie en aardgas op de wereldmarkt. De wijzigingen in de internationale prijzen voor deze basisproducten hebben (met een vertraging van vier maanden) een impact op de consumptieprijs voor elektriciteit. Ondanks de prijsdalingen voor elektriciteit en gas lagen de prijzen medio 2009 nog steeds hoger dan begin 2007.

De ontwikkeling van de gas- en elektriciteitsprijzen

De prijzen van elektriciteit en gas worden beïnvloed door de ontwikkeling van de prijzen van energiegrondstoffen als olie, gas of steenkool. De tarieven van de leveranciers worden immers traditioneel maandelijks geïndexeerd op basis van twee parameters, waarvan de eerste de ontwikkeling van de koersen van de energiegrondstoffen en de tweede de andere kosten van de leveranciers (leveringskosten, maar ook de productiekosten die de loonontwikkeling weerspiegelen, afschrijving van het kapitaal...) weergeeft. Het aandeel van deze parameters na de liberalisering verschilt van leverancier tot leverancier. Zo kunnen de prijzen van het elektriciteits- en gasverbruik verschillen naargelang van een wijziging in de parameters, een wijziging van de tariefformule van de verschillende leveranciers, d.w.z. van het respectieve gewicht van de twee parameters, maar ook naargelang van de bijdrage voor hernieuwbare energie en warmtekrachtkoppeling, de transporttarieven, de distributietarieven, de openbare heffingen, de taks op energie en de btw.

De consumptieprijs van gas en elektriciteit zijn in België resp. vanaf het midden van 2007 en vanaf januari 2008 sneller gestegen dan in de referentielanden. In november 2008 bereikten de elektriciteitsprijzen hun hoogste peil sinds 2003. Daarvoor waren de prijzen minder sterk gestegen dan in de andere landen, hoewel de ontwikkeling van de elektriciteitsprijs in België meer schommelingen heeft ondergaan dan gemiddeld in de referentielanden sinds het jaar 2001. De factoren die hierin een rol hebben gespeeld en een verschillend gedrag dan in het verleden zouden kunnen verklaren, zijn ofwel de factoren die een grotere vatbaarheid voor de prijsschommelingen van de energiegrondstofprijzen zouden kunnen verklaren, ofwel eenmalige factoren, zoals een verhoging van de transport- of distributietarieven. In 2008 zijn de consumptieprijs voor elektriciteit gestegen. Naar 2009 toe kenden de Ne- en de Nc-indexen een sterke daling ten gevolge van de economische crisis en de daardoor sterk gedaalde aardolie- en gasprijzen. Dit moest normaliter leiden tot een daling van de gas- en elektriciteitsprijs in België. We kunnen vaststellen dat, in tegenstelling tot in onze buurlanden, waar de elektriciteitsprijzen nog stegen zoals uit Grafiek 1-2 blijkt, er inderdaad een daling van 9% optrad in september. Voor gas daalden de prijzen net zoals in de buurlanden, maar in België kenden ze toch een sterkere daling, zoals we ook in Grafiek 1-2 kunnen observeren.

Grafiek 1-2 : Procentuele ontwikkeling van de elektriciteits- en gasprijen in België, zijn buurlanden en de eurozone van januari 2008 tot september 2009

Bron: Eurostat.

In 2008 hebben de verhoging van de prijzen voor de distributie van gas en elektriciteit en de stijging van de tarieven voor het transport van elektriciteit bijgedragen tot een stijging van de totale inflatie van 0,3 procentpunt.

Door het gebruik van een nieuwe berekeningsmethode sinds januari 2007, weerspiegelt het indexcijfer van de consumptieprijzen de ontwikkeling van de maandelijkse gas- en elektriciteitstarieven. Bij de oude berekeningsmethode was deze index een weerspiegeling van de jaarlijkse facturen die geacht werden bestemd te zijn voor de huishoudens. De oude methode kwam neer op een gemiddelde van de tarieven van de twaalf voorafgaande maanden. Deze methode zorgde voor een afvlakking van de invloed van de koersschommelingen van de energiegrondstoffen op het indexcijfer van de consumptieprijzen, wat in de nieuwe methode niet meer het geval is. De perceptie van de prijsstijgingen van energie door de huishoudens wordt evenwel bepaald door de jaarlijkse facturen, wat betekent dat de recente prijsdalingen nog niet worden waargenomen bij de gezinnen.

Aangezien er aanwijzingen zijn dat ook in de buurlanden een gelijkaardige berekeningsmethode wordt gebruikt, verklaart de nieuwe berekeningsmethode de sterkere prijswijzigingen in België ten opzichte van de buurlanden niet.

De wijzigingen in de tariefformules van de elektriciteitsleveranciers hebben voor de twee belangrijkste leveranciers (ongeveer 87% van de markt) een prijsstijging tot gevolg gehad, maar deze dateert van vóór januari 2008. Daarentegen kan erg moeilijk worden ingeschat of deze wijzigingen, waarvan de laatste zich voor de belangrijkste leverancier heeft voorgedaan in januari 2007 en voor de tweede leverancier in september 2007, tot gevolg hebben gehad dat de consumptieprijzen vatbaarder werden voor de schommelingen van de energiegrondstofprijzen.

De belangrijke onderhoudswerkzaamheden in de kerncentrales hebben evenwel geleid tot een toename van het gewicht van gas in de indexeringsparameter die de ontwikkeling van de energiegrondstofprijzen weerspiegelt. Hoe meer de nettoproductie van elektriciteit van nucleaire oorsprong immers gaat afwijken van het ontwikkelbare vermogen van de gezamenlijke kerncentrales, hoe meer men verplicht zal zijn een beroep te doen op gascentrales voor de ontbrekende productie. Daarom wint de gasprijs op de spotmarkten aan belang in de indexeringsparameter.

Wat de gasprijs betreft, is de inwerking van de prijsontwikkeling van de grondstoffen vanaf januari 2007 aanzienlijk versneld. Vanaf dat moment werden de consumptieprijzen niet alleen op basis van de afgevlakte ontwikkeling van de stookolienoteringen geïndexeerd, zoals dat voorheen het geval was, maar ook op basis van de referentieprijzen van aardgas in Zeebrugge, d.i. een spotprijs. Het in aanmerking nemen van de spotprijs versnelt de transmissie van de prijschommelingen van de energetische grondstoffen naar de consumptieprijzen voor aardgas en maakt deze laatste bovendien volatieler, al moet hierbij worden vermeld dat een belangrijke leverancier (in mindere mate gevolgd door andere leveranciers) beslist heeft om de constante parameter in de indexeringsformule begin 2007 te verhogen. Dit heeft misschien geleid tot een permanente stijging van de elektriciteitsprijs, wat de prijsdaling deels teniet heeft gedaan.

De hausse werd bovendien versterkt nadat de grootste gasleverancier in oktober 2007 één van de in de indexeringsformule gebruikte parameters had gewijzigd. De tariefverhoging die hieruit is voortgevloeid, werd door de andere leveranciers, zij het in mindere mate, overgenomen. Deze ontwikkeling leidde in België tot een zeer sterke verhoging (verdrievoudiging) van de gasprijs aan de eindverbruiker einde 2008, vergeleken met 2004. De verhoging van de gasprijs lijkt zich echter einde 2008 ongeveer te hebben gestabiliseerd. Opmerkelijk is ook dat deze fluctuaties vooral toe te schrijven zijn aan de

grondstoffenprijs op zich en niet aan andere kosten (distributie, taken...), die weliswaar stegen, maar lang niet in dezelfde mate als de prijs van de grondstof zelf.

In de analyse van de bijdrage van de energieprijzen aan de verandering van het gezondheidsindexcijfer kunnen diverse factoren doen vrezen dat de ontwikkeling van de gas- en elektriciteitsprijzen die zijn opgenomen in het indexcijfer van de consumptieprijzen in België verschilt van die in de andere landen. Deze factoren vloeien voort uit aanpassingen die werden aangebracht in de prijsvormingsmechanismen voor energie.

Met betrekking tot de mechanismen inzake vorming van de eindprijs voor de consument spelen twee grote factoren een rol: de aanpassing van de formules voor de berekening van de energieprijzen door de leveranciers en de verhoging van de distributietarieven en, voor de elektriciteit, ook van de transporttarieven.

Wat de prijzen van de gasleveranciers betreft, kon de CREG geen uitsluitsel geven over de vraag of de wijzigingen van de parameters resulteren uit een aanpassing van de bevoorradingskosten dan wel een signaal zijn van een slechte werking van de concurrentie op de markt, omdat ze niet over de wettelijke bevoegdheid beschikte om de vereiste informatie te verkrijgen. De voorbije maanden werden de wettelijke bevoegdheden uitgebreid, maar er moeten nog een aantal koninklijke besluiten worden uitgevaardigd om deze uitbreiding operationeel te maken.

In de loop van 2008 hebben we gemerkt dat de prijzen van de elektriciteitsleveranciers in België gemiddeld sneller zijn gestegen en meer mee met de koers van de energiegrondstoffen hebben geschommeld dan in de landen van de eurozone, terwijl België – samen met Frankrijk – een van de landen is waar het gewicht van kernenergie in de kostenstructuur van elektriciteit het grootst is. Dit weerspiegelt het toenemende gewicht van de elektriciteitsproductie van niet-nucleaire oorsprong in de prijsvormingsmechanismen en doet vragen rijzen over de organisatie en de werking van de elektriciteitsmarkt.

De verhoging van de distributie- en transporttarieven, waarop de reguleringsautoriteit (CREG) rechtstreeks toezicht uitoefent, is het gevolg van rechterlijke beslissingen i.v.m. bepaalde beslissingen van de CREG m.b.t. de parameters die bij de berekening van deze tarieven in aanmerking worden genomen.

1.2.3 Invloed van andere producten

De geharmoniseerde consumptieprijsindex voor België valt uiteen in vijf grote groepen van goederen en diensten. Deze vijf groepen (energiedragers, diensten, bewerkte levensmiddelen, niet-bewerkte levensmiddelen en niet-energetische industriële goederen) kennen niet dezelfde ontwikkeling. De energiedragers kwamen al in punt 1.1.2 aan bod en hieronder bespreken we de andere vier groepen van producten.

Uit een vergelijking met de buurlanden tussen begin 2007 en juni 2009, blijkt dat de inflatie in België voor niet-bewerkte levensmiddelen minder sterk is gestegen dan in de omringende landen. De inflatie bij de niet-bewerkte levensmiddelen is in mei en juni 2009 sterk afgenomen tot ongeveer 0%. Samen met de energiedragers veroorzaken zij zelfs de licht negatieve inflatie in het tweede kwartaal van 2009.

Bij de andere groepen, nl. de diensten, de bewerkte levensmiddelen en de niet-energetische industriële goederen, werd de inflatie niet afgeremd. Deze drie categorieën vormen samen de onderliggende inflatie. Deze kende in juni 2009 nog een groei van 2,2% (in 2008 lag de onderliggende inflatie steeds onder de 3%). De onderliggende inflatie, die meer dan 80 % uitmaakt van de totale inflatie, is dus duidelijk minder volatiel dan de totale inflatie.

Meer concreet zijn de diensten gestegen met 5,5% tussen de eerste helft van 2007 en juni 2009, wat vergelijkbaar is met de stijging in Frankrijk en Nederland, maar meer is dan in Duitsland (+3,7%). Deze sterkere stijging wordt vooral verklaard door de prijzen van vrijetijdsbesteding en huisvesting. In het tweede kwartaal 2009 merkte men een heel lichte vertraging in de prijsstijgingen (IMF, 2009, blz. 30).

Als men de prijzen van juni 2009 vergelijkt met die van begin 2007, dan blijkt dat de prijzen van bewerkte levensmiddelen in België en Nederland met gemiddeld 11% toenamen. In Duitsland (+6,6%) en Frankrijk (+7,3%) was dat een heel stuk minder. Deze sterkere stijging is niet duidelijk toe te schrijven aan één product, maar was het resultaat van een stijging voor het hele gamma bewerkte levensmiddelen. Deels werd het verschil in stijging ook veroorzaakt door de andere samenstelling van de categorieën levensmiddelen, maar toch speelt dit geen doorslaggevende rol (IMF, 2009, blz. 31). In België stegen de bewerkte levensmiddelen half 2009 heel wat minder sterk dan medio 2008 (van 8,5% in het tweede kwartaal van 2008 naar 1,9% in het tweede kwartaal van 2009).

De prijzen voor niet-energetische industriële goederen stegen in België tijdens dezelfde periode (tussen begin 2007 en juni 2009) met 4%, wat beduidend hoger is dan de stijging van 1,6% in de drie referentielanden. Dit is te wijten aan verschillende producten, zoals kleding en schoenen, niet-duurzame huishoudartikelen en producten voor lichaamsverzorging.

1.2.4 Inflatie in België, recente gegevens en vooruitzichten

De onderliggende inflatie van om en bij 2,5% tijdens de eerste helft van 2009 verklaart waarom er geen deflatie wordt verwacht, al ligt de inflatie op dit ogenblik heel laag. Vergeleken met vorige jaren zijn er ook niet meer producten en diensten waarvan de prijs daalt, wat bij een algemene prijsdaling wel het geval zou zijn geweest. Waar de stijgingen van de consumptieprijzen hoog bleven tot midden 2008, hield het consumptieprijspeil vanaf november 2008 een status quo aan. Er was weliswaar een licht negatieve inflatie vanaf mei, maar dit zal zeer waarschijnlijk slechts duren tot november 2009.

Volgens de laatste voorspellingen van het Federaal Planbureau (in oktober) zou de totale inflatie voor heel 2009 en 2010 respectievelijk 0,0% en 1,3% bedragen. Deze verwachte ontwikkeling hangt uiteraard in heel sterke mate af van de prijsontwikkeling voor een vat olie en van de waarde van de euro ten opzichte van de dollar. In de tabel hieronder geven we dan ook eerst de verwachte prijsontwikkeling van een vat olie en van de dollar weer waarop het Planbureau zijn inflatieprognoses heeft gebaseerd.

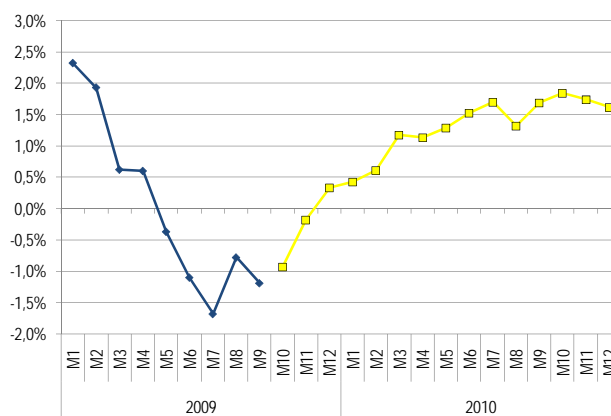
Tabel 1-1 : Hypothesen inflatievooruitzichten

	2008	2009	2010
Brentprijs per vat (in dollars)	96,9	60	73,8
Wisselkoers van de euro (aantal dollars per 100 euro)	147,1	138,8	145,5
Brentprijs per vat (in euro's)	65,9	43,2	50,7

Bron : Federaal Planbureau (2009), *Economische begroting 2010-2011 (update 9 oktober 2009)*

De grafiek hieronder toont de verwachte ontwikkeling van de inflatie doorheen 2009 en 2010. In het blauw zien we de inflatie van de voorbije maanden in 2009 en in het geel de verwachte inflatie voor de komende maanden. Hieruit blijkt duidelijk dat de inflatie weer stijgt. Eind november zou de inflatie opnieuw positief zijn en tegen half 2010 wordt verwacht dat ze zal schommelen rond 1,5%. In de tweede helft van 2010 zal de inflatie waarschijnlijk ook rond deze 1,5% blijven fluctueren.

Grafiek 1-3 : Verwachte ontwikkeling van de inflatie volgens het Federaal Planbureau

Bron : Federaal Planbureau

De Oeso verwachtte in juni nog dat onze inflatie min of meer zou overeenkomen met de inflatie bij onze drie belangrijkste handelspartners en in de rest van de eurozone, met uitzondering van Nederland, dat in 2009 nog een hogere inflatie zou hebben (1,4%). Deze verwachtingen zijn in de loop van 2009 naar beneden herzien. We stellen ook vast dat onze buurlanden in het tweede kwartaal van 2009 nog een positieve onderliggende inflatie hadden van 1,4% (één procentpunt lager dan in België). Voor diensten, niet-energetische industriële goederen en bewerkte levensmiddelen was er nog een positieve inflatie voor het gemiddelde van de referentielanden. De totale inflatie zal dan ook naar verwachting positief blijven in deze landen, al waren er landen (zoals België) met licht negatieve cijfers voor de totale inflatie gedurende enkele maanden.

De verklaring van deze lage inflatieverwachtingen ligt in de voorziene impact van dalende energie- en grondstoffenprijzen met daarbij nog eens een verzwakkende vraag die producenten ertoe zal aanzetten om hun marges te verkleinen.

1.3 Ontwikkeling van de publieke financiën in België

In 2000, toen het financieringssaldo van de overheden het evenwicht bereikte, hadden de Belgische overheden in het Stabiliteitsprogramma besloten zich ten doel te stellen geleidelijk een structureel overschot op te bouwen, teneinde de overheidsfinanciën voor te bereiden op de kosten die verbonden zijn aan de vergrijzing. In werkelijkheid werd deze strategie altijd uitgesteld en werden de begrotingsdoelstellingen niet bereikt of werden ze stelselmatig versoepeld. Aldus is het saldo exclusief de rentelasten (primaair saldo) sinds 1999 jaar na jaar afgebokkeld; als de conjunctuureffecten van de afgelopen tien jaar worden geëlimineerd, is het (structureel primair) saldo met bijna 5 punten verslechterd (NBB, 2009). De resultaten van het jaar 2008 liggen in de lijn van deze langlopende tendens.

Voor alle overheidsgeledingen samen bedroeg het financieringssaldo -1,2% van het bbp in 2008, terwijl in het Stabiliteitsprogramma 2008-2011 een begrotingsevenwicht was aangekondigd. De overheidsuitgaven en -ontvangsten lagen resp. boven (+0,9%) en beneden (-0,3%) het verwachte peil. De rentelasten stemmen overeen met wat voorzien was in het Stabiliteitsprogramma, waardoor de verslechterde begrotingsresultaten dus volledig op het conto te schrijven zijn van de ongunstige ontwikkelingen in de primaire uitgaven en ontvangsten. Deze verslechtering zou zich dit jaar voortzetten. De Hoge Raad voor Financiën (september 2009) gaat uit van een tekort van 5,9% van het bbp. Vooral de toename van de primaire uitgaven (+3,7%) ligt aan de basis hiervan, versterkt door dalende ontvangsten (-0,8%) en stijgende rentelasten (+0,2%).

De economische crisis is hier vanzelfsprekend niet vreemd aan, via de werking van de automatische stabilisatoren enerzijds en het economisch relanceplan van de Belgische regering ter ondersteuning van de economische activiteiten en in lijn met het Europees economisch herstelplan anderzijds. De aanzienlijke verslechtering van het begrotingstekort is echter, zoals de HRF in zijn advies van maart jl. aangaf, niet alleen conjunctureel, maar ook structureel van aard, waarbij de voorbije jaren zowel de overheidsontvangsten als de overheidsuitgaven structureel respectievelijk af- en toenemen. Dit betekent dat dit tekort in de komende jaren niet 'spontaan' zal verdwijnen, zelfs niet met een krachtig conjunctuurherstel, integendeel zelfs, de fundamentele huidige tendens is de verdere verslechtering van het structureel tekort. Bij ongewijzigd beleid zou, volgens de HRF (september 2009), het tekort oplopen tot 6,6% van het bbp in 2010 en 7,7% in 2011; na een korte stabilisatie in de periode 2012-2015 zou het tekort onafwendbaar oplopen tot 8,7% van het bbp in 2020.

Voor het uitblijven van het herstel van de Belgische overheidsfinanciën op middellange termijn en de trendmatige verslechtering ervan op lange termijn, telkens bij ongewijzigd beleid, haalt de HRF twee redenen aan. Ten eerste zou een sterke en reeds lang verwachte stijging van de vergrijzinggebonden uitgaven de winst van de conjunctuurverbetering voor de begroting volledig tenietdoen, waardoor het primair saldo zou blijven schommelen rond -2,5% van het bbp. Ten tweede is er het gevaar van de rentesneeuwbal: de rentelasten daalden de voorbije jaren niet verder en zouden vanaf 2010 zelfs toenemen in procenten van het bbp: van 4,1% in 2010 tot 5,9% in 2020 (+1,8 procentpunt⁵), wat zich vertaalt in een oplopend financieringstekort en dito schuldgraad. De schuldenlast evolueert derhalve, in procenten van het bbp, van 103,3% in 2010 tot 137,1% in 2020. Noteer evenwel dat deze stijging reeds in 2008 was ingezet.

Deze resultaten hangen vanzelfsprekend samen met het macro-economisch kader, met als voornaamste parameters de activiteitsgraad, de werkloosheidsgraad en de productiviteitsgroei. Dit jaar heeft de HRF (september 2009), in navolging van de Studiecommissie voor de Vergrijzing, zijn hypothese aangaande de jaarlijkse productiviteitsgroei op lange termijn teruggebracht tot 1,5% i.p.v. 1,75%, terwijl de langetermijnhypothesen m.b.t. de activiteits- en de werkloosheidsgraad min of meer ongewijzigd blijven. Derhalve werd de potentiële groei op lange termijn verlaagd met ongeveer 0,25% gemiddeld per jaar, hetgeen maar deels door de verhoging van de potentiële groei t.g.v. de integratie van de nieuwe bevolkingsvooruitzichten 2007-2060 (zie SCvV, 2008) werd gecompenseerd. Dit verklaart een verslechtering van het structureel saldo van ongeveer 0,9 procentpunt en maakt het grote belang duidelijk van de maatregelen die de potentiële groei kunnen verbeteren vanuit het oogpunt van de houdbaarheid van de overheidsfinanciën op lange termijn.

De Belgische regering heeft verklaard zich te willen inschrijven in het begrotingstraject dat werd geschetst door de HRF. Het voorziet in een terugkeer van het evenwicht tegen 2015 en veronderstelt een inspanning van de verschillende overheidsgeledingen van 0,5% van het bbp in 2010, 1% in 2011 en telkens 1,3% voor de daaropvolgende jaren. De regering wenst deze saneringsinspanningen te realiseren via structurele maatregelen aan zowel de ontvangsten- als de uitgavenzijde.

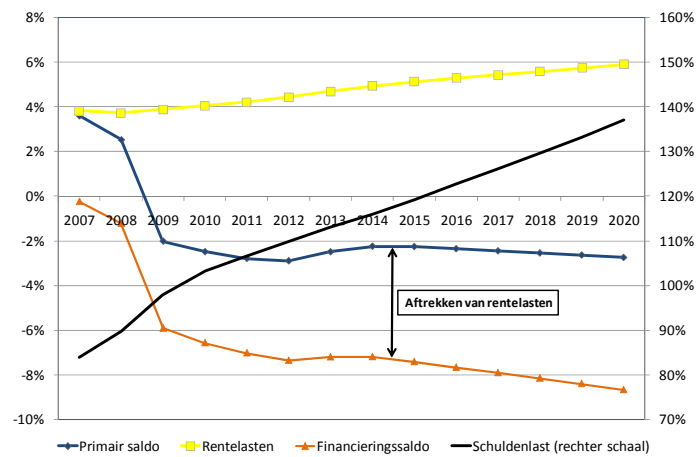
⁵ Noteer bovendien dat hier géén rekening is gehouden met het hoger risico op een toename van de risicopremies en dus van de rentevoeten op de overheidsschuld.

Tabel 1-2 : Beknopt overzicht van de openbare financiën, van 2008 tot 2012 – in % van het bbp

	2008	2008	VERSCHIL	2009	2012	VERSCHIL
	raming INR	stabilisatieprogr.		HRF - september 2009	stabilisatieprogr. 2009-2012	
	maart 2009	2008-2011			aangepaste versie sept. 2009	d.i. geplande vooruitgang
Totale ontvangsten	48,7%	49,0%	-0,3%	47,9%	49,2%	1,3%
Belastingen	28,8%	30,4%	-1,6%	28,5%	29,4%	0,9%
Sociale bijdragen	16,2%	15,9%	0,3%	16,4%	16,3%	-0,1%
Overige	3,7%	2,7%	1,0%	3,0%	3,5%	0,5%
Totale uitgaven	49,9%	49,0%	0,9%	53,8%	53,6%	-0,2%
Primaire uitgaven, waaronder:	46,2%	45,3%	0,9%	49,9%	49,2%	-0,7%
Sociale uitkeringen	23,3%	23,0%	0,3%	25,2%	25,6%	0,4%
Overige	22,9%	22,3%	0,6%	24,7%	23,7%	-1,0%
Rentelasten	3,7%	3,7%	0,0%	3,9%	4,3%	0,4%
Primair saldo	2,5%	3,7%	-1,2%	-2,0%	-0,1%	1,9%
Financieringssaldo	-1,2%	0,0%	-1,2%	-5,9%	-4,4%	1,5%
Primair saldo excl. uitkeringen	25,8%	26,7%	-0,9%	23,2%	25,5%	2,3%

Bron: Hoge Raad voor Financiën

Grafiek 1-4 : Globaal begrotingstraject bij ongewijzigd beleid, van 2007 tot 2020 – in % van het bbp

Bron : Hoge Raad voor Financiën (september 2009), *Begrotingstrajecten op korte en middellange termijn voor het aangepaste stabiliteitsprogramma 2009-2012*

Bronvermelding

- BANK FOR INTERNATIONAL SETTLEMENTS (2008), *78th Annual Report 1 April 2007-31 March 2008*, Basel, BIS, 260 blz. Via Internet op adres : <http://www.bis.org/publ/arpdf/ar2008e.htm>
- BANK FOR INTERNATIONAL SETTLEMENTS (2009), *79th Annual Report 1 April 2008-31 March 2009*, Basel, BIS, 241 blz.
- BAUNSGAARD T. EN S.A. SYMANSKY (2009), "Automatic Fiscal Stabilizers: How Can They Be Enhanced Without Increasing the Size of Government", *IMF Staff position note*, 28 september 2009, 26 blz. via Internet op adres : <http://www.imf.org/external/pubs/ft/spn/2009/spn0923.pdf>
- DEBRUN X., J. PISANI-FERRY EN A. SAPIR (2008), « Government size and output volatility : Should we forsake automatic stabilization ? », *European Commission Economic Papers*, April 2008, 72 blz. Via Internet op adres : http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/publication12383_en.pdf
- DEMUNCK, Yuliya (2008), « understanding the Subprime Mortgage Crisis », Working paper Federal Reserve Bank of St. Louis, 2007-05, August 2008,
- DOMS, M. en John KRAINER (2007), « Innovations in Mortgage Markets and Increased Spending on Housing », Working Paper 2007-05, juli 2007, 43 blz.
- FEDERAL DEPOSIT INSURANCE CORPORATION (2009), *Breaking New Ground in U.S. Mortgage Lending*, 21 maart 2007, 10 blz. via Internet op adres : http://www.fdic.gov/bank/analytical/regional/ro20062q/na/2006_summer04.html
- FEDERAL RESERVE BANK OF SAN FRANCISCO (2009), *The Rise in Homeownership, FRBSF Economic Letter*, 2006-30; November 3, 2006, 4 blz.
- HIGH LEVEL COMMITTEE ON A NEW FINANCIAL ARCHITECTURE (2009), *Interim Report*, Brussel, 37 blz. Via Internet op adres : http://www.docufin.fgov.be/intersalgen/wegwijs/siteoverzicht/Pdf/High_level_committee_on_a_new_financial_architecture_interim_report_20090223.pdf
- HOGHE RAAD VOOR FINANCIËN (2009), *Begrotingstrajecten op korte en middellange termijn voor het aangepaste stabiliteitsprogramma 2009-2012* (september 2009), Brussel, Hoge Raad voor de Financien
- INTERNATIONAL MONETARY AND FINANCIAL COMMITTEE (2009), *Twentieth Meeting October 4, 2009; Statement by Minister of Finance Anders Borg; On behalf of EU Council of Economic and Finance Ministers*, Washington DC, IMF, 12 blz. via Internet op adres : www.worldbank.org/
- INTERNATIONAL MONETARY AND FINANCIAL COMMITTEE (2009a), *Twentieth Meeting October 4 2009 Statement of Commissioner Joaquin Almunia to the International Monetary and Financial Committee on behalf of the European Commission*, Washington DC, IMF, 6 blz. via Internet op adres : www.worldbank.org/
- INTERNATIONAL MONETARY FUND (2009a), *Global Financial Stability Report Navigating the Financial Challenges Ahead (october 2009)*, Washington DC, IMF, 251 blz. via Internet op adres : <http://www.imf.org/external/pubs/ft/gfsr/2009/02/pdf/text.pdf>
- INTERNATIONAL MONETARY FUND (2009b), *Initial Lessons of the Crisis (6 February 2009)*, Washington DC, IMF, 12 blz. via Internet op adres : <https://www.imf.org/external/np/pp/eng/2009/020609.pdf>
- INTERNATIONAL MONETARY FUND (2009c), *Lessons of the Financial Crisis for Future Regulation of Financial Institutions and Markets and for Liquidity Management (4 February 2009)*, Washington DC, IMF, 27 blz. via Internet op adres : <http://www.imf.org/external/np/pp/eng/2009/020409.pdf>
- INTERNATIONAL MONETARY FUND (2009), *World Economic Outlook October 2009*, Washington DC, IMF, 226 blz. via Internet op adres : www.imf.org
- NATIONALE BANK VAN BELGIE (2009), *Jaarverlag 2008*, Brussel, NBB
- OECD (2009), *Economic Outlook n° 85 June 2009*, Parijs, OECD, 285 blz.
- RIFFLART, Christine (2007), "La fin de l'American Dream", *Revue de l'OFCE*, n° 101, Avril 2007, blz.101-225
- WORLDBANK (2009), *Global Development Finance: Charting a Global Recovery*, Washington DC, Worldbank, 167blz. via Internet op adres : www.worldbank.org/

2 Werkgelegenheid

Boordtabel

Jaar 2008	Duitsland	Nederland	Frankrijk	EU-15	Min EU-15	Max EU-15	België 2008	België 2000
WERKGELEGENHEIDSGRAAD								
15-64 jaar in personen (administratieve gegevens)	74,2%	78,9%	64,0%	-	-	-	64,2%	-
in personen	70,7%	77,2%	64,9%	67,3%	61,9%Gr	78,1%DK	62,4%	60,9%
in personen, 1996	64,1%	65,4%	59,7%	60,1%	-	-	56,3%	-
in voltijdequivalenten ²	61,2%	59,6%	60,9%	-	-	-	58,0%	-
Mannen	75,9%	83,2%	69,6%	74,2%	68,6%Be	83,2%NI	68,6%	69,8%
Vrouwen	65,4%	71,1%	60,4%	60,4%	47,2%It	74,3%DK	56,2%	51,9%
Laaggeschoolden	45,9%	62,8%	46,9%	51,2%	39,7%Be	65,8%PT	39,7%	43,4%
Gemiddeld geschoolden	74,7%	80,9%	69,6%	72,4%	61,2%Gr	81,5%DK	67,0%	66,0%
Hooggeschoolden	86,4%	87,9%	80,9%	83,8%	78,5%It	88,8%DK	83,0%	85,4%
Nationaal	72,3%	77,8%	65,5%	67,7%	58,1%It	79,0%DK	63,1%	62,1%
EU-27	69,0%	77,8%	65,9%	69,6%	62,0%Gr	77,8%NI	62,4%	n.d.
Buiten EU-27	51,5%	55,8%	49,9%	59,0%	37,1%Lu	72,3%PT	39,8%	n.d.
55-64 jaar								
Totaal	53,8%	53,0%	38,2%	47,4%	34,1%Lu	70,1%Se	34,5%	25,0%
Mannen	61,8%	63,7%	40,5%	56,2%	38,7%Lu	73,4%Se	42,8%	35,1%
Vrouwen	46,1%	42,2%	36,0%	39,0%	24,0%It	66,7%Su	26,3%	15,4%
GEMIDDELTE LEEFTIJD VAN UITTREDING (2007)								
Totaal	62	63,9	59,4	61,5 ⁴	59,4Fr	63,9Se/NI	60,6 ⁶	n.b.
Mannen	62,6	64,2	59,5	62,0 ⁴	59,5Fr	64,2Se/NI	61,6 ⁶	n.b.
Vrouwen	61,5	63,6	59,4	61,1 ⁴	59,4Fr/At	63,6Se/NI	59,6 ⁶	n.b.
WERKLOOSHEIDSGRAAD								
Totaal	7,5%	2,7%	7,4%	7,2%	2,7%NI	11,4%Es	7,0%	6,6%
Mannen	7,5%	2,5%	6,9%	6,7%	2,5%NI	10,1%Es	6,5%	5,3%
Vrouwen	7,6%	3,0%	7,9%	7,7%	3,0%NI	13,1%Es	7,6%	8,3%
Laaggeschoolden ⁵	15,3%	4,6%	11,9%	11,4%	4,6%NI	15,4%Es	12,5%	10,4%
Gemiddeld geschoolden	7,2%	2,4%	6,9%	6,5%	2,4%NI	10,6%Es	7,0%	6,8%
Hooggeschoolden	3,3%	1,6%	4,5%	4,0%	1,6%NI	7,0%PT	3,6%	2,7%
Nationaal	6,9%	2,6%	7,0%	6,7%	2,6%NI	10,3%Es	6,3%	5,8%
EU-27	8,8%	4,3% ¹	6,6%	8,7%	4,3%NI	16,1%Es	9,2%	n.b.
Buiten EU-27	17,8%	7,8%	19,0%	14,7%	6,6%Gr	27,4%Be	27,4%	n.b.
Lange duur	3,8%	1,0%	2,9%	2,6%	0,5%DK	3,8%De	3,3%	3,7%
ONDERWIJS (bij jongeren van 18 tot 24 jaar) (cijfers 2007)								
Voortijdige schoolverlaters	12,7%	12,0%	12,7%	16,9%	7,9%FI	36,3%PT ³	12,3%	12,5%
ATYPISCHE ARBEID (bij de loontrekkers)								
Tijdelijke arbeid	14,7%	17,9%	14,1%	14,4%	5,3%UK	29,3%Es	8,3%	9,0%
Deeltijdse arbeid (in % van de totale werkgelegenheid)	25,2%	46,8%	16,8%	20,4%	5,4%Gr	46,8%NI	22,4%	20,6%
Populatie met een tweede baan	3,6%	6,9%	3,2%	3,6%	2,4%e	9,5%DK	3,8%	3,7%
Ploegenarbeid	16,9%	8,2%	7,7%	14,6% ¹	4,2%DK	23,7%FI/Se	8,3%	9,0%
Nachtarbeid	9,5%	9,2%	7,7%	7,8%	3,7%Gr	9,5%De	4,3%	4,4%

Noot 1: zeer weinig betrouwbaar gegeven

Noot 2: bron Steunpunt WSE, methodologie Eurostat

Noot 3: voorlopig gegeven

Noot 4: geraamd gegeven

Noot 5: Eurostat maakt gebruik van de ISCED-classificatie (Internationale Standaardclassificatie voor het Onderwijs) 1997, die overeenstemt met de volgende definities:

Laaggeschoolden: niveau 0-2: geen diploma, diploma lager onderwijs of diploma lager secundair onderwijs (eerste cyclus secundair onderwijs)

Gemiddeld geschoolden: niveau 3-4: diploma hoger secundair onderwijs (tweede cyclus) of post-secundair onderwijs dat geen hoger onderwijs is

Hooggeschoolden: niveau 5-6: diploma hoger onderwijs

Noot 6: cijfer van 2005

Bron : Eurostat

2.1 Recente dynamiek van de werkgelegenheid

2.1.1 Werkgelegenheid, werkloosheid en activiteit⁶

België heeft de afgelopen jaren een sterke groei van zijn binnenlandse werkgelegenheid laten optekenen. Deze positieve dynamiek werd echter onderbroken door de recessie van de laatste maanden. Eind 2008 al werd een groeiverslapping vastgesteld, die gepaard ging met een tragere stijging van het aantal personen met een baan. Vanaf het eerste kwartaal van 2009 ging de werkgelegenheid dan enigszins achteruit, vooral in de industrietakken en in de financiële activiteiten, de vastgoedactiviteiten, de verhuur en de dienstverlening aan de ondernemingen⁷. Terzelfder tijd bleven de werkloosheidscijfers stabiel tijdens het laatste kwartaal van 2008 (lichte daling van het aantal werklozen), maar gingen ze vanaf het begin van 2009 sterk de hoogte in. Volgens de recentste vooruitzichten die het Federaal Planbureau publiceerde, zou deze situatie gedurende heel het jaar 2009 en in 2010 nog verergeren, waardoor in totaal zowat 90.000 banen verloren zouden gaan. Deze werkgelegenheidsinkrimping zou dan een van de ergste zijn sinds de jaren tachtig. Als we ook rekening houden met de aanhoudende groei van de bevolking op arbeidsleeftijd (hoewel ze almaar minder snel groeit), dan zou de werkgelegenheidsgraad teruglopen van 64,2% in 2008 tot 63,3% in 2009 en zou ze verder dalen tot 62,1% in 2010⁸.

De werkgelegenheid krimpt nog meer als we de hoeveelheid gewerkte uren in beschouwing nemen. Vanaf het derde kwartaal van 2008 is immers een daling van het aantal gewerkte uren waarneembaar, die de daaropvolgende kwartalen nog verergert. Deze snellere en aanzienlijkere vermindering van het arbeidsvolume wijst erop dat de ondernemingen massaal een beroep hebben gedaan op de systemen die een arbeidstijdvermindering mogelijk maken. Van die systemen werd vooral de tijdelijke werkloosheid om economische redenen vanaf oktober 2008 veelvuldig gehanteerd⁹. Sinds de maand juni van dit jaar werd t.a.v. de bedienden een parallel systeem ingevoerd. Het tijdskredietstelsel als deeltijds stelsel, dat de mogelijkheid biedt de arbeidstijd met de helft of met een vijfde te verminderen, wordt steeds meer gebruikt. Sinds de conjuncturomslag wordt evenwel geen toename van het gebruik van dit systeem waargenomen. Misschien zal vanaf de tweede helft van het jaar 2009 een verandering merkbaar zijn. De specifieke "anticrisismaatregelen" die sinds het einde van de maand juni 2009 van

⁶ Voor alle definities verwijzen we naar de documentatienota «Arbeidsmarkt: begrippen en definities», CRB 2009-1514.

⁷ Volgens de kwartaalgegevens van de nationale boekhouding is de binnenlandse werkgelegenheid van het laatste kwartaal van 2008 tot het eerste kwartaal van 2009 teruggelopen, maar was ze in het eerste kwartaal van 2009 nog altijd aanzienlijker dan in het eerste kwartaal van 2008.

⁸ In dit verband kan worden opgemerkt dat het FPB in de loop van 2009 een forse stijging van het aantal werklozen verwacht, die slechts ten dele aan het werkgelegenheidsverlies te wijten zou zijn. De activiteitenvertraging zal immers ook leiden tot minder aanwervingen en zal er dus, gelet op de groei van de actieve bevolking (die wordt geraamd op 42.100 eenheden in 2009), ook toe leiden dat de arbeidsmarkt deze bevolkingsaangroei niet in werkgelegenheid zal kunnen omzetten.

⁹ Ter herinnering: de tijdelijke werkloosheid stelt de ondernemingen in staat – onder bepaalde specifieke voorwaarden – de arbeidsprestaties volledig of gedeeltelijk te schorsen. De arbeidsovereenkomst wordt evenwel niet verbroken, waardoor de betrokken personen in de administratieve statistieken nog altijd als personen met een baan worden beschouwd. Wat de enquêtegegevens betreft, is het antwoord afhankelijk van de perceptie van de persoon, die de voorkeur zal geven aan werkgelegenheid. Hoewel er geen cijfers beschikbaar zijn over de economische werkloosheid afzonderlijk, is toch vanaf de maand januari een forse stijging waarneembaar van de bedragen die worden besteed aan tijdelijke werkloosheid, gelet op de totale uitkeringen voor uitkeringsgerechtigde werklozen (d.w.z. de gezamenlijke RSZ-uitkeringen, buiten de uitkeringen bestemd voor personen met een arbeidsovereenkomst). In maart was de tijdelijke werkloosheid goed voor 25% van de bedragen die werden toegekend aan de uitkeringsgerechtigde werklozen... wat neerkomt op 15,8 procentpunten meer dan in de maand maart van het jaar voordien.

kracht zijn, omvatten immers, behalve een systeem van collectieve vermindering van de arbeidsuren, ook een uitbreiding van de voorwaarden voor toegang tot het tijdskredietstelsel. Ten slotte wordt vastgesteld dat in deze recessieperiode nog vaker gebruik wordt gemaakt van deeltijdse overeenkomsten¹⁰: terwijl de werkgelegenheid terugloopt in het begin van 2009, blijft het aantal personen met een deeltijdse overeenkomst verder stijgen¹¹. Deze stijging van het aantal deeltijdwerkers is echter sterk geconcentreerd binnen de groep van hooggeschoolde werknemers.

De mogelijkheid de arbeidstijd te verminderen – of bepaalde overeenkomsten gedeeltelijk/ volledig te schorsen – is een hefboom waarvan bedrijven in moeilijkheden gebruik kunnen maken en die een invloed heeft op de omvang en de snelheid waarmee een vertraging van de economische activiteit leidt tot werkgelegenheidsverliezen. De impact op de werkgelegenheid wordt uiteraard ook door een groot aantal andere factoren bepaald, waaronder sommige maatregelen die werden genomen in de herstelplannen, het institutionele kader en ook de omvang zelf van de schok. In vergelijking met de andere Europese landen (EU15) is België (samen met Duitsland en Nederland) een van de landen die de minst sterke stijging van hun werkloosheidsgraad lieten optekenen. Duitsland is weliswaar in hogere mate gespecialiseerd in de sectoren van de industrie en is bijgevolg meer blootgesteld aan de wereldwijde recessie, maar heeft ook massaal een beroep gedaan op een systeem van deeltijdse werkloosheid ("Kurzarbeit"). Doordat deze systemen al voor de recessie bestonden, konden ze onmiddellijk in werking treden en dus ook efficiënter zijn: hoewel er naar aanleiding van de herstelplannen zowel in België als in Duitsland wijzigingen werden aangebracht, kenden de ondernemingen het systeem al en krijgen ze er bijgevolg sneller toegang toe. In Nederland is sinds 1 april 2009 een systeem van deeltijdse werkloosheid in werking (ter vervanging van het vroegere systeem van "arbeidstijdverkorting") en dit systeem kent steeds meer succes. In Frankrijk werd het systeem van deeltijdse werkloosheid sinds het begin van 2009 gewijzigd maar werd er kennelijk niet massaal gebruik van gemaakt (althans tot in het eerste kwartaal van 2009)¹².

Voor de Belgische economie in haar geheel is de achteruitgang van de werkgelegenheid al frappant, maar voor sommige groepen van personen is dat nog des te meer het geval.¹³ Als we de werknemerscategorieën onder de loep nemen, zien we dat de arbeiders van de privésector de sterkste werkgelegenheidsdalingen kennen. Sommige groepen die al kwetsbaarder zijn in een periode met een betere conjunctuur, voelen ook veel zwaarder de gevolgen van de crisis. Dat geldt voor de laaggeschoolde werknemers, van wie de werkgelegenheid fors is achteruitgegaan¹⁴. Ook de jongeren bevinden zich in een erg delicate positie. De sterke stijging van hun werkloosheidsgraad weerspiegelt terzelfder tijd de daling van het aantal aanwervingen en het feit dat overeenkomsten van korte duur niet worden verlengd. Van deze twee ingrepen maken de bedrijven in de eerste plaats gebruik om een achteruitgang van de activiteit op te vangen en precies die twee maatregelen treffen ook het meest de nieuwkomers op de arbeidsmarkt. Een groot deel van de jongeren betreedt immers de arbeidsmarkt via uitzendovereenkomsten of overeenkomsten van bepaalde duur. Volgens de RSZ is het aantal personen die werken met een seizoensgebonden, een tijdelijke of een uitzendovereenkomst van het

¹⁰ De ontwikkeling van de deeltijdse arbeidsplaatsen, vergeleken met de voltijdse overeenkomsten, is een tendens die al verschillende jaren wordt waargenomen. Het verschil in de recentste periode bestaat erin dat de deeltijdse werkgelegenheid als enige blijft groeien.

¹¹ Deze stijging wordt evenzeer jaar-op-jaar als kwartaal na kwartaal waargenomen.

¹² Meer informatie over de systemen van gesubsidieerde arbeidstijdverkorting wordt gegeven in de nota CRB 2009-1451 "Methodologische nota vooruitzichten arbeidsduur en loonkosten 2009-2010".

¹³ Zie in dit verband ook OECD (2009) pp. 46-51.

¹⁴ Volgens de cijfers van de Enquête naar de arbeidskrachten bedroeg de werkgelegenheidsdaling (uitgedrukt in personen) van het eerste kwartaal van 2008 tot het eerste kwartaal van 2009 voor de economie in haar geheel -0,5 procentpunt. Deze daling, voor de laaggeschoolden, bedraagt -7,9 en komt uit op -9,8 voor de jongeren van 15 tot 24 jaar.

eerste kwartaal van 2008 tot hetzelfde kwartaal van 2009 immers met bijna een vijfde gedaald. Deze ontwikkeling blijkt des te aanzienlijker daar dit type van overeenkomsten de afgelopen tien jaar sterk aan belang heeft gewonnen. In tegenstelling daarmee is het aantal oudere personen met een baan sinds het eerste kwartaal van 2009 lichtjes aan het stijgen, hoewel hun arbeidsduur lichtjes terugloopt¹⁵. De situatie van de werknemers van buitenlandse afkomst, ten slotte, is veel complexer: tijdens de eerste twee kwartalen van 2009 wordt een sterke stijging van de werkloosheidsgraad van de immigranten van de tweede generatie opgetekend, maar ook hun werkgelegenheidsgraad gaat omhoog. De migranten van de eerste generatie, van hun kant, vertonen een werkloosheidsgraad die beter weerstand biedt dan gemiddeld, maar ook een werkgelegenheidsgraad die in het tweede kwartaal van 2009 fors terugloopt, met name ten gevolge van een sterke groei van het totaal van deze populatie.

De crisis heeft tot gevolg dat de niet-beantwoorde arbeidsvraag sterk werd verminderd; dat dit probleem aanhoudt in een periode van betere conjunctuur, wijst op een structureel probleem op onze arbeidsmarkt. Uit een analyse in het Technisch verslag van 2008 (CRB, 2008, blz. 135-138) op basis van de conjuncturenquête van de NBB kwam in België immers een structurele toename van deze niet-beantwoorde vraag naar voren. De recente cijfers van diezelfde enquête wijzen er echter op dat de niet-beantwoorde arbeidsvraag van gekwalificeerde werknemers sinds het eerste kwartaal van 2009, gemiddeld genomen voor de gezamenlijke industrietakken, tot slechts 4% van de ondernemingen terugvalt¹⁶. Hij loopt verder terug tot 2% bij het begin van het tweede kwartaal, waarna hij uitkomt op 5% bij het begin van het derde kwartaal.

2.1.2 Specifieke maatregelen om het hoofd te bieden aan de crisis

Zoals in het voorafgaande deel werd aangestipt, hebben de ondernemingen tot op vandaag veel gebruik gemaakt van de maatregelen ter vermindering van de arbeidstijd. Er waren eerder al een aantal mogelijkheden, maar tijdens deze crisisperiode werden ze uitgebreid: wijziging van de voorwaarden om toegang te krijgen tot het tijdskredietstelsel, invoering van een systeem voor de schorsing van de overeenkomst van bedienden onder bepaalde voorwaarden, verhoging van de uitkeringen tijdens een periode van tijdelijke werkloosheid, mogelijkheid tot collectieve arbeidstijdvermindering enz. Door te kiezen voor een versterking van deze systemen willen de beleidsbepalers voorkomen dat een aanzienlijk segment van de bevolking niet langer aan de slag zou kunnen. In het verleden is immers gebleken dat het risico in dat geval erin zou bestaan dat een deel van deze mensen, wanneer zich een opleving voordoet, er niet in slaagt weer een baan te vinden¹⁷. Door de werknemers onder contract te houden, kan een dergelijke maatregel ertoe bijdragen dat het herstel wordt bevorderd door de beschikbare competente werknemers te behouden. Dit is bijzonder belangrijk in de context van de Belgische economie, die wordt gekenmerkt door structurele tekorten aan bepaalde gekwalificeerde werknemers. Deze maatregelen zijn er bovendien op gericht de binnenlandse vraag te helpen ondersteunen: het gegeven dat men al dan niet in het bezit is van een arbeidsovereenkomst heeft immers een invloed op het consumptiegedrag van de burgers.

Afgezien van deze elementen heeft de overheid diverse maatregelen genomen om de werkgelegenheid en de binnenlandse vraag in deze periode van recessie te ondersteunen. Sommige ervan kaderen in

¹⁵ In vergelijking met een jaar voordien. Op basis van de door de RSZ gepubliceerde cijfers wordt vastgesteld dat het gebruik van het statuut van bruggepensioneerde (alle typen samen) in deze crisisperiode geen aanzienlijkere verandering ondergaat.

¹⁶ Het betreft een percentage van de bevraagde ondernemingen, gewogen naar hun omzet.

¹⁷ Hetzij omdat het menselijk kapitaal aan waarde heeft ingeboet, hetzij wegens problemen met het matchen van competenties of met de perceptie van de werkgever of van de werknemer.

het Herstelplan dat in december 2008 werd voorgesteld, terwijl andere gebaseerd zijn op het algemene beleidskader, waarin het Interprofessioneel Akkoord voor een consequente inbreng zorgt.

In zijn verslag van maart 2009 (HRW, 2009a) deelt de Hoge Raad voor de Werkgelegenheid de door de federale regering genomen maatregelen ten gunste van de werkgelegenheid en ter versterking van de koopkracht in drie typen¹⁸ in :

- de maatregelen om de kosten van arbeid te verminderen;
- de maatregelen om de geaggregeerde vraag en de koopkracht te ondersteunen;
- de maatregelen om de hervormingen van de arbeidsmarkt te versnellen, meer bepaald om de overgang van werkloosheid naar werkgelegenheid te verbeteren.

De eerste categorie van maatregelen omvat alle maatregelen ter vermindering van de sociale (werkgevers)bijdragen en ter verhoging van de vrijstelling van betaling van de bedrijfsvoorheffing. Deze maatregelen worden integraal naar aanleiding van het Interprofessioneel Akkoord 2009-2010 ingevoerd (verhoging van de vrijstelling van de bedrijfsvoorheffing tot 0,75% in 2009 en 1% in 2010, wijziging van de toekenningsvoorwaarden en van het bedrag van de vrijstelling van de bedrijfsvoorheffing voor nachten ploegenarbeid en voor overuren¹⁹ en herstructurering van de verlaging van de sociale werkgeversbijdragen voor de "doelgroepen"). Over de modaliteiten voor de toepassing van deze laatste maatregel werd onlangs een advies uitgebracht in de Nationale Arbeidsraad²⁰.

De tweede categorie omvat een aantal maatregelen om de koopkracht van de actieve en inactieve personen rechtstreeks te verhogen: een door het IPA vastgestelde enveloppe voor loonsverhogingen, diverse maatregelen m.b.t. de sociale zekerheid (o.a. de verdeling van de "enveloppe" voor de welvaartvastheid van de sociale uitkeringen), rechtstreekse verrekening in de bedrijfsvoorheffing van de indexering van de belastingschalen, eenmalige korting op de elektriciteitsfacturen van 30 euro, ontwikkeling van het systeem van tijdelijke werkloosheid (toegangsvoorwaarden en uitkeringen) en werkgelegenheidscreatie in de non-profitsector via het Fonds Sociale Maribel.

De laatste categorie van maatregelen, ten slotte, bestaat uit de invoering van een betere opvolgingsprocedure in geval van herstructureringen en de toekenning van een aanzienlijker budget voor het beleid inzake de opvolging van de werklozen.

De gewesten hebben ook maatregelen genomen die in elke van deze categorieën kaderen. Meer bepaald de maatregelen ter bevordering van de overgang naar de arbeidsmarkt worden in de gewesten voldoende ontwikkeld; het beleid inzake de opvolging van de werklozen en op het vlak van opleiding

¹⁸ Naast deze specifieke maatregelen voor de werkgelegenheid en de koopkracht moet worden opgemerkt dat een van de eerste maatregelen die de staat heeft genomen naar aanleiding van de crisis erin bestond het financiële systeem te stabiliseren. Het herstelplan bevatte ook enkele aanvullende specifieke maatregelen, waaronder de btw-verlaging voor de nieuwbouw (van 21% tot 6% op een eerste schijf van 50.000 euro) en ook de versnelling van de geplande overheidsinvesteringen en de vrijmaking van een budget ter ondersteuning van de projecten voor een duurzame ontwikkeling van de economie.

¹⁹ Pro memorie: het IPA 2009-2010 stelde in bijlage 2 voor het percentage van de verlaging van de bedrijfsvoorheffing op ploegen- en nachtarbeid op te trekken tot 15,6% (voordien 10,7%) en ook het aantal overuren dat recht geeft op een vermindering van de voorheffing te verhogen (130 uren i.p.v. 65). In hetzelfde punt wordt ook gevraagd een nieuw evenwicht tot stand te brengen in de compenserende bijdragen (kmo's/grote ondernemingen).

²⁰ Cf. advies nr. 1.705 van de NAR. De belangrijke punten van dit advies werden ook opgenomen in 3.3 Impact van de (para)fiscaliteit op de arbeid.

behoren immers tot de bevoegdheid van de gewesten. Hieraan dient nog te worden toegevoegd dat, afgezien van deze specifieke maatregelen, het cyclische karakter van de belasting en van de sociale uitgaven niet zonder effect is. De Oeso (2009) merkt meer bepaald op dat de uitgaven die worden besteed aan de arbeidsmarktprogramma's (of die nu actief zijn, bv. de verschillende activeringsmaatregelen, of passief, bv. de werkloosheidsuitkeringen) een krachtig element van automatische stabilisatie vormen. Afzonderlijke cijfers voor België alleen zijn weliswaar niet beschikbaar, maar het rapport toont aan dat, gemiddeld genomen in de Oeso-landen, een vermindering van het productieverval van één procentpunt gepaard gaat met een stijging van de uitgaven bestemd voor de arbeidsmarktprogramma's ten belope van 0,13 procentpunt van het bbp.

Zoals wordt opgemerkt door de Hoge Raad voor de Werkgelegenheid (2009b) en door het Federaal Planbureau (2009), is de ontwikkeling van maatregelen in een crisisperiode bijzonder delicaat, gelet op het complexe karakter van de mechanismen en factoren waarmee rekening moet worden gehouden. Deze instellingen onderstrepen evenwel het nut om bijzondere aandacht te besteden aan de groepen die, zoals we al hebben vastgesteld, meer worden blootgesteld aan de conjuncturomslag²¹. Daarbij moet echter een begrotingskader in acht worden genomen dat de financiële geloofwaardigheid van het systeem waarborgt.

In de drie referentielanden werden eveneens herstelplannen en specifieke maatregelen ingevoerd²². De Hoge Raad voor de Werkgelegenheid (2009a) stelt ze volgens dezelfde rangschikking voor als die welke hierboven werd beschreven.

Het plan in Duitsland (d.w.z. de maatregelen die in november 2008 werden genomen en de versterking ervan die in januari 2009 werd voorgesteld) blijkt een van de omvangrijkste in Europa te zijn. Naast de maatregelen die eigen zijn aan de arbeidsmarkt schrijft het plan ook de oprichting van een "Duits soeverein fonds" voor, dat aan bepaalde ondernemingen kredieten moet toekennen. De maatregelen die toegespitst zijn op de arbeidsmarkt hebben in de eerste plaats tot doel de loonkosten te verminderen door middel van een verlaging van bepaalde sociale werkgeversbijdragen (werkloosheid en gezondheidszorg). Vervolgens moeten een aantal maatregelen zorgen voor ondersteuning van de geaggregeerde vraag d.m.v. een versnelling en verhoging van de investeringsbudgetten en de verlaging van de fiscale en parafiscale druk (verlaging van bepaalde persoonlijke sociale bijdragen (werkloosheid) en van sommige marginale belastingvoeten, verhoging van de minimumbelastingdrempel, betere vergoeding van de "Kurzarbeit"). Enkele maatregelen zijn specifiek gericht op de gezinnen, waaronder de verhoging van de kinderbijslag of van de werkloosheidsuitkering in geval van gezinslasten en ook de betaling van een uitzonderlijke premie van 100 euro per kind. Ten slotte bevat het plan ook enkele "institutionele" maatregelen, waaronder de uitbreiding van de toegang tot het Kurzarbeitsysteem of de ontwikkeling van de begeleidingsteams voor werkzoekenden (in het bijzonder voor outplacement). Bijzondere aandacht werd besteed aan de opleiding door de uitbreiding van de toegang tot het speciale opleidingsprogramma (nu voor alle werknemers toegankelijk) en een wijziging van de voorwaarden om toegang te krijgen tot voortgezette opleiding en van de ondersteuningsbedragen.

In Frankrijk bevat het plan geen speciaal op de arbeidskosten gerichte maatregelen, maar spitst het zich enkel toe op de ondersteuning van de geaggregeerde vraag en op "institutionele" hervormingen.

²¹ Het Federaal Planbureau verwijst meer in het bijzonder naar de jongeren, de laaggeschoolde werknemers en de werknemers met een tijdelijke overeenkomst.

²² De hierna volgende beschrijving is voornamelijk gebaseerd op de publicatie van de Hoge raad voor de Werkgelegenheid (2009a).

Wat de vraagondersteuning betreft, voorziet een eerste belangrijk hoofdstuk in een aantal overheidsinvesteringen op het vlak van transport, hoger onderwijs en duurzame ontwikkeling. Voorts wordt de koopkracht van de burgers verhoogd door de ondersteuning van jobcreatie, de invoering van diverse premies (forfaitaire premie voor bescheiden gezinnen, schrootpremie bij de vervanging van een voertuig) en de verhoging en wijziging van de voorwaarden voor de toekenning van bepaalde werkloosheidsuitkeringen ("contrat de transition professionnelle" of overeenkomst voor beroepsomschakeling en tijdelijke werkloosheid). De laatste groep van maatregelen, ten slotte, beoogt de institutionele hervormingen. Deze zijn gericht op veranderingen in de organisatie van de tewerkstellingsoverheidsdiensten, op de toegang tot opleidingen (in het bijzonder gericht op de personen in moeilijkheden) en op wijzigingen in de regels inzake werkloosheidskeringen en het gebruik van overeenkomsten van bepaalde duur.

In Nederland werd, zoals hierboven al werd aangestipt, een systeem van gesubsidieerde deeltijdwerkloosheid ingevoerd om de loonkosten te verminderen wanneer het activiteitsvolume aanzienlijk inkrimpt. De vraagondersteuning wordt voornamelijk gerealiseerd via maatregelen m.b.t. overheidsinvesteringen en investeringen in de vervoerinfrastructuur en in ruimtelijke ontwikkeling. Wat de hervormingen van de arbeidsmarkt betreft, bestaat een belangrijke maatregel in de oprichting van "mobiliteitscentra", die de actoren van beroepsinschakeling bijeenbrengen wanneer werknemers met ontslag worden bedreigd. Ook werden maatregelen genomen om het opleidingsaanbod te verhogen en de opleidingen fiscaal voordeliger te maken.

2.2 Structurele dynamiek van de werkgelegenheid

2.2.1 Uitdagingen op lange termijn

Gedurende vele jaren al staat de werkgelegenheid centraal in het Belgische en Europese economische beleid: in de regeringsverklaring van de regering-Van Rompuy²³ staat dat de werkgelegenheidsgraad moet worden opgetrokken tot het Europese gemiddelde en de Lissabonstrategie mikt op een werkgelegenheidsgraad van de 70% tegen het jaar 2010²⁴.

Dit komt doordat, in onze opvatting van de samenleving, werkgelegenheid en sociale samenhang nauw met elkaar verbonden zijn. Toegang tot werk biedt immers in de eerste plaats de mogelijkheid zich te wapenen tegen armoede. De gegevens die beschikbaar zijn via de EU-SILC-enquête (Statistics on Income and Living Condition) wijzen er immers op dat het armoederisico²⁵ sterk verschilt naar gelang van de arbeidsintensiteit van de huishoudens²⁶. Van de gezinnen met kind(eren) bevond 74% zich in 2007 onder de armoedegrens indien geen enkele persoon werkte. Dit percentage daalt daarentegen pijlsnel tot 4% wanneer alle volwassenen aan het werk zijn²⁷. Door de werkgelegenheidsgraad, en dus het aandeel van de gezinnen die over een loon beschikken (in 2007 beschikte nog 11% van de gezinnen zonder kinderen over geen enkel loon!) te verhogen, kan bijgevolg de sociale samenhang

²³ Deze verklaring werd op 30 december 2008 voor het parlement voorgelezen.

²⁴ Zie op de portaalsite van de Europese Unie: http://europa.eu/scadplus/glossary/lisbon_strategy_nl.htm en op de website van de Europese Commissie: http://ec.europa.eu/growthandjobs/faqs/background/index_fr.htm.

²⁵ Als armoededrempel werd hier de Europese norm gehanteerd (60% van de inkomensmediaan).

²⁶ De arbeidsintensiteit van de huishoudens is gelijk aan het aantal gewerkte maanden (van alle leden van het gezin van 16 tot en met 64 jaar) in verhouding tot het aantal maanden gedurende dewelke kan worden gewerkt. Deze cijfers nemen dus enkel de gezinsinkomens in hun geheel in beschouwing, zodat ze geen gendereffecten aan het licht brengen (loonverschillen tussen mannen en vrouwen).

²⁷ Deze percentages bedragen resp. 32% en 2% in de gezinnen zonder kinderen.

worden verbeterd, aangezien het risico om een “working poor” te zijn, zoals we al hebben gezien, in België zeer klein is. Door de werkgelegenheid te doen toenemen, kunnen ook de middelen van de overheid worden verhoogd. Werkgelegenheid, kapitaal en productiviteit zijn immers de variabelen die de creatie van de toegevoegde waarde bepalen. Welnu, de toegevoegde waarde is de bron van de bezoldiging van arbeid en van kapitaal, die de basis vormt van de gezamenlijke fiscaliteit en parafiscaliteit (rechtstreeks via de personenbelasting, de belastingen op kapitaal en de sociale bijdragen en onrechtstreeks via de taksen op het verbruik). Dit aspect is van essentieel belang voor de sociale cohesie, want hierdoor kunnen middelen worden vrijgemaakt om het hoofd te bieden aan de kostprijs van de vergrijzing van de bevolking. Precies tegen deze achtergrond raamt het jaarverslag van de Studiecommissie voor de Vergrijzing de kosten die verbonden zijn aan de welvaartvastheid van de sociale uitkeringen, aan de structurele dynamiek van de gezondheidszorg en aan de demografische ontwikkeling²⁸. Ze steunen daarbij op een macro-economisch kader waarbij de groei op lange termijn wordt bepaald door de structurele werkloosheidsgraad, de activiteitsgraad en de groei van de productiviteit. In zijn recentste versie (juni 2009) geeft het model een werkgelegenheidsgraad te zien van 63,6% in 2008, die terugloopt tot 62,7% in 2014 en daarna weer stijgt tot 68,5% tegen het jaar 2060²⁹.

Inzicht krijgen in de dynamiek die de stijging van de werkgelegenheidsgraad verklaart, is uiteraard geen gemakkelijke oefening. Dit komt vooral omdat deze graad, die op een gegeven moment wordt berekend, in feite de resultante is van tal van stromen: ten eerste, de stromen van individuen die de arbeidsmarkt betreden (hetzij als werkloze, hetzij als werkende) en van hen die uit de arbeidsmarkt uittreden; vervolgens, de stromen van gecreëerde en vernietigde arbeidsplaatsen of van betrekkingen die vacant worden gelaten door de werknemers die besluiten een job te verlaten en een andere job aan te nemen die beter aan hun verwachtingen of aan hun profiel beantwoordt. Deze stromen leiden tot bepaalde werkgelegenheidsherschikkingen. Naar gelang van de snelheid waarmee een werknemer een nieuwe job zal kunnen vinden, zullen deze herschikkingen stromen naar en stromen weg van de werkloosheid (en in voorkomend geval weg van inactiviteit) veroorzaken. In fine zullen al deze stromen dus leiden tot de verschuiving van de arbeidsplaatsen naar nieuwe sectoren en activiteiten.

Om inzicht te verwerven in de dynamische bewegingen die positief zijn voor de werkgelegenheid moet men dus in de eerste plaats een totaalbeeld krijgen van al deze stromen. Dit zullen we in de volgende twee punten proberen te bereiken: uitgaande van de belangrijkste stromen tussen de sectoren sinds 1996 in punt 2, daarna op basis van de gedetailleerde bewegingen van de individuen (tussen werkgelegenheid/werkloosheid/ inactiviteit) in het daaropvolgende punt. Het logische vervolg van deze redenering zou erin bestaan de factoren aan te wijzen die ten grondslag liggen aan deze bewegingen. Deze verklarende factoren worden echter al grotendeels bestudeerd in andere hoofdstukken: in hoofdstuk 1 wat de conjunctuuraspecten betreft en in de hoofdstukken 3 (Loonvorming) en 4 (Structureel concurrentievermogen) wat de structurele aspecten betreft. In deze specifieke hoofdstukken zal de geïnteresseerde lezer dan ook de elementen van antwoord terugvinden.

²⁸ In haar berekeningen houdt de SCvV immers zowel rekening met de demografische ontwikkeling (die een stijging van de hulpbehoevendheidscoëfficiënt van de ouderen veroorzaakt) als met de welvaartsaanpassingen van de sociale uitkeringen alsook met de trendmatige stijging van de kosten van de gezondheidszorg per inwoner (die niet in verband staan met de demografische ontwikkeling).

²⁹ Het betreft percentages die gebaseerd zijn op de administratieve gegevens (en niet op enquêtegegevens).

2.2.2 Werkgelegenheidsstromen sinds 1996

In België was de periode van 1996 tot 2008 er een van sterke werkgelegenheids groei: in totaal en voor de economie in haar geheel (loontrekkers en zelfstandigen, binnenlands concept) blijkt uit de gegevens van de nationale boekhouding dat het aantal werkende personen met 14,9% is gestegen. In combinatie met de ontwikkeling van de bevolking op arbeidsleeftijd en met het saldo van de grenswerknemers heeft dit geleid tot een verbetering van de administratieve werkgelegenheidsgraad³⁰ van 5,6 procentpunten, nl. van 58,6% tot 64,2%. De Belgische werkgelegenheidsgraad is evenwel minder sterk gestegen dan in Duitsland en Nederland, twee landen die in 1996 zowel als in 2008 heel wat hogere werkgelegenheidsgraden lieten optekenen dan ons land. Ondanks een minder sterke groei van de werkgelegenheidsgraad vertoont Frankrijk in 2008 ook een hoger aandeel werkende personen. Uit de vergelijking van de werkgelegenheidsgraden in voltijdequivalenten blijkt echter dat onze werkgelegenheidsgraad in volume heel wat dichters aansluit bij die van de drie buurlanden (zie boordtabel)³¹.

Deze verbetering van de werkgelegenheidsgraad is de resultante van aanzienlijke graden van jobcreatie en jobvernietiging. Volgens de HRW (2008) bedroeg de jobcreatiegraad, uitgedrukt als jaargemiddelde van 1998 tot 2006, in de Belgische privésector 8,8%³². De jobdestructiegraad bedroeg van zijn kant 7,2%. De resultante hiervan is dus een netto werkgelegenheidscreatie van 1,6%... voor een jobreallocatiegraad³³ van 16,1%. Ondanks de noodzakelijke methodologische voorzorgen (zie HRW, 2008, blz.128) blijkt dat deze bewegingen (zowel creatie als destructie) slechts in een kleine minderheid te wijten zijn aan in- of uittrekkende ondernemingen. Zoals hieronder zal worden bevestigd, vloeit het gros van de bewegingen dus voort uit de "duurzame" ondernemingen (d.w.z. de bedrijven die noch tijdens het observatiejaar werden opgericht, noch het daaropvolgende jaar zijn verdwenen).

De nettojobcreatie is niet eenvormig over de hele periode, want de jaren 2002 tot 2004 geven een sterk vertraagde, zelfs negatieve (in 2002) ontwikkeling te zien³⁴. Vergeleken met de voorafgaande decennia vertonen deze laatste twaalf jaren echter hogere gemiddelde jaarlijkse groeicijfers van de werkgelegenheidsgraad. Een interessante vaststelling is dat deze conjunctuurschommelingen in België voornamelijk afkomstig zijn van een verandering van de jobcreatiegraad. In een periode van laag- of hoogconjunctuur, daalt (of stijgt) immers vooral die graad, terwijl de jobdestructiegraad heel wat stabiel blijft³⁵.

Wat het arbeidsvolume³⁶ betreft, wijzen de gegevens van de nationale boekhouding³⁷ op een tragere groei van de door de loontrekkers gewerkte uren dan van het aantal loontrekkers zelf. Dit betekent dus

³⁰ Zie nota CRB 2009-1514 "Arbeidsmarkt: begrippen en definities" voor meer informatie over de definities en de verschillen tussen de administratieve definitie en die van de enquête.

³¹ Het verschil in vte's uitgedrukt is bijzonder groot in Nederland en Duitsland. Dat komt doordat deze landen een veel groter aandeel van deeltijdarbeid kennen en doordat de arbeidsduur van de deeltijders lager ligt dan de gemiddelde arbeidsduur van deeltijdwerkers in België.

³² Deze studie van de HRW is gebaseerd op de beschikbare gegevens in de sociale balansen en in de jaarrekeningen voor de NACE-sectoren C tot K, de uitzendkrachten en de zelfstandigen niet inbegrepen.

³³ De jobreallocatiegraad is gelijk aan de som van de jobcreatiegraad en de jobdestructiegraad. Dit komt dus neer op de gezamenlijke bewegingen (uitgezonderd de interne bedrijfsstromen) van de werkgelegenheid.

³⁴ Cijfers nationale boekhouding, economie in haar geheel (S1).

³⁵ Dit verschijnsel wordt beslist ten dele veroorzaakt door andere bijsturingsmiddelen (bv. uitzendarbeid of tijdelijke werkloosheid), die hier niet mee in aanmerking konden worden genomen (zie HRW, blz.127).

³⁶ Het arbeidsvolume zou de basisindicator van de analyse moeten vormen. Aangezien geen informatie beschikbaar is over het aantal door de zelfstandigen gewerkte uren, werd er de voorkeur aan gegeven ook andere indicatoren voor te stellen.

dat de arbeidsduur voor de gezamenlijke loontrekkers lichtjes is verminderd. Er kan weliswaar geen informatie worden verstrekt over de gewerkte uren van de zelfstandigen, maar toch is het interessant op te merken dat, ondanks een zeer gunstige ontwikkeling tijdens de drie observatiejaren, het aantal zelfstandigen van 1996 tot 2008 slechts lichtjes is gestegen.

Net als in de EU15 (zie de Bethune, 2006) steunt deze werkgelegenheidsgroei in hoge mate op de ontwikkeling van de marktdiensten.

Tabel 2-1 : Bijdrage tot de groei van de binnenlandse werkgelegenheid (in personen), economie in haar geheel (loontrekkers + zelfstandigen) 1996-2008

Economie in haar geheel (1996-2008)		
A-C	Landbouw, visserij, ontginning	-0,7%
D	Industrie	-1,9%
E	Gas en elektriciteit	0,0%
F	Bouw	0,8%
G-K	Marktdiensten	10,4%
L-P	Non-profitsector	6,4%
Totaal		14,9%

Bronnen: NBB, eigen berekeningen

Hier krijgen we duidelijk bevestiging van de verschuiving van de werkgelegenheid naar de tertiaire sector en de quataire sector (= de niet-marktsector). Deze bewegingen zijn het gevolg van de gelijktijdige internationalisering van de economie en externalisering van een groot aantal diensten en van de verandering van de consumentenvraag.

Op bedrijfstakniveau (Nace 2-digits) wordt immers vastgesteld dat de ontwikkeling van de diensten voor bijna 70% berust op de ontwikkeling van tak 74 "overige zakelijke dienstverlening"³⁸. De HRW wijst er weliswaar op dat de diensten een hogere jobcreatiegraad en jobdestructiegraad vertonen dan de industrie, - wat een snellere aanpassing van de ondernemingen mogelijk maakt³⁹ - maar toch is het interessant op te merken dat bedrijfstak 74 ook een van de dienstentakken is met het hoogste aantal jobcreaties en jobvernietigingen. De groei van de niet-marktsector van zijn kant wordt in hoge mate aangedreven door de tak "gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening".

De analyse van het sectortype waarin de werkgelegenheid zich ontwikkelt, meer bepaald van de mate waarin deze sectoren kennis- of technologie-intensief zijn, is – zoals werd aangetoond in het hoofdstuk "Structureel concurrentievermogen" – een belangrijk punt. Aan de hand van de gegevens die beschikbaar zijn in de VIO-databank kunnen ter zake tal van interessante vaststellingen worden gedaan, zowel wat het sectortype betreft als op het vlak van bedrijfsbewegingen (komen de gecreëerde

³⁷ Het betreft hier gecorrigeerde gegevens, overeenkomstig de berekeningen die werden voorgesteld in het hoofdstuk "Loonvorming", om ervoor te zorgen dat de gemiddelde arbeidsduur van de loontrekkers van de privésector overeenstemt met de referentiereeks van Eurostat (EAK).

³⁸ Deze informatie heeft betrekking op de groei van 1996 tot 2007, omdat de cijfers van de nationale boekhouding op dit detailniveau voor het jaar 2008 nog niet beschikbaar waren.

Genoteerd moet worden dat, gelet op de indeling, de "dienstcheques" in de uitzendondernemingen en dus in deze tak 74 werden opgenomen. Aangezien deze arbeidsplaatsen typisch voor huishoudelijke diensten bestemd zijn, hebben ze geen deel in de trend tot externalisering van industriële activiteiten. De cijfers lijken echter aan te tonen dat ze geen groot aandeel hebben (bijna 4,5%) in de totale groei van de bedrijfstak.

³⁹ Er zij aan herinnerd dat we geen informatie kunnen verstrekken over stromen voor de sectoren waarvoor geen sociale balansen bestaan, t.w. A, B, L-P.

arbeidsplaatsen voort uit de verandering van ondernemingen (creatie/vernietiging van ondernemingen) of eerder uit de “duurzame” ondernemingen?). In de lijn van wat hierboven al werd aangestipt, bevestigen deze gegevens in de eerste plaats dat de werkgelegenheid terugloopt in de industrie, terwijl ze toeneemt in de dienstensector. Binnen de industrie blijken de hoogtechnologische sectoren echter betere resultaten te kunnen voorleggen: van 1997 tot 2005 creëerden deze bedrijfstakken de meeste banen of vernietigden ze er het minst. In totaal, wat de gezamenlijke ondernemingen van de industrie betreft, slagen ook de bestaande ondernemingen erin van 1997 tot 2001 werkgelegenheid te creëren (uitgezonderd de HT-sectoren), maar vernietigen ook precies diezelfde ondernemingen de meeste arbeidsplaatsen in de daaropvolgende periode. Binnen de dienstensector maken ook de bestaande ondernemingen de werkgelegenheidsgroei mogelijk. Hoewel de groei heel wat minder sterk is tijdens de tweede periode, wordt de groei nog altijd aangedreven door de erg kennisintensieve marktdiensten en door de weinig kennisintensieve marktdiensten. Deze vaststelling spoort met het idee van externalisering en van de veranderde consumentenvraag waarvan hierboven melding werd gemaakt. Op het vlak van de kwalificatie blijken deze bewegingen gepaard te gaan met een forse vermindering van het aandeel van laaggeschoolde werknemers: in 1996 maakte dit type van arbeid 38,4% van de totale gewerkte uren uit, in 2005 zijn ze goed voor nog slechts 28,2%.

2.2.3 Stromen van individuen

In het bovenstaande deel werden de verschillende werkgelegenheidsstromen tussen de sectoren geanalyseerd en gekwantificeerd. In dit deel zullen we een ander analysekader hanteren, t.w. de stromen van de individuen tussen de verschillende statuten van de arbeidsmarkt: inactieven, werklozen of werkenden.

Vanuit dit oogpunt bekeken kan een stijging van de werkgelegenheidsgraad uit twee aspecten voortvloeien: de verbetering van de overgang van werkloosheid naar werkgelegenheid en van die van inactiviteit naar werkgelegenheid. Door de mobiliteit van werkloosheid naar werkgelegenheid te bevorderen of door de uittreding uit het statuut van werkgelegenheid in de richting van werkloosheid te verminderen, kan immers het aantal werklozen, en dus ook de werkloosheidsgraad, worden teruggedrongen.⁴⁰ Hetzelfde geldt voor de inactiviteitsgraad. Uiteindelijk maken deze twee aspecten het mogelijk de werkgelegenheidsgraad te verbeteren, aangezien (pro memorie):

Werkgelegenheidsgraad = activiteitsgraad X (1 – werkloosheidsgraad)

De overgang tussen werkloosheid en werkgelegenheid verbeteren

Hoewel bij internationale vergelijkingen ter zake om methodologische redenen⁴¹ voorzichtig met de interpretatie van de cijfers moet worden omgesprongen, blijkt België een bijzonder lage graad van overgang van werkloosheid naar werkgelegenheid te hebben in vergelijking met tal van landen van de EU15 (zie HRW, 2006). Uit de administratieve cijfers blijkt evenwel dat achter de nettoschommeling van het aantal werklozen aanzienlijke stromen van in- en uittreding schuil gaan: met betrekking tot de periode van augustus 2007 tot juli 2008, bijvoorbeeld, tonen de RSZ-cijfers aan dat maandelijks gemiddeld 9,5% van de personen uit de werkloosheid treedt, terwijl 8,9% in de werkloosheid terechtkomt.

⁴⁰ Als men ervan uitgaat dat de stromen van inactiviteit naar werkloosheid ruimschoots worden gecompenseerd door de frequentere uittredingen naar werkgelegenheid.

⁴¹ Vooral het feit dat de werkloosheidsstelsels al dan niet van onbepaalde duur zijn, speelt beslist een rol in het antwoord dat de respondent geeft: in een systeem van onbepaalde duur zoals het onze is de kans groter dat de respondent antwoordt dat hij werk zoekt (omdat dit een voorwaarde is om de uitkering toe te kennen).

Kan de vinger worden gelegd op de verschijnselen die deze bewegingen beïnvloeden ?

In België wordt in de eerste plaats opgemerkt dat de kans dat laaggeschoolde werkzoekenden uit de werkloosheid wegraken bijzonder klein is: als we twee gelijkaardige personen met een verschillende kwalificatie met elkaar vergelijken, dan blijkt de kans om weer aan het werk te kunnen gaan voor een laaggeschoolde werkzoekende maar drie vierde te bedragen van de kans op werk voor een gemiddeld geschoolde werkzoekende en minder dan de helft dan de kans voor een hooggeschoolde werkzoekende. Wanneer deze individuen een baan hebben, lopen ze bovendien een hoger risico opnieuw werkloos te worden⁴². Als we hieraan nog toevoegen dat de bewegingen tussen werkgelegenheid en inactiviteit van deze individuen ook afwijken van het gemiddelde, dan wordt het duidelijk dat de kwalificatie een belangrijke troef is voor de inschakeling op de Belgische arbeidsmarkt. Nochtans was 35% van de bevolking op arbeidsleeftijd in 2007 laaggeschoold⁴³ ... en maakten deze laaggeschoolden 45,8% van de nieuwe werklozen uit (augustus 2007)! Als de kwalificaties van de werkzoekenden niet overeenstemmen met de kwalificaties die door de werkgevers worden gevraagd, kan zich niet snel een uitreding uit de werkloosheid voordoen. Algemeen gesproken zal een arbeidsplaats worden gecreëerd als er overeenstemming wordt gevonden tussen een vacante job en een werkzoekende die beschikt over de gezochte kwalificaties. Zo niet wordt de economie voor een probleem geplaatst dat "kwalificatiemismatch" wordt genoemd. Onze economie heeft dus een probleem met de inschakeling van de laaggeschoolde werknemers, te meer omdat, zoals werd opgemerkt in het bovenstaande deel en in hoofdstuk 4 Structureel concurrentievermogen, de tendens wordt waargenomen om almaar minder vaak een beroep te doen op dit type van arbeid. In dit verband zij erop gewezen dat dit verschijnsel, naast de verschillende factoren die al aan bod kwamen in de vorige hoofdstukken en delen, nog kan worden aangescherpt door een probleem van verdringing van de lager geschoolden door de andere werknemers⁴⁴. Hieraan moet ten slotte nog worden toegevoegd dat de positie van de laaggeschoolden in België ongunstiger blijkt dan gemiddeld in de landen van de EU15 (zie HRW, 2006), maar dat de inschakelingsmoeilijkheden in de drie gewesten van het land dezelfde omvang blijken te hebben: hun werkgelegenheidsgraad bedraagt steeds ongeveer 2/3 van de gemiddelde werkgelegenheidsgraad van het gewest. Niettemin worden verschillende cohorte-effecten waargenomen: in de groep personen van 25 tot 34 jaar, bijvoorbeeld, is het aandeel van de laaggeschoolden groter in Brussel en in Wallonië dan in Vlaanderen.

Dat de vraag naar en het aanbod van arbeid niet met elkaar kunnen worden verzoend, heeft niet alleen te maken met de kwalificatiemismatch: hetzelfde gebeurt wanneer de vacante arbeidsplaatsen en de potentiële werknemers onvoldoende dicht bij elkaar gelegen zijn. Dit wordt de geografische mismatch genoemd. Om methodologische redenen kan in België moeilijk worden bevestigd dat er een niet-beantwoorde arbeidsvraag is die wel zou worden ingevuld indien de betrokken actoren minder veraf van elkaar gelegen zouden zijn. Niettemin is gebleken dat de overgang in bepaalde regio's makkelijker verloopt: als alle andere aspecten gelijk blijven, bedraagt de kans om uit de werkloosheid te treden voor een Waal of voor een Brusselaar ongeveer 60% van die van een Vlaming (zie HRW, 2006 en 2007). Bovendien lopen de Walen – en nog meer de Brusselaars – een hoger risico om werkloos te worden dan de Vlamingen. Dankzij een grotere intergewestelijke mobiliteit van de werkzoekenden zou het in theorie dus mogelijk zijn deze uitredingskansen te harmoniseren. In de recente documentatienota ter

⁴² Anderhalve keer meer kans dan de gemiddeld geschoolden en meer dan dubbel zoveel kans als de hooggeschoolden

⁴³ EAK-gegevens. Er zijn uiteraard cohorte-effecten in deze populatie: de oudsten zijn gemiddeld genomen lager geschoold. Van de 25-34-jarigen was inderdaad slechts 18,4% laaggeschoold.

⁴⁴ Een verdringingseffect kan uit twee zaken voortvloeien: het feit dat naar verhouding meer hoger geschoolde werknemers op de arbeidsmarkt beschikbaar zijn, zorgt ervoor dat zij de voorkeur zullen krijgen boven de lager geschoolden, maar ook dat op een zelfde niveau van diploma almaar minder competenties worden verworven.

zake (zie CRB 2009-1249 "De geografische mobiliteit van de arbeidskrachten") kan evenwel worden vastgesteld dat een groot aantal factoren deze mobiliteit beïnvloeden; hun rol in deze problematiek mag dan ook niet worden verwaarloosd.

Een andere interessante vaststelling is vervolgens dat het feit jong te zijn de kans zeer aanzienlijk verhoogt om uit de werkloosheid weg te geraken. Een individu van 15 tot 24 jaar heeft – bij voorts gelijke kenmerken - immers 2,5 maal meer kans om weer aan het werk te gaan (HRW, 2006). Maar opgelet: hoewel de RSZ-cijfers bevestigen dat bij de individuen jonger dan 25 jaar ook de grootste gemiddelde maandelijkse stroom van "uittreders" voorkomt, wijzen ze ook uit dat dit van augustus 2007 tot juli 2008 nochtans ook de enige groep is met een grotere stroom intreders dan de stroom uittreders... en dus ook de enige groep die in de werkloosheid toeneemt. Dit heeft met twee aspecten te maken: ten eerste is de werkgelegenheid bij de jongeren veel precairder: de kans dat ze een baan verlaten en in de werkloosheid verzeilen is 3,5 maal groter (HRW, 2007). Dit komt m.n. tot uiting in de graden van tijdelijke werkgelegenheid: voor de jongeren van 15 tot 19 jaar bedraagt deze graad 68%, bij de 20-24-jarigen loopt hij terug tot 26% en bij de personen ouder dan 24 jaar tot 6%⁴⁵. De jongeren lopen dus een groter risico opnieuw een periode van werkloosheid door te maken. Het tweede aspect dat de intrede in de werkloosheid beïnvloedt is uiteraard de overgang van het studentenstatuut naar het statuut van actieve persoon. Er is geen cijfer beschikbaar dat de omvang van de stromen tussen de inactieven en de werkzoekenden weergeeft, maar het risico in dit stadium bestaat er natuurlijk in dat de jongeren zich inzetten om snel aan het werk te gaan en bijgevolg eerst een periode van werkloosheid door moeten. Uit de recente studie van de HRW (2009c) blijkt dat twee derde van de jongeren van 18 tot 29 jaar toegang krijgt tot een "significante" arbeidsplaats (= minimum 6 maanden) binnen het jaar waarin ze een diploma hebben behaald. Deze inschakeling verschilt echter sterk naargelang van het niveau van het behaalde diploma, want de laaggeschoolden hebben het nog altijd moeilijker om aan een baan te geraken. Dit lijkt des te meer het geval te zijn voor bepaalde opleidingsnetten – voornamelijk in de Franse gemeenschap – die op de arbeidsmarkt erg weinig naar waarde worden geschat (zie HRW, 2009c) en hoofdstuk 5 Voortgezette beroepsopleiding. Daarentegen blijkt het feit dat men eerst een periode van werkloosheid moet doormaken ook in de drie gewesten van ons land courant te zijn: in elk gewest ligt de werkloosheidsgraad van de jongeren twee- tot driemaal hoger dan de gemiddelde graad van het gewest (EAK-gegevens, 2007).

Ten slotte blijkt de afkomst een bepalende factor te zijn voor de positie op de arbeidsmarkt. Er is immers weliswaar geen enkele statistiek voorhanden over de waarschijnlijkheid dat deze groep van personen uittreedt uit of intreedt in de werkloosheid, maar de gegevens betreffende de werkgelegenheids- en de werkloosheidsgraad lijken erop te wijzen dat de overgang van het ene naar het andere statuut bijzonder problematisch is. Uit de cijfers van de EAK 2007 blijkt immers dat de in België geboren personen met (een) buitenlandse ouder(s) terzelfder tijd een hogere werkloosheids- en een hogere inactiviteitsgraad vertonen. De in het buitenland geboren personen, van hun kant, vertonen vooral een hogere werkloosheidsgraad⁴⁶. Dit kenmerk blijkt dermate bepalend te zijn dat het kennelijk door geen enkel ander kenmerk wordt "gecompenseerd": de personen met minstens één buitenlandse en hooggeschoolde ouder, bijvoorbeeld, vertonen nog steeds een heel wat hogere werkloosheidsgraad dan de gemiddelde graad van het land. Ook dit aspect geldt voor de drie gewesten: in elk gewest is de werkgelegenheidsgraad lager dan de gemiddelde graad van het gewest. Om dit verschijnsel te kunnen bevatten, is het nodig een groot aantal factoren te analyseren, waaronder het vraagstuk van hun

⁴⁵ Bij de loontrekkers. EAK-gegevens, 2007.

⁴⁶ Hier kan het verband worden gelegd met het feit dat een buitenlandse persoon doorgaans geen recht zal hebben op welke sociale uitkering ook (van het Belgische stelsel). Bijgevolg is het mogelijk dat een groter aantal personen zegt op zoek te zijn naar werk, aangezien er geen zicht is op enig ander inkomen.

taalvaardigheid, culturele geplogenheden, de erkenning van de diploma's enz. Een deel van deze factoren zou echter geen invloed mogen hebben op het resultaat van de immigranten van de tweede generatie, aangezien zij hun schooltraject in België hebben doorlopen. En toch blijkt, zoals al werd aangestipt in hoofdstuk 4 (Structureel concurrentievermogen), dat de schoolresultaten al in hoge mate verschillen naargelang van de afkomst van de leerling (zie OCDE, 2008)... De "stratificatie" zou zich dus al van jongs af aan manifesteren. Dit is een des te belangrijker probleem omdat er door de verschillende migratiestromen aanzienlijke cohorte-effecten bestaan. Thans behoren deze individuen immers voornamelijk tot de jongste leeftijdscategorieën, maar men kan er dan ook van uitgaan dat een gedeelte van hen nog de actieve leeftijd zal bereiken en dus de blootgestelde populatie zal doen aangroeien.

Ter afsluiting van dit deel voegen we hier nog aan toe dat de verbetering van de overgang van werkloosheid naar werkgelegenheid voor allen van belang is om te vermijden dat mensen in langdurige werkloosheid verzeild raken. Want niet alleen maken sommige aspecten, zoals hierboven werd uiteengezet, de kans kleiner dat men uit de werkloosheid wegraakt (en verhogen ze bijgevolg het risico van langdurige werkloosheid), bovendien bestaat het gevaar van dit verschijnsel er in dat het "zichzelf in stand houdt": hoe langer een persoon werkloos blijft, hoe moeilijker de overgang naar werk zal zijn. Dit verschijnsel staat beter bekend als het "hysterese-effect", d.w.z. dat het traject van de werkzoekende wordt bepaald door zijn voorgeschiedenis. Aan de hand van de documentatienota (CRB 2009-1486)⁴⁷ waarin een grondige analyse wordt verricht van de financiële prikkels voor de werkhervatting van werklozen en leefloontrekkers kunnen zowel in internationale termen als vanuit ontwikkelingsoogpunt de verschillende factoren worden waargenomen die hierin een rol spelen. Twee artikels die zijn verschenen in de Sociaaleconomische Nieuwsbrief van het secretariaat van de CRB (december 2008 en januari 2009) behandelen ook de niet-financiële aspecten m.b.t. dit vraagstuk. Ten slotte zal in een toekomstige nota een uitvoeriger analyse worden gemaakt van de financiële toestand van de begunstigden van een werkloosheidsuitkering.

De overgang inactiviteit - werkgelegenheid verbeteren

Bij het bestuderen van de overgangsbewegingen tussen inactiviteit en werkgelegenheid valt op dat, afgezien van de bijzonderheden die al in het bovenstaande deel naar voren werden gebracht, twee bewegingen van het gemiddelde afwijken.

De eerste betreft de bijzonder frequente overgang van werkgelegenheid naar inactiviteit bij de senioren. Gesteld dat alle andere aspecten overigens gelijk blijven, wordt immers vastgesteld dat de 55-64-jarigen zesmaal meer kans hebben uit de werkgelegenheid te treden en inactief te worden (HRW, 2006). De 55-64-jarigen hebben bijgevolg bijzondere lage participatiegraden, ongeacht het kwalificatieniveau van de werknemers. Hoewel dit slechts op een kleinere groep individuen betrekking heeft⁴⁸, moet worden opgemerkt dat de kans ook heel wat kleiner is dat de senioren uit de werkloosheid wegraken (13% vergeleken bij de andere leeftijdsgroepen (HRW, 2007)).

Ten slotte blijkt dat, als alle andere aspecten overigens gelijk blijven, de vrouwen vaker overgaan van werkgelegenheid naar inactiviteit. Bij de vrouwen is die kans immers dubbel zo groot als bij de mannen. De kans dat ze werkloos worden en ook blijven, is eveneens groter dan voor de mannen (HRW, 2007). Uit de analyse die werd verricht in het Technisch verslag 2008 (CRB, 2008, blz. 71) en in de

⁴⁷ De documentatienota CRB 2009-1480 is getiteld "Financiële prikkels tot werkhervatting voor werklozen en leefloontrekkers in België: heden en verleden" en is beschikbaar op de website van de CRB.

⁴⁸ Volgens de EAK 2007 bedroeg de werkloosheidsgraad van de 55-64-jarigen immers slechts 4,2%.

Nieuwsbrief van januari 2009 bleek echter dat deze problematiek zich niet voordoet voor alle vrouwen, maar wel voor sommige gezinsprofielen, nl. de grote gezinnen (wat de overgang naar inactiviteit betreft) en de eenoudergezinnen (wat de werkloosheid betreft). Deze vaststelling brengt beslist het vraagstuk van de werktijdindeling en van de mogelijke verzoening van het beroepsleven met het gezinsleven aan de orde.

De mobiliteit van de ene naar de andere arbeidsplaats bevorderen

Met het oog op het groeiemodel dat in hoofdstuk 4 (Structureel concurrentievermogen) wordt behandeld, wordt het bijzonder belangrijk dat de werknemers – morgen meer nog dan vandaag – de technologische en competentie-uitdagingen kunnen aangaan waarmee ze in de toekomst te maken zullen krijgen: de overgang van de ene arbeidsplaats naar de andere (of naar andere functies of taken binnen eenzelfde arbeidsplaats) bevorderen, kan een troef vormen om het beroepstraject veilig te stellen. Door van taak te veranderen kan het immers terzelfder tijd mogelijk worden gemaakt dat de competenties van de werknemer toenemen (dankzij de “on-the-job-training” enz.) en dat de beschikbare middelen optimaal worden ingezet. Tegen de achtergrond van de vergrijzing van de bevolking waarvoor we staan, wordt de optimale benutting van de kwalificaties van bijzonder groot belang.

Bronvermelding

CENTRALE RAAD VOOR HET BEDRIJFSLEVEN (2008), *Technisch verslag van het secretariaat over de maximale beschikbare marges voor de loonkostenontwikkeling*, 4 november 2008 (CRB 2008-1400DEF), Brussel, CRB, 218blz.

DE BÉTHUNE, E. (2006), *Het concurrentievermogen van België. Eerste studie : “Waar concurreren we ?*, Brussel, CRB

FEDERAAL PLANBUREAU (2009), *Economische vooruitzichten 2009-2014*, mei 2009, Brussel, FPB

HOGE RAAD VOOR DE WERKGELEGENHEID (2008), *Jaarverslag 2007*

HOGE RAAD VOOR DE WERKGELEGENHEID (2009), *Jaarverslag 2008*

HOGE RAAD VOOR DE WERKGELEGENHEID (2009a), *Weerslag van de crisis op de arbeidsmarkt* (maart 2009)

HOGE RAAD VOOR DE WERKGELEGENHEID (2009b), *Jaarverslag juni 2009*

HOGE RAAD VOOR DE WERKGELEGENHEID (2009c), *De inschakeling van jongeren in de arbeidsmarkt* (oktober 2009)

OECD (2008), *Jobs for Immigrants (chap. II) : Labour Market Integration in Belgium, France, The Netherlands and Portugal, samenvattingen en aanbevelingen België*, Parijs

OECD (2009), *Economic Outlook, Tackling the Jobs Crisis*, Parijs

RIJKSDIENST VOOR ARBEIDSVOORZIENING (2009), *Jaarverslag 2008*

STUDIECOMMISSIE VOOR DE VERGRIJZING (2009), *Jaarverslag juni 2009*

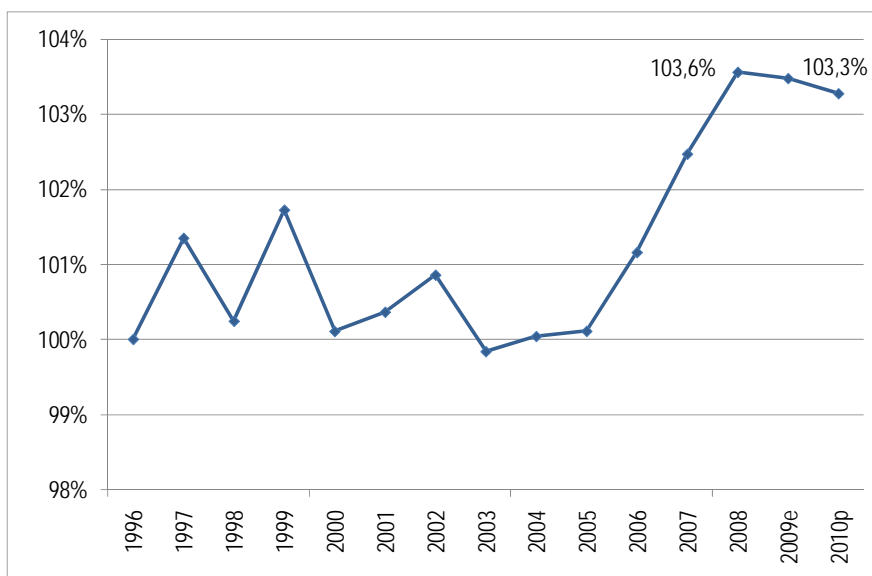
3 Loonvorming

Boordtabel

	2005	2006	2007	2008	2009 ^e	2010 ^p	2005-2006	2007-2008	2009-2010
Duitsland									
Cao-uurlonen	1,0%	1,1%	1,2%	2,7%	2,3%	1,8%	2,1%	3,9%	4,0%
Effect werkgeversbijdragen sociale zekerheid	-0,5%	0,0%	-0,6%	-0,4%	0,3%	0,1%	-0,4%	-1,1%	0,2%
Loondrift per uur	0,1%	0,3%	0,5%	-0,2%	0,5%	-1,1%	0,4%	0,3%	-0,6%
Uurloonkosten	0,7%	1,4%	1,0%	2,1%	3,2%	0,5%	2,1%	3,2%	3,7%
Nederland									
Cao-uurlonen	0,8%	2,0%	1,8%	3,5%	3,0%	1,5%	2,8%	5,4%	4,5%
Effect werkgeversbijdragen sociale zekerheid	-0,7%	0,0%	-0,3%	0,2%	0,3%	0,0%	-0,7%	-0,1%	0,2%
Loondrift per uur	1,1%	0,6%	2,0%	-0,3%	-0,5%	1,2%	1,7%	1,8%	0,7%
Uurloonkosten	1,2%	2,6%	3,6%	3,4%	2,8%	2,8%	3,8%	7,1%	5,6%
Frankrijk									
Cao-uurlonen	2,7%	2,9%	2,7%	2,9%	2,0%		5,7%	5,7%	
Effect werkgeversbijdragen sociale zekerheid	-0,3%	-0,2%	-0,3%	-0,1%	-0,1%	0,0%	-0,5%	-0,4%	-0,1%
Loondrift per uur	0,4%	0,7%	0,1%	-0,8%	-0,5%		1,1%	-0,7%	
Uurloonkosten	2,8%	3,5%	2,5%	2,0%	1,4%	1,9%	6,4%	4,5%	3,3%
Gemid.3									
Cao-uurlonen	1,6%	1,9%	1,9%	2,9%	2,3%		3,5%	4,8%	
Effect werkgeversbijdragen sociale zekerheid	-0,4%	0,0%	-0,5%	-0,4%	0,2%	0,0%	-0,5%	-0,8%	0,1%
Loondrift per uur	0,4%	0,5%	0,5%	-0,3%	0,0%		0,9%	0,2%	
Uurloonkosten	1,5%	2,4%	1,9%	2,2%	2,4%	1,3%	3,9%	4,1%	3,8%
België									
Cao-uurlonen	2,3%	2,3%	1,9%	3,5%	2,6%	0,3%	4,7%	5,4%	3,0%
Effect werkgeversbijdragen sociale zekerheid	-0,4%	-0,2%	0,4%	-0,3%	0,0%	0,2%	-0,6%	0,1%	0,2%
Loondrift per uur	-0,3%	1,3%	0,9%	0,1%	-0,2%	0,6%	1,0%	1,0%	0,4%
Uurloonkosten	1,6%	3,4%	3,2%	3,3%	2,4%	1,1%	5,1%	6,6%	3,5%
^e : raming									
^p : voorspelling									

Bronnen : CPB (2009); Projektgruppe Gemeinschaftsdiagnose (2009); Minefe (2009); Federaal Planbureau (2009a); OECD (2009), Economic Outlook n° 85 juni 2009; eigen berekeningen secretariaat

Grafiek 3-1 : Relatieve uurloonkostenontwikkeling België tgv. gemid. 3

Bronnen : CPB (2009); Projektgruppe Gemeinschaftsdiagnose (2009); Minefe (2009); Federaal Planbureau (2009); OECD (2009), Economic Outlook n° 85 juni 2009; eigen berekeningen secretariaat

3.1 Loononderhandelingen

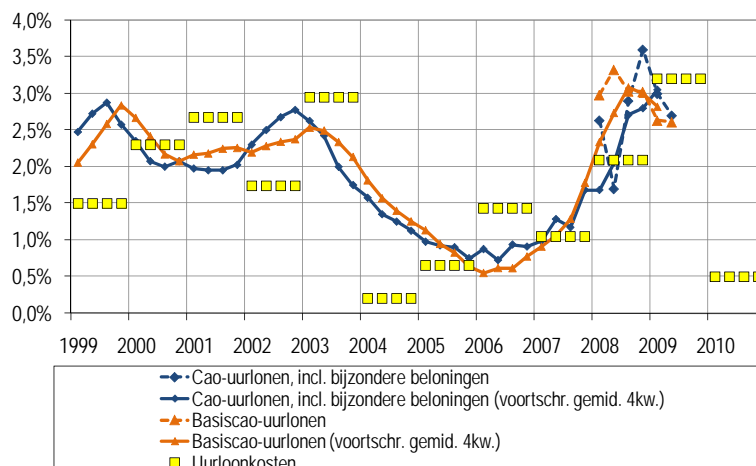
In deze paragraaf bespreken we een aantal uitkomsten van de loononderhandelingen en geven we zeer summier een overzicht van de meest recente ontwikkelingen van de cao-lonen in België en in de drie referentielidstaten. De indexcijfers van de cao-lonen worden per land voorgesteld gezien de grote verschillen in het bereik, de samenstelling en de berekeningsmethodologie. De stijging van de gemiddelde cao-lonen geeft een eerste indicatie van de loonkostenontwikkeling per uur. Het verschil in ontwikkeling tussen de cao-lonen en de bruto-uurlonen wordt de loondrift of 'wagedrift' genoemd. De uurloonskosten nemen verder sneller of minder snel toe dan de bruto-uurlonen door de wijzigingen in de werkgeversbijdragen voor de sociale zekerheid. Aangezien een belangrijk gedeelte van het inkomensbeleid in België en de referentielidstaten verloopt via verminderingen van socialezekerheidsbijdragen wordt daaraan in het punt over fiscaliteit en parafiscaliteit verder ruime aandacht besteed. Hier spreken we enkel over de elementen die van belang zijn geweest in het loonoverleg.

De loondrift wordt beïnvloed door wijzigingen van een aantal structurele factoren, zoals de samenstelling van de beroepsbevolking naar leeftijd, geslacht, opleidingsniveau, economische activiteit (sector), arbeidsregime (nacht-, ploegwerk...), maar ook conjuncturele factoren, zoals de mate waarin overwerk wordt gepresteerd, de hoogte van de winstuitkeringen... Soms worden de op ondernemingsniveau gesloten overeenkomsten niet verrekend in het indexcijfer van de cao-lonen (bv. in België).

3.1.1 Duitsland

Op basis van de cijfers van de Duitse Bundesbank (Grafiek 3-2) stellen we vast dat de stijging van de cao-uurlonen eind 2008 een piek heeft bereikt. In de loop van 2007 nam de druk op de lonen toe door de gunstige arbeidsmarktontwikkeling en de hogere economische groei. In 2009 zou de basiscaoloonstijging sterk vertragen en opnieuw lager liggen dan de cao-loonstijging inclusief eenmalige premies omdat in de onderhandelingen dit jaar meer een beroep is gedaan op eenmalige premies. Door het grotere gebruik van eenmalige premies (die niet altijd op hetzelfde moment worden uitgekeerd) vertoont de jaar-op-jaarstijging van de cao-uurlonen een wat volatieler verloop dan vroeger. In de grafiek vindt u dan ook de cao-loonstijging inclusief en exclusief eenmalige premies (zie kader voor meer info).

Grafiek 3-2 : Uurloonontwikkeling in Duitsland

Bronnen : Statistisches Bundesamt; Oeso; Projectgroepje Gemeinschaftsdiagnose; berekeningen secretariaat

Nieuwe cao-loonstatistiek van de Bundesbank

De afgelopen jaren werden de cao's in Duitsland steeds complexer. Steeds meer bepalen onderhandelaars eenmalige betalingen voor het overbruggen van een periode na afloop van het vorige akkoord tot de inwerkingtreding van een nieuw akkoord (Pauschalzahlungen). Ook andere eenmalige premies die uitbetaald worden bovenop de basislonen komen steeds vaker voor. De bedoeling hiervan is sectoren en bedrijven die onder steeds sterker wordende concurrentiedruk werken toe te laten hun werknemers in tijden van betere conjunctuur extra te vergoeden zonder de toekomstige loonkosten al te veel te verzwaren.

Ook de andere in de cao's vastgelegde voordelen, zoals vakantiegeld, eindejaarspremie en andere premies, worden in de cao-loonstatistiek opgenomen op het ogenblik dat die effectief worden uitbetaald. Door het steeds wijderspreide gebruik van deze eenmalige betalingen en het wijzigen van het moment waarop de uitbetaling gebeurt, wordt de interpretatie van de opgevolgde indicator van de cao-lonen wat moeilijker.

Daarom nemen we de door de Bundesbank gepubliceerde cao-loonindices, nl. een zonder eenmalige betalingen en een van de basislonen alleen, eveneens op naast de complete index (die alle bijzondere beloningen en eenmalige betalingen bevat). Waar in 2003 en 2004 de totale cao-loonstijging zich door het verlagen van bovenop de basislonen toegekende voordelen nog 0,3 procentpunt lager situeerde dan de stijging van de basislonen, was dat voor 2005 en 2006 resp. +0,1 en +0,3% (vooral door de hogere eenmalige betalingen) (Deutsche Bundesbank, 2007, blz. 50-52). In 2007 en 2008 lag de stijging van de basiscao-lonen dan weer 0,1% en 0,4% hoger dan de totale cao-loonstijging inclusief bijzondere beloningen. In 2009 zou de stijging van de basiscao-lonen weer onder de totale cao-loonontwikkeling uitkomen gezien het grotere aantal eenmalige premies.

Waar vorig jaar, door de oplopende inflatie, de toegenomen spanningen en de sterk aantrekkende productiviteitsstijging op de Duitse arbeidsmarkt, de loonakkoorden relatief hoog lagen, schakelden de sociale partners na het uitbreken van de financiële crisis duidelijk over op een lagere koers. In de eerste helft van 2009 bedroegen de stijgingspercentages van de lonen in de sector-cao's (in totaal en ongeacht de looptijd van het akkoord en de datum van inwerkingtreding van de stijging) 2,8 %. Ter vergelijking: vorig jaar was 4,6% nog het gemiddelde van de loonstijgingen in de sectorakkoorden (Bispinck en WSI-Tarifarchiv, 2009, blz. 434). In totaal werden in de eerste helft van 2009 akkoorden gesloten voor bijna 4 miljoen werknemers, wat betekent dat ongeveer een vijfde van de werknemers onder een vernieuwde cao valt. De nieuwe akkoorden waarover dit jaar werd onderhandeld hebben als algemeen kenmerk dat ze de loonstijgingen één of meer maanden later dan gewoonlijk in werking laten treden (in 90% van de cao's). In de helft van die gevallen wordt er voor die "verloren" maanden een compensatie (forfaitair bedrag) betaald. Er worden weer meer eenmalige premies afgesproken in plaats van structureel in de loonbarema's doorwerkende loonstijgingen. De looptijd van de akkoorden is verder toegenomen tot bijna 23 maanden. Jaargemiddeld uitgedrukt bedraagt de loonstijging in deze akkoorden die in de eerste helft van dit jaar werden gesloten slechts 2,4 %.

Daarnaast moet wel nog rekening worden gehouden met de afgesproken loonstijgingen uit de akkoorden die reeds in 2008 werden gesloten en die de loonstijgingen voor 2009 en soms ook al voor 2010 vastlegden. Voor 8,1 miljoen werknemers waren in 2008 al akkoorden gesloten met een jaargemiddelde loonstijging van nog 3,3% voor 2009.

De totale jaargemiddelde cao-loonstijging voor het jaar 2009, op basis van de in totaal voor reeds 12 miljoen werknemers gesloten akkoorden (tot op 1 juli 2009), bedraagt op dit ogenblik 3% (2,4% uit de akkoorden die werden gesloten na 1/1/2009 en 3,3% uit de akkoorden die dateren van voor begin dit jaar), wat nog iets meer is dan de jaargemiddelde stijging in 2008, nl. 2,9% (2,2% in 2007 en 1,5% in 2006). Aangezien de inflatie onverwacht sterk is vertraagd, bedraagt de reële cao-loonstijging niet minder dan 2,5%, een van de hoogste percentages van de afgelopen decennia.

Verder werden, zoals ook in de vorige jaren reeds het geval was, in 2008 in een aantal sectoren geen nieuwe sectoriële akkoorden meer overeengekomen en ligt de cao-loonstijging voor alle werknemers wel nog lager. Algemeen wordt er in de jongste prognoses van de Projektgruppe

Gemeinschaftsdiagnose (2009) van uitgegaan dat de loonakkoorden die nog in de tweede helft van dit jaar zullen worden gesloten veel lagere stijgingspercentages zullen bevatten dan in de eerste helft van dit jaar. Rekening houdend met de nog te sluiten akkoorden en met de sectoren waarin er wellicht geen akkoord meer bereikt wordt, kunnen we uitgaan van een totale gemiddelde cao-loonstijging van 2,3% in 2009.

Wat 2010 betreft, zijn er nog niet zoveel belangrijke akkoorden gesloten en gaan de instituten uit van een verdere afname van de loonstijging tot gemiddeld 1,8%. Begin 2010 staan de onderhandelingen in de openbare sector en ook die voor de meer dan 2 miljoen werknemers uit de metaalsector, de elektrotechniek en de chemie op de agenda.

Factoren van positieve en negatieve wagedrift

Vroeger reeds beklemtoonden we dat een aantal factoren verantwoordelijk waren voor de negatieve loondrift in Duitsland eind de jaren negentig, begin de jaren 2000 (meer exact -0,3% per jaar in de periode 1997-2004). Na enkele jaren van hoogconjunctuur lijkt het erop dat deze factoren vanaf 2009 weer volop zullen spelen. De sectoriële stijging van de lonen waarin de loonakkoorden voorzien, krijgt maar volle uitwerking wanneer de bedrijven die ook volledig en tijdig uitvoeren. Dit zou wel eens niet het geval kunnen zijn in de exportgeoriënteerde sectoren. De crisis sloeg er bijzonder scherp toe en de recente loonakkoorden laten opnieuw meer ruimte om op ondernemingsniveau via openingsclausules af te wijken van de sectoriële overeenkomst, waardoor bedrijven zelf kunnen beslissen om de loonkostenstijging uit de akkoorden te milderen⁴⁹. Volgens Heckmann e.a. (2009, blz. 6) onderhandelden tot en met het tweede kwartaal van 2009 reeds 12% van de door de crisis getroffen bedrijven (40% van alle onderzochte ondernemingen verklaart sterk te zijn getroffen door de economische crisis) met de vakbonden over loonverlagingen (d.w.z. daling uurloon) om afdankingen te kunnen vermijden. Bedrijven die lonen betalen die hoger liggen dan de minimumbarema's zijn daarenboven niet verplicht de cao-loonstijgingen toe te passen. Betalingen bovenop het cao-loon dalen of worden verrekend in de sectoriële loonstijging en steeds vaker wordt gebruik gemaakt van (flexibele) eenmalige premies om de structurele loonstijgingen te beperken (Projektgruppe Gemeinschaftsdiagnose, 2009, blz. 47; Bispinck en WSI-Tarifarchiv, 2009, blz. 434-5).

We willen ook wijzen op het belang van de in de afgelopen jaren genomen arbeidsmarktmaatregelen voor de loonkostenontwikkeling. Sinds 1991 is het aantal werknemers met korte of laagbetaalde jobs (minder dan 2 maanden per jaar of max. 400 euro per maand) sterk toegenomen. Het aantal personen dat uitsluitend een minijob heeft, is sedert de verhoging van de maximale grens voor de verdiensten per maand (tot 400 euro in april 2003) sterk gestegen in 2004 (tot 4,742 mio.) en is in 2007 nog opgelopen tot 4,861 mio. Na de stabilisatie in 2008 wordt er in de meest recente vooruitzichten van de Projektgruppe Gemeinschaftsdiagnose (2009, blz. 47) opnieuw uitgegaan van een sterke stijging, nl. met meer dan 100.000 personen in 2009 en 20.000 personen in 2010. Bij deze minijobs gaat het in de meeste gevallen om laagbetaalde (hoofdzakelijk vrouwelijke) jobs met veel lagere uurloonkosten dan een reguliere job. Dit en komend jaar zou het volledig aantal aan de sociale zekerheid onderworpen werknemers sterk dalen (met zowat 800.000), wat de gemiddelde loonkosten vertraagt (Projektgruppe Gemeinschaftsdiagnose, 2009, blz. 47, 49).

Dat de loondrift per gewerkt uur in 2009 toch positief (+0,5%) uitvalt - in tegenstelling tot in het verleden, toen de loondrift bij een economische recessie negatief was - heeft alles te maken met de

⁴⁹ Zo heeft IG-Metall op basis van eigen onderzoek vastgesteld dat een vierde van de bedrijven uit de sector de voorziene loonstijging van 2,1% op 1 mei 2009 niet heeft toegepast en ze naar een latere datum verschuift.

uitzonderlijk hoge mate waarin een beroep gedaan wordt op het systeem van tijdelijke werkloosheid en op het wegwerken van de opgespaarde overuren op de arbeidstijdregelingen⁵⁰. De overige factoren van negatieve wagedrift worden hierdoor ruimschoots gecompenseerd. Zoals vorig jaar reeds werd aangegeven, kiezen de Duitse werkgevers, na enkele jaren van tekorten aan geschoold vakpersoneel (2007-2008) en met het vooruitzicht van een dalende beroepsbevolking in de komende jaren, duidelijk voor het behouden van hun geschoolde vakkrachten door vermindering van overuren, technische werkloosheid en arbeidstijdverkorting⁵¹. Zolang de crisis tijdelijk blijft, is dit een lonende strategie voor het bedrijfsleven omdat ontslag-, selectie- en aanwervingskosten daarmee vermeden worden. Doorslaggevend is eveneens de afbouw van de sterk positieve saldi van de arbeidstijdrekeningen, waardoor de uurloonkosten veel sneller stijgen (aangezien meer uren die niet werkelijk gewerkt werden in 2009 worden betaald vanuit de arbeidstijdsparrekening). Bovendien zijn in Duitsland, zoals in België, in een groot aantal sectoren ook afspraken tussen sociale partners gemaakt om het nettoloon van de werknemers in tijdelijke werkloosheid⁵² aan te vullen met een premie die 75% tot soms 90% (chemische industrie) van het verlies aan nettoloon compenseert, wat voor de werkgever extra kosten per gewerkt uur meebrengt. Dit betekent dat, rekening houdend met andere vaste kosten (feestdagen en vakantiedagen blijven volledig door de werkgever betaald; anderzijds dalen wel de kosten van afwezigheden wegens ziekte), de loonkosten bij tijdelijke werkloosheid verre van proportioneel aan de gewerkte uren verminderen, maar wel met zo'n 65 à 75% (Crimmann en Wiessner, 2009; Bach en Spitznagel, 2009 blz. 3; Projektgruppe Gemeinschaftsdiagnose, 2009, blz. 47).

De uurloonkosten zouden volgens de op 15 oktober gepubliceerde najaarsversie van de Duitse Gemeinschaftsdiagnose (Projektgruppe Gemeinschaftsdiagnose, 2009, blz. 47) in 2009 sterker dan verwacht toenemen (+3,2%) door het uitzonderlijk hoge aantal niet gewerkte uren van werknemers in tijdelijke werkloosheid van wie de arbeidstijdrekening wordt afgebouwd (of in sommige gevallen wellicht negatief gaat). Voor 2010 wordt uitgegaan van een terugkeer naar een meer normale situatie wat tijdelijke werkloosheid betreft, waardoor de arbeidsduur per werknemer opnieuw stijgt (+0,9% in 2010, na de daling van 3,5% in 2009). De arbeidstijdrekeningen kunnen niet meer verder dalen en de bedrijven die geen beroep meer kunnen doen op bijkomende periodes van tijdelijke werkloosheid zouden naar het einde van het jaar en volgend jaar hun werknemersbestand verminderen opdat het in overeenstemming zou zijn met de productie. Er wordt uitgegaan van een toename van de uurloonkosten met 0,5% in 2010. De hogervermelde deceleratie in de cao-loonontwikkeling (van 2,3% tot 1,7%), de verwachte negatieve wagedrift (-1,1%) door de lagere premies en bonussen in het licht van de crisis, de sterk gedaalde winstgevendheid van ondernemingen en de daling van het aantal voltijdse werknemers (ten voordele van minijobs) zouden leiden tot deze sterke vertraging van de uurloonkosten in 2010 (Projektgruppe Gemeinschaftsdiagnose, 2009, blz. 47; Bispinck en WSI-Tarifarchiv, 2009, blz. 434).

De sociale lasten van de werkgevers oefenen in 2009-2010 naar verwachting een lichtjes opwaarts effect uit op de loonkostenontwikkeling (+0,3% in 2009 en +0,1% in 2010), in tegenstelling tot in 2007 en 2008, toen de lastenverlaging nog een neerwaarts effect op de loonkostenontwikkeling uitoefende van zowat 1 procentpunt. Het is wel zo dat, voor de werknemers in tijdelijke werkloosheid, de onderneming sedert 1 februari 2009 slechts de helft van de sociale bijdragen moet betalen op 80% van

⁵⁰ Voor meer info, zie de methodologische nota Loon- en arbeidsduurontwikkeling en vooruitzichten 2009-2010.

⁵¹ Bach e.a. (2009, blz. 5) gaan uit van een daling van de cao-arbeidsduur van voltijders met 0,5%; een gedeelte betreft akkoorden in de industrie, waar een tijdelijke vermindering van de arbeidsduur werd afgesproken in ruil voor werkgelegenheidsbehoud.

⁵² Werknemers die aan de sociale zekerheid zijn onderworpen ontvangen tijdens de periode van tijdelijke werkloosheid van de Bundesagentur für Arbeit 60 à 67% van hun vroegere nettoloon, afhankelijk van het feit of zij kinderen ten laste hebben.

het verlies aan loon door de tijdelijke werkloosheid. Enkel indien zij voorziet in opleiding voor de werknemer tijdens de tijdelijke werkloosheid of indien de tijdelijke werkloosheid meer dan 7 maanden duurt, vervallen sedert 1 juli 2009 de werkgeversbijdragen volledig op het loonverlies door de tijdelijke werkloosheid. De bijdragen voor werkloosheid en ongevallenverzekering vervallen sowieso tijdens de periode van tijdelijke werkloosheid (Bach e.a., 2009, blz. 4).

Het secretariaat gaat, rekening houdend met deze uitzonderlijke factoren en met de noodzakelijke coherentie tussen de voorspellingen inzake loonkosten en gewerkte uren, overeenkomstig de meest recente Gemeenschapsdiagnose dan ook uit van een uurloonkostenontwikkeling van 3,2% in 2009 en 0,5% in 2010.

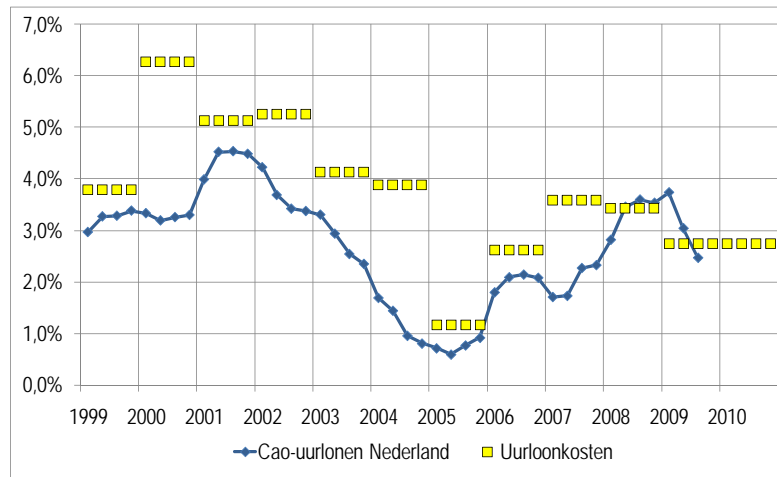
3.1.2 Nederland

Begin oktober 2008 sloegen de Nederlandse sociale partners en de regering de handen in elkaar om "samen te doen wat mogelijk is" en sloten een rustgevend en vertrouwenwekkend najaarsakkoord af. De vakbonden en werkgeversorganisaties vonden elkaar in een "gematigde" loonkostenontwikkeling in ruil voor een behoud van de btw op 19% en een stijging van de koopkracht door enkele werkgevers- en werknemerslasten te verlagen alsook de koopkracht van ouderen en alleenstaanden te verhogen. Het akkoord was er een van een gematigde loonkostenontwikkeling en van het vermijden van een loonprijsspiraal.

In het voorjaar van 2009 echter werd de impact van de crisis op de reële economie duidelijk en de sociale partners spraken tijdens het Voorjaarsoverleg met de regering af "dat de huidige situatie het noodzakelijk (maakte) om werk boven inkomen te stellen" (Stichting van de Arbeid, 2009, blz. 3). De aandacht verschoof bij de onderhandelingen naar werkbehoud, scholing en stageplaatsen voor inschakeling van jongeren.

Uit de gegevens van het Centraal Bureau voor de Statistiek (Grafiek 3-3) blijkt dat de cao-uurlonen sedert 2005 bijna continu zijn gestegen, met een kleine vertraging in 2007. De verbeterde economische toestand in de periode 2005-2008, die steeds meer tot uiting kwam in de sterke daling van de werkloosheid en het groeiende vacatureaanbod, verhoogde de druk op de lonen wegens een krappere wordende arbeidsmarkt. De aantrekkende inflatie einde 2007 begin 2008 versterkte deze dynamiek nog. In de eerste kwartalen van 2008 loopt de loonstijging nog op, terwijl het aantal vacatures en de economische groei minder stegen. De spanning op de arbeidsmarkt heeft in 2008 zijn hoogtepunt bereikt (Centraal Planbureau, 2009, blz. 75-78) en ook de cao-loonontwikkeling heeft tijdens de afgelopen jaren van hoogconjunctuur zowat de piek van de vorige periode van hoogconjunctuur in 2000-2001 opnieuw bereikt.

Grafiek 3-3 : Uurloonontwikkeling in Nederland

Bronnen : Centraal Bureau voor de Statistiek; Oeso; CPB (2009); berekeningen secretariaat

Volgens de meest recente vooruitzichten van het CPB zou de cao-loonontwikkeling vertragen van 3,5% in 2008 tot 3% dit jaar en 1,5% in 2010. De in de loop van 2008 sterker dan verwacht oplopende inflatie en krapte op de arbeidsmarkt hebben ervoor gezorgd dat de lonen zich niet snel hebben kunnen aanpassen aan de ongekend snelle conjuncturomslag en de diepe recessie waarin de Nederlandse economie in de tweede helft van 2008 is terechtgekomen (verschil van meer dan 8%-punt groei in de marktsector tussen 2008 en 2009). De in nog gunstige omstandigheden en bij een krappe arbeidsmarkt gesloten cao's waren verantwoordelijk voor een hoge cao-loonontwikkeling in 2008 alsook voor de relatief grote overloop naar 2009 (de akkoorden van voor 1 januari 2008 bevatten een stijging van 3%, die van na 1 januari 3,8% op niveaubasis). Gezien echter het grote aantal ontslagaanvragen en faillissementen dit jaar, neemt de cao-loonstijging nu wel in versneld tempo af (directie Uitvoeringstaken Arbeidsvoorwaardenwetgeving, 2009, blz. 3-7; CPB, 2009, blz. 73).

De reële loonstijging zou in 2009 jaargemiddeld wel op zo'n 2% uitkomen, aangezien de inflatie snel gedaald is tot zowat 1%. Voor ruim 66% van de werknemers is nu reeds een cao gesloten voor 2009 met een gemiddelde loonstijging van 3,2%. Het CPB gaat ervan uit dat de in de komende maanden nog te sluiten akkoorden op zowat 1% loonstijging (=inflatie) zullen uitkomen, waardoor de totale cao-loonstijging in 2009 3% zou bedragen. De verwachting voor 2010 is dat de cao-loonstijging niet veel boven de stijging van de consumptieprijzen uitkomt, nl. op ongeveer 1,5%.

De sociale lasten voor de werkgevers zijn in 2008 gestegen en zouden naar verwachting in 2009 verder oplopen door de stijging van de pensioenpremies, die slechts gedeeltelijk wordt gecompenseerd door de daling van de bijdragen voor de werkloosheidsverzekering (van 4,75% naar 4,15%) en voor de zorgverzekering (van 7,2 naar 6,9%). De dekkingsgraden van de pensioenfondsen zijn door de beurskrach sterk verminderd. Voor 2010 verwacht men een verhoging van de inkomensafhankelijke bijdrage voor de zorgverzekering (van 6,9 tot 7,05%) alsook een stijging van de premie voor wachtgeldfondsen. De sociale lasten dragen in 2009 0,25%-punt bij tot de loonontwikkeling, wat evenveel is als in 2008. Voor 2010 is de impact op de loonkostenontwikkeling nihil.

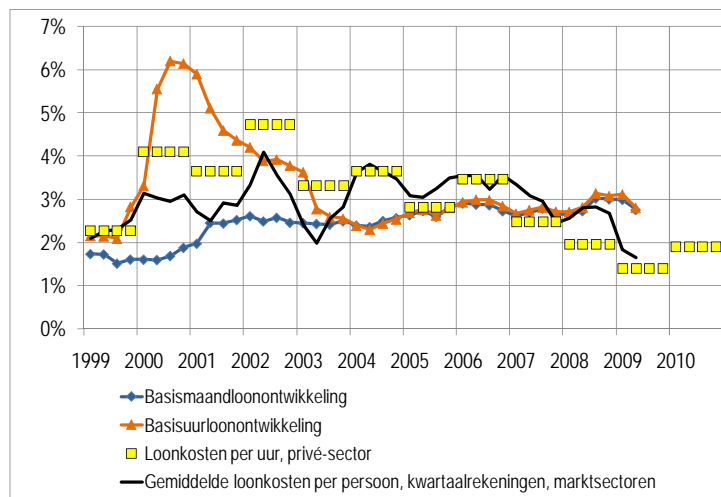
De wagedrift zou volgens het Planbureau dit jaar, evenals vorig jaar, negatief blijven door de sterke daling van het aantal winstdelingen en bonussen (voornamelijk in de financiële sector⁵³) alsook door de daling van de vergoedingen voor overwerk (vooral in de industrie en de transportsector). De ontwikkelingen bij de winstdelingen en bonussen doen de impact van de veroudering van de loontrekkers en de verdere stijging van het gemiddelde opleidingsniveau dit jaar teniet, maar vanaf volgend jaar is er opnieuw sprake van een opwaarts effect op het gemiddelde loon (+1,25% in 2010). Het ziekteverzuim (gewaarborgd loon wordt geboekt bij sociale lasten i.p.v. bij het brutoloon) oefent dit jaar geen invloed uit op de loondrift, aangezien de toename ervan door de Mexicaanse griep zou worden gecompenseerd door de sterk opgelopen werkloosheid (Centraal Planbureau, 2009, blz. 72-76).

Overeenkomstig de meest recente vooruitzichten van het Centraal Planbureau gaat het secretariaat uit van een uurloonskostenontwikkeling van 2,75% in zowel 2009 als 2010.

3.1.3 Frankrijk

De indicator met betrekking tot de cao-ontwikkeling van de basismaandlonen (op basis van de ACEMO-enquête) wijst op een iets hogere loonstijging - bij gelijkblijvende kwalificatiestructuur - in 2008 dan in 2007, voornamelijk in de laatste kwartalen van het jaar. De versnelling van de inflatie begin 2008 zorgde nog voor een automatische stijging van het minimumloon in mei, die op 1 juli werd gevolgd door de traditionele verhoging van het "Smic"-minimumloon (+2,3% op 1 mei 2008 en +0,9% op 1 juli 2008). Deze stijging van het minimumloon straalt, zoals verder wordt besproken, ook af op de laagste loonschalen in de diverse bedrijfstakken. Heel wat bedrijfstakken hebben hun laagste loonbarema op het niveau van het minimumloon en zijn genoodzaakt om iedere minimumloonstijging te volgen.

Grafiek 3-4 : Maand- en uurloonsontwikkeling in Frankrijk

Bronnen : Insee; Oeso; Minefe (2009); berekeningen secretariaat

Wanneer we de sectoriële loononderhandelingen onder de loep nemen, dan stellen we vast dat in 2008, evenals in 2007, meer akkoorden dan in het verleden tot stand zijn gekomen (+10%). De loonstijgingen die werden overeengekomen lagen ook hoger dan in 2007 en volgden meestal de minimumloonstijging. Begin 2005 had de minister van Werk een speciale opvolgingscommissie Lonen

⁵³ In het laatste kwartaal van 2008 had de vermindering van de bonussen in de financiële sector een verlaging van de loonkosten met 10% tot gevolg (Centraal Planbureau, 2009, blz. 74).

in het leven geroepen in de Nationale commissie voor het sociaal overleg. Deze commissie heeft als voornaamste doelstelling het sociaal overleg te moderniseren en de conformiteit van de minimum(maand)lonen met het wettelijk minimumuurloon (in de 35-urenweek) na te gaan op sectorieel vlak.

In de meeste sectoren werden de nieuwe loonschalen in de afgelopen 4 jaar een feit. Begin 2009 beschikt driekwart van de sectoren (276 sectoren met meer dan 5000 werknemers) over een nieuwe minimumloonschaal conform het wettelijke minimumloon. In slechts een drietal bedrijfstakken is sprake van een persistente blokkering en kwamen er geen nieuwe akkoorden meer tot stand in de voorbije twee jaar. Zij worden in de nieuwe commissie opgevolgd om het onderhandelingsklimaat te verbeteren opdat toch een akkoord kan worden bereikt (Commission nationale de la Négociation collective, 2007; Dares, 2009, blz. 238). Het aantal werknemers dat valt onder een sector waar een loonsverhoging werd afgesproken daalt lichtjes van 11,5 miljoen tot 11,1 miljoen in 2008, dit omdat in de belangrijke sector van de particulieren met personeel geen loonstijging heeft plaatsgevonden (775.000 loontrekkers).

Het merendeel van de sectoren slaagt erin om minstens jaarlijks te onderhandelen over de loonstijgingen. Wel is het zo dat dit jaar, in sommige sectoren, twee maal over een akkoord moest worden onderhandeld, aangezien het smic twee keer werd verhoogd en dat in een aantal sectoren (70) de laagste loonschaal na de verhoging van 1 mei terug onder het smic-niveau dook. Meer en meer duiken ook clausules op die de loononderhandelingen automatisch weer opstarten van zodra het laagste loonniveau uit het sectorbarema onder het smic duikt.

De gemiddelde loonstijgingen die in de onderhandelingen van vorig jaar zijn overeengekomen in de sectoren waar een akkoord werd gesloten, liggen in het algemeen hoger dan in 2007. Zowel wat de gegarandeerde minimumlonen als wat de hiërarchische minima betreft, liggen de stijgingspercentages in 2008 hoger dan de stijging van het minimumloon en dan de stijgingspercentages die werden geobserveerd (3,4% tgov. 2,9% resp. 3,7% tgov. 3,5%) in 2007 (Dares, 2009, blz. 234).

In de komende jaren zal de deelneming van werknemers in de resultaten van de onderneming wellicht aan belang toenemen in de onderhandelingen; een wet van 30 december 2006 (nr. 2006-1770) legt de sectoren de verplichting op om tegen einde 2009 een akkoord daarover te sluiten. In 2007 kwamen slechts 3 akkoorden tot stand over de werknemersparticipatie en loonsparen en ook in 2008 blijkt dat het aantal akkoorden over de deelneming van werknemers in de resultaten van de ondernemingen laag blijft (Dares, 2008, blz. 173-177).

Vanaf de tweede helft van 2008 verslechterde de situatie op de arbeidsmarkt in Frankrijk nog meer dan in de andere landen; de werkgelegenheid daalde reeds sterk in de tweede helft van het jaar. Daarenboven zou de inflatie door de sterke terugval van de grondstoffenprijzen, de daling van de marges in de grootdistributie, de verlaging van de btw in de horeca en de vertraging van de prijsstijgingen van de verwerkte producten (automobielsector) in 2009 op zowat 0% uitkomen, wat een sterk matigend effect op de lonen zou uitoefenen en waardoor de gemiddelde cao-loonstijging zou vertragen tot iets meer dan 2%.

De gemiddelde loonkostenontwikkeling per persoon, zoals gemeten in de driemaandelijke (en nationale) rekeningen, zou in 2008 en 2009 lager uitkomen dan de stijging van de basismaandlonen. De meest recente gegevens van de kwartaalrekeningen wijzen op een sterk negatieve wagedrift door de afname van de overuren alsook de sterke daling van de (resultaatsgebonden) premies in de financiële instellingen en in de sector van de diensten aan ondernemingen einde 2008, begin 2009 (Insee, 2009, blz. 5; Minefe, 2009, blz. 2, 80-81). Ook de plannen om de inschakeling van (laagbetaalde) jongeren te subsidiëren zou bijdragen tot een negatieve wagedrift in 2009.

Overeenkomstig de meest recente najaarsvooruitzichten van het ministerie van Economie, Financiën en Werkgelegenheid (Minefe, 2009, blz. 30) gaat het secretariaat uit van een stijging van de loonkosten per persoon met zowat 1,4% en 1,9% in resp. 2009 en 2010. Aangezien ervan uit mag worden gegaan dat de arbeidsduur per persoon niet verandert, evolueren de uurloonkosten op dezelfde wijze (zie ook methodologische nota arbeidsduurvooruitzichten).

3.1.4 België

Cao-loonontwikkeling in de privésector

Op verzoek van de CRB voorspelt de fod Waso op basis van de sectoriële cao's (m.b.t. de periode 2009-2010) en op basis van de meest recente vooruitzichten van het gezondheidsindexcijfer van het Federaal Planbureau (incl. de observatie van september 2009) het indexcijfer van de cao-basislonen voor het laatste kwartaal van 2009 (september 2009 is reeds een definitief cijfer) en de vier kwartalen van 2010.

Uit de documentatienota (CRB, 2009-1064) van het secretariaat over de loonvormingsmechanismen in België blijkt dat er zeer verscheiden typen van sectoren bestaan, nl. die waarin het sectorniveau dominant of suppletief is voor zowel de bepaling van de hoogte als de ontwikkeling van het loon, allerlei premies en andere voordelen en de sectoren waar het ondernemingsniveau determinerend is. De ontwikkeling van het indexcijfer van de cao-lonen reflecteert dan ook niet volledig alle cao-afspraken tussen sociale partners. De huidige index van de cao-basislonen beperkt zich eveneens tot het opvolgen van de stijgingen van de eigenlijke minimumloonbarema's die op sectorniveau worden afgesproken.

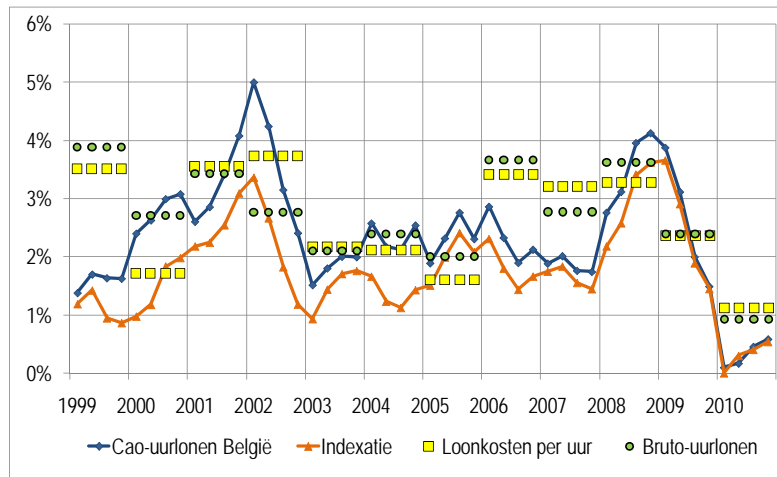
De index heeft daardoor een aantal beperkingen:

- Allerlei andere vergoedingen waarover de sociale partners onderhandelen (ploegenarbeid, nachtwerk, wachtvergoeding, maaltijdcheques, ecocheques, cao nr. 90: niet-recurrente resultaatsgebonden voordelen...), gratificaties en premies (eindejaarspremie, eenmalige premies...) worden niet verwerkt.
- De loonafspraken via cao op ondernemingsniveau worden niet verwerkt.

De Centrale Raad voor het Bedrijfsleven heeft reeds herhaaldelijk bij de fod Waso aangedrongen om voor deze problemen een oplossing te vinden. Een Agoraproject 2005-2007 werd vorig jaar definitief afgesloten en een voorstel is uitgewerkt. Op dit ogenblik werkt de fod Waso verder aan de implementatie van de nieuwe methodologie voor de index van de cao-lonen en aan de database die daar ter grondslag aan ligt.

Uit de sterk neerwaarts herziene inflatievooruitzichten voor de periode 2009-2010 volgt dat de Belgische cao-lonen toenemen met in totaal 3% in 2009-2010. De cao-lonen weerspiegelen, op enkele uitzonderingen na, de indexverhogingen die in de paritaire comités worden toegepast. De uitzonderlijke overeenkomst tussen de sociale partners in het IPA 2009-2010 bestond erin de reële loonstijging "nettoaanpak" te beperken (via ecocheques of maaltijdcheques) tot maximum 125 euro per jaar in 2009 en 250 euro per jaar in 2010 (maximale impact op jaarbasis 0,46% van de loonkosten per voltijdse werknemer) en die dit zonder de lasten voor de werkgevers te verzwaren. Ecocheques, maaltijdcheques, evenals de cao nr. 90 maken geen deel uit van het indexcijfer van de cao-lonen van de fod Waso en maken de interpretatie van de reële cao-loonstijgingen in de boordtabel iets moeilijker. Gegeven de methodologie van de index worden deze elementen namelijk in de loondrift opgenomen.

Grafiek 3-5 : Ontwikkeling van de cao-uurlonen, België

Bron: fod Waso, berekeningen secretariaat

Deze buitengewoon sterke vertraging van de cao-loonstijging komt volledig op het conto van de forse daling van de inflatie. Zoals vorig jaar ruimschoots in het Technisch verslag werd besproken (CRB, 2008, blz. 132-133), wordt deze weliswaar met verschillende maanden vertraging in de indexering van de lonen verrekend wegens het gebruik van een afgevlakte index en de diversiteit aan indexeringsmechanismen in de sectoren (waarbij een groot aandeel werknemers behoort tot een paritair comité dat éénmaal per jaar indexeert in het eerste kwartaal).

Volgens de meest recente vooruitzichten van het Federaal Planbureau zouden de loonkosten in België stijgen met 2,4% in 2009 en met 1,1% in 2010 of met 3,5 % in totaal.

3.2 Cao nr. 90

Ter uitvoering van het interprofessioneel akkoord 2007-2008 (ankerpunt 3 Niet-recurrente resultaatgebonden voordelen) en het gezamenlijk advies van de NAR en de CRB van 20 december 2007 volgt de Centrale Raad voor het Bedrijfsleven in het hoofdstuk Loonvorming van het Technisch verslag het nieuwe systeem van niet-recurrente resultaatgebonden voordelen op. Dit jaar gaat de aandacht vooral naar de informatie die tot op heden is verzameld door de fod Waso en de RSZ (via de DMFA-aangiften van ondernemingen).

3.2.1 Sectoriële akkoorden

Op basis van de informatie (stand op 21 oktober 2009) van de fod Waso kunnen we vaststellen dat in 2008 slechts vier paritaire comités een sectoriële cao over de toepassing van de niet-recurrente resultaatgebonden voordelen hebben gesloten, nl. PC 105, PC 224, PC 301, PC 328.02. In de loop van 2009 zijn daar op 28 april PC 224 (bedienden non-ferrometalen), op 14 mei PC 326 (gas- en elektriciteitsbedrijf) en op 30 september PC 301 (havenbedrijf) bijgekomen.

3.2.2 Ondernemings-cao's en toetredingsakten

In 2008 werden 1361 ondernemings-cao's neergelegd en op formele geldigheid gecontroleerd op de griffie van de fod Waso. Er werden eveneens 2618 toetredingsakten (voor bedrijven zonder vakbondsafvaardiging) ingediend bij de griffie, maar het overgrote deel van deze akten werd niet ontvankelijk bevonden, aangezien een van de verplichte vermeldingen uit art. 7 van de wet van 21

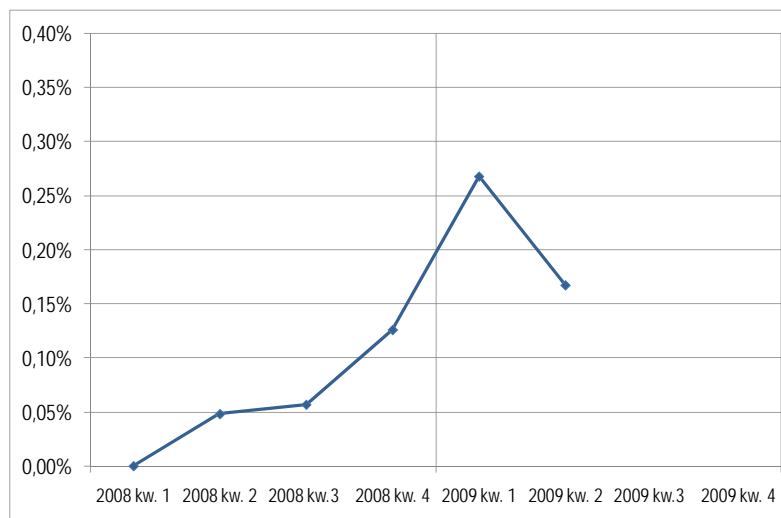
december 2007 betreffende de uitvoering van het IPA 2007-2008 niet werd nageleefd. In de meeste gevallen ging het over het ontbreken van het bewijs van de inspectie van sociale wetten (80%), het ontbreken van het KBO-nummer van de onderneming of het ontbreken van het nummer van het paritair comité waartoe het bedrijf behoort.

In 2009 verbeterde de kwaliteit van de toetredingsakten en een model werd door de fod Waso ter beschikking gesteld, zodat het aandeel niet-ontvankelijk verklaarde toetredingsakten verminderde. In 2009 werden tot op 21 oktober 2294 toetredingsakten en 785 ondernemings-cao's ingediend bij de griffie. Voornamelijk het aantal cao's lijkt af te nemen, terwijl het aantal toetredingsakten op ongeveer hetzelfde niveau blijft als vorig jaar.

3.2.3 Impact op de loonkostenontwikkeling

Wanneer we de impact van de niet-recurrente resultaatsgebonden voordelen relateren aan de brutolonen stellen we vast dat, na het invoeren van het systeem in het eerste kwartaal van 2008, een piek van 0,27% werd bereikt in het eerste kwartaal 2009, toen wellicht de voor het jaar 2008 verdiende bonussen werden uitgekeerd. In het tweede kwartaal zou er opnieuw sprake zijn van een daling (volgens de voorlopige RSZ-cijfers m.b.t. het tweede kwartaal).

Grafiek 3-6 : Aandeel niet-recurrente resultaatsgebonden voordelen (in % van het RSZ-brutoloon)

Bronnen : RSZ; eigen berekeningen secretariaat

Voor een verdere analyse van het gebruik van de cao nr. 90 naar paritair comité, loonklasse, geslacht...verwijzen we naar de documentatienota van het secretariaat (te verschijnen).

3.3 Impact van de (para)fiscaliteit op de arbeid

3.3.1 Ontwikkelingen en uitdagingen

De fiscaliteit en de parafiscaliteit spelen een belangrijke rol in de loonvorming, het werkgelegenheidsbeleid en het concurrentievermogen van de ondernemingen. Concreet beïnvloedt alles wat betrekking heeft op de sociale werkgeversbijdragen en de persoonlijke sociale bijdragen, op de personenbelasting en op de loonsubsidies de ontwikkeling van de loonkosten en van de koopkracht, de stimulansen voor de werknemers om deel te nemen aan de arbeidsmarkt en voor de werkgevers om mensen aan te werven en de rentabiliteit van de ondernemingen.

Het fiscale en parafiscale instrument werd en wordt nu in België nog altijd in ruime mate gehanteerd om de belastingwig en de loonvorming in opwaartse of in neerwaartse richting te beïnvloeden. In de jaren zeventig nam de belastingwig toe via de personenbelasting en van 1982 tot 1996 via de verhoging van de sociale werkgeversbijdragen. Sinds het einde van de jaren negentig vertoont de belastingwig een neerwaartse tendens als gevolg van het algemene beleid dat gericht is op de structurele verlaging van de werkgeversbijdragen en van de persoonlijke bijdragen en dat voorts gepaard gaat met verhogingen voor bepaalde doelgroepen, de hervorming van de personenbelasting die in 2001 werd ingevoerd en de specifieke of algemene loonsubsidies die de laatste jaren steeds meer in het leven werden geroepen.

Al deze (para)fiscale maatregelen werden genomen om te voldoen aan noodwendigheden inzake concurrentievermogen en werkgelegenheid die België, zoals ook heel wat andere Europese landen, ertoe hebben aangezet de heffingen op de lonen te verlagen. Deze verlaging heeft tot doel de loonkostenontwikkeling binnen de perken te houden, enerzijds en de activiteitsgraad en de werkgelegenheid van de laagst geschoolden te stimuleren, anderzijds. Weliswaar hebben deze maatregelen een gunstige invloed op de werkgelegenheidsgraad doordat ze de substitutie van arbeid door kapitaal afremmen, maar niettemin hebben ze een kostprijs voor de staatsbegroting en de begroting van de sociale zekerheid. Door de verlagingen van de sociale bijdragen verminderen immers ook de inkomsten van de sociale zekerheid, die nog voor bijna 70% op de factor arbeid berusten. De alternatieve financiering van de sociale zekerheid komt tegemoet aan twee doelstellingen: de staatssubsidies beperken en een mouw passen aan de verlagingen van de sociale bijdragen, die in 2008 uitkwamen op een bedrag van 5,5 miljard euro. Deze alternatieve financiering bestaat hoofdzakelijk uit een deel van de btw-inkomsten en maakt zowat 20% van de begrotingsinkomsten uit.

3.3.2 Arbeid, kapitaal en verbruik

In België waren de belastinginkomsten in 2007 goed voor 44% van het bbp (45% in 2006). Deze gezamenlijke inkomsten dienen om de inkomens- of welzijnsverdeling bij te sturen en de productie van openbare goederen en diensten te financieren. Deze indicator hangt af van de tegenhangers op het vlak van de overheidsuitgaven: hij zal hoger zijn in een land waar de financiering van de pensioenen gebaseerd is op het herverdelingssysteem dan in een land waar de pensioenen door kapitalisatie worden gefinancierd en ook hoger in een land waar het gebruik van de infrastructuur gratis is dan in een land waar voor het gebruik moet worden betaald.

De gezamenlijke belastinginkomsten komen van verschillende bronnen: heffingen op het verbruik, op het kapitaal en op de arbeid. België heeft een gelijkaardige heffingsstructuur als Zweden, Duitsland, Oostenrijk, Finland en Frankrijk, waar meer dan 50% van de totale inkomsten afkomstig is van de factor arbeid. In België komt uit de sinds 2000 waargenomen tendensen een lichte inkrimping van het procentuele aandeel van de inkomsten in het bbp naar voren (-1,3 procentpunt). Deze inkrimping is het

resultaat van de combinatie van een groeiend aandeel van de inkomsten uit de heffingen op kapitaal, enerzijds en een kleiner wordend aandeel van de inkomsten uit de heffingen op het verbruik en op de arbeid, anderzijds.

De commissie berekent ook impliciete belastingvoeten op arbeid, kapitaal⁵⁴ en verbruik, die het aandeel van de heffingen op de loonmassa, op de vermogens en op de inkomsten uit eigendom en op de toegevoegde waarde weergeven.

Tabel 3-1 : Impliciete belastingvoeten voor verbruik, kapitaal en loonarbeid: economie in haar geheel (2007)

	Duitsland	Nederland	Frankrijk	Gem.-3	België
Verbruik	19,8%	26,8%	19,5%	20,5%	22,0%
Kapitaal	24,4%	16,4%	40,7%	29,8%	31,1%
Arbeid	39,0%	34,3%	41,3%	39,4%	42,3%
waarvan : PB	13,0%	12,3%	10,5%	12,0%	17,6%
<i>Persoonlijke bijdragen</i>	12,6%	12,6%	7,6%	10,7%	8,2%
<i>Werkgeversbijdragen</i>	13,4%	9,4%	23,2%	16,7%	16,5%

Bron: Eurostat

De impliciete belastingvoet op de loonarbeid kan worden uitgesplitst in drie heffingsbronnen: de personenbelasting, de sociale werkgeversbijdragen en de persoonlijke sociale bijdragen. In vergelijking met de referentielanden heeft België de zwaarste directe belastingen (personenbelasting). De sociale werkgeversbijdragen en de persoonlijke sociale bijdragen zijn in België daarentegen minder aanzienlijk dan gemiddeld in de drie referentielanden.

Achter deze macro-economische tarieven gaat een grote verscheidenheid van de (para)fiscale wig in de verdeling van de brutolonen schuil. Het is dan ook interessant zich te buigen over de situatie van bepaalde typeprofielen waarvan de heffingen afhangen van de gezinssamenstelling en van het inkomensniveau. Volgens de Oeso hebben alle Belgische profielen voordeel gehaald van de verlaging van de (para)fiscaliteit via de hervorming van de personenbelasting en de verlagingen van de sociale werkgeversbijdragen en van de persoonlijke sociale bijdragen. In 2008 bedroeg de belastingwig 35,9% voor de alleenstaanden met twee kinderen die 67% van het gemiddelde loon ontvingen tot 56% voor de alleenstaanden zonder kinderen die 167% van het gemiddelde loon ontvingen. De ondergrens die door de Oeso in aanmerking wordt genomen (67% van het gemiddelde loon) maakt het niet mogelijk rekening te houden met de lage lonen, waarvoor de afgelopen tien jaar in ons land bijzondere inspanningen werden geleverd op het vlak van zowel de kosten als de koopkracht.

3.3.3 Maatregelen ter verlichting van de (para)fiscaliteit op de lonen

Het verband tussen de werkgelegenheid en het loonpeil is zeer complex. Dit komt vooral omdat het loon een inkomens- en een kostenzijde heeft. Op micro-economisch niveau zijn de lonen een grote kostenfactor voor de ondernemingen, maar op macro-economisch niveau vormen ze het hoofdbestanddeel van het gezinsinkomen en dus ook van de vraag die tot de hele economie wordt gericht. Deze twee zijden mogen nooit van elkaar worden losgemaakt om het macro-economische evenwicht en de macro-economische dynamiek te begrijpen en te vrijwaren.

⁵⁴ De impliciete belastingvoet op kapitaal weerspiegelt de fiscale druk op de vermogens en op de inkomsten uit eigendom. Het verschil tussen de impliciete belastingvoet op kapitaal en de impliciete belastingvoet op inkomsten uit kapitaal is dat de eerste de heffingen op de voorraad rijkdommen (onroerende voorheffing, taks op bedrijfswagens...) bevat, terwijl de tweede alleen de belastingen op de inkomsten omvat.

Enerzijds brengt een buitensporige stijging van de arbeidskosten een dubbele substitutie mee die schadelijk is voor de werkgelegenheid: de vervanging van arbeid door kapitaal en de vervanging van laaggekwalificeerde arbeid, waarvan de productiviteit lager ligt dan het marktloon, door hooggekwalificeerde arbeid. Anderzijds kan een te grote verlaging van het loonpeil de binnenlandse vraag vertragen, waardoor ook de productie minder snel toeneemt, wat eveneens de werkgelegenheid schaadt.

Om de mensen financieel aan te moedigen om te gaan werken en de werkgevers tot aanwervingen aan te zetten, heeft de overheid de systemen van belastingen en sociale overdrachten gebruikt. In theorie zijn de beschikbare maatregelen: een verlaging van de sociale bijdragen – zowel voor de werknemers als voor de werkgevers, hetzij structureel, hetzij eenmalig – de ontwikkeling van maatregelen m.b.t. loonsubsidies en een hervorming van de personenbelasting. Een bijdragevermindering mag de vraag naar arbeid dan wel stimuleren, daar moet nog altijd een daarmee overeenstemmend aanbod tegenover staan. Zo niet, dan ontstaat een opwaartse druk op de brutolonen.

In België beantwoorden de maatregelen aan twee hoofdbekommernissen: het behoud van het concurrentievermogen van onze economie en de inschakeling van zwakke groepen op de arbeidsmarkt. Deze maatregelen beogen de verlaging van de arbeidskosten voor de werkgever en/of de verhoging van het nettoloon van de werknemer.

De verlagingen van de persoonlijke sociale bijdragen

Teneinde het nettoloon van de werknemers met een brutomaandloon dat onder een bepaald plafond ligt aantrekkelijker te maken, scheidt de werkbonus de mogelijkheid het verschuldigde bedrag van de persoonlijke bijdragen aan de sociale zekerheid te verlagen. De toegekende vermindering is maximaal voor het minimumloon en wordt kleiner naarmate het brutoloon hoger ligt. Vanaf een bepaald in de tijd voortschrijdend plafond bedraagt de verlaging nihil.

De parameters van het werkbonussysteem, t.w. de benedengrens, de bovengrens en het maximumbedrag van de verlaging, zijn sinds 2000 geëvolueerd. Niet alleen passen ze zich automatisch aan de loonindexering aan, bovendien werd het systeem uitgebreid opdat een hoger aantal werknemers (meer dan 40%) erdoor wordt begunstigd. Het maximumbedrag van de verlaging is nu 175 euro voor de bedienden en 189 euro voor de arbeiders. Dit systeem is ook van toepassing op alle werknemers met een brutoloon van minder dan 2203,72 euro. Voor de werknemers met een minimumloon geldt nu een tarief voor de persoonlijke sociale bijdrage van 0,45% i.p.v. 13,07%.

Dankzij de geleidelijke degressiviteit van het systeem kunnen de lagenlonenvallen worden beperkt en tracht men te vermijden dat de vooruitgang in de loopbaan wordt belemmerd. Dankzij dit werkbonussysteem kunnen de werknemers met een laag loon weliswaar een hoger nettoloon ontvangen, maar het systeem vermindert ook de elasticiteit van het nettoloon in verhouding tot het brutoloon. Het niveau van het nettoloon is aantrekkelijker, maar de werknemers halen een minder groot nettovoordeel uit een stijging van het brutoloon.

De verlagingen van de sociale werkgeversbijdragen

Sedert 1 januari 2004 werd het systeem van verlaging van de werkgeversbijdragen vereenvoudigd. Het steunt op het principe van een structurele vermindering voor allen (400 euro/kwartaal) om de arbeidskosten in het algemeen te verlichten, met een extra verlaging voor de lage lonen ($L < 5870,71$ euro/kwartaal) en de hoge lonen ($L > 12.000$ euro/kwartaal). De extra verlaging voor de lage lonen is een manier om de arbeidskosten van laaggeschoolde werknemers, die sedert het begin van de jaren tachtig zwak staan op de arbeidsmarkt, te verlichten. De verlaging van de werkgeversbijdragen voor de

hoge lonen heeft tot doel de aanwerving van specialisten en wetenschappers te bevorderen en zo de hersenvlucht uit België te beperken.

Het systeem voorziet ook in extra verlagingen voor bepaalde doelgroepen waarvan de overheid de aanwerving wil bevorderen. Deze verlagingen zijn forfaitaire bedragen van 300, 400 of 1000 euro per kwartaal gedurende een gegeven periode en zijn cumuleerbaar met de structurele verlaging. De doelgroepen zijn de oudere werknemers, de eerste drie werknemers die een nieuwe werkgever aanwerft, de jonge werknemers, de werknemers die het slachtoffer zijn van een herstructurering, de langdurig werklozen en de werknemers die met een regeling van collectieve arbeidsduurverkortingen werken.

In 2008 waren de totale bijdrageverlagingen in dit geharmoniseerde systeem goed voor 4,81 miljard euro en 3,6% van de loonmassa. Van dit bedrag ging 85,5 % naar structurele verminderingen voor werknemers uit de privésector (70% naar de structurele verlaging voor allen, 5% naar de extra verlaging voor de lage lonen en 9% naar de extra verlaging voor de hoge lonen) en ging de overige 14,5% naar extra verlagingen voor doelgroepen. De forse groei van het aandeel voor de doelgroepen van 2006 (11,7%) tot 2007 (15,5%) is toe te schrijven aan de nieuwe component van de speciale vermindering ten gunste van de werknemers van 50 tot 56 jaar oud, die van kracht is sinds het tweede kwartaal van 2007, en aan de nieuwe jongerencomponent, die degressief is met de leeftijd (19-29 jaar) en van kracht is sinds het derde kwartaal van 2007.

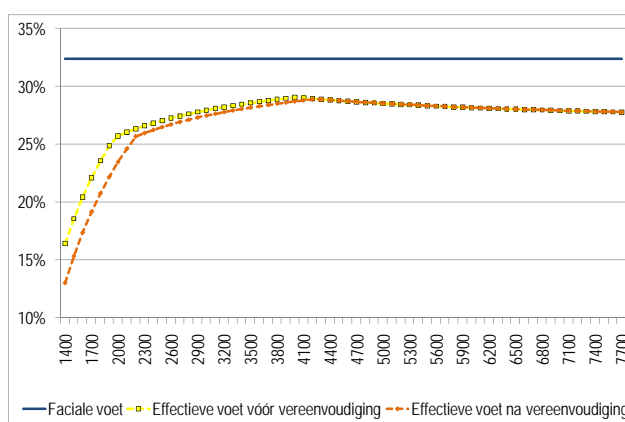
Het plafond voor de extra verlaging die wordt toegekend aan de lage lonen was vastgesteld op 5310 euro per kwartaal. Met dit plafond kon iets meer dan 30% van de arbeidsplaatsen de extra verlaging voor de lage lonen genieten. Vanaf het eerste kwartaal van 2005 is dit plafond opgetrokken tot 5870,71 euro per kwartaal en kon iets meer dan 40% van de arbeidsplaatsen de extra verlaging genieten. Sindsdien werd het plafond echter niet meer gewijzigd en vertoont het aandeel van de arbeidsplaatsen waarvoor deze extra verlaging geldt een neerwaartse tendens: het is nl. teruggelopen tot 35%. Sinds het tweede kwartaal van 2007 werd ingevolge de verhoging van het minimumloon met 25 euro een wijziging aangebracht aan de formule voor de berekening van de extra verlaging. Door deze wijziging zijn niet meer werknemers bij de maatregel betrokken, maar kan wel het verlies aan lastenverlagingen voor de werkgever worden gecompenseerd.

Dit systeem van verlaging van de sociale werkgeversbijdragen blijft nog altijd complex en mist duidelijkheid en eenvoud, hoewel het in 2004 werd geharmoniseerd. De sociale bijdragevoet voor de werkgevers is dezelfde voor iedereen (32,39% van het brutoloon), maar wordt in België door niemand betaald omdat alle werkgevers een structurele verlaging genieten en een extra verlaging wordt toegekend voor de lage en de hoge lonen en bijkomende verlagingen voor de doelgroepen. Het Belgische parafiscale systeem, dat lineair was, is zowel voor de sociale werkgeversbijdragen als voor de persoonlijke sociale bijdragen progressief geworden. De tarieven van de sociale bijdragen verschillen immers naargelang van het loonpeil en van de persoonlijke kenmerken van de werknemer. In sommige gevallen kunnen de sociale werkgeversbijdragen nihil bedragen.

Een adviesvraag van de minister van Werk aan de sociale partners beoogde de structurele en zichtbare vereenvoudiging van de banenplannen. In het interprofessioneel akkoord 2009-2010 hebben de sociale partners overeenstemming bereikt over de verlaging van de werkgeversbijdragen, met inbegrip van de aanpassing van de in aanmerking genomen boven- en ondergrens voor de berekening van de structurele vermindering. Voorts werd in het IPA overeengekomen dat een deel van de vrijgemaakte middelen zou worden toegevoegd aan het bestaande budget voor de activering van de werkloosheidsuitkeringen en meer in het bijzonder zou worden besteed aan de versterking van de activering voor de werklozen die het moeilijkst weer inzetbaar zijn. Begin oktober 2009 hebben de sociale partners hun advies aan de minister van Werk uitgebracht.

Voor categorie 1 schrijven de sociale partners de afschaffing voor van de verlagingen voor doelgroepen die werden toegekend aan de langdurig werklozen, aan de jongeren in het algemeen en aan de oudere werknemers. De toegekende verlagingen voor de eerste drie aanwervingen, voor de werknemers die het slachtoffer zijn van een herstructurering en voor de arbeidsduurverkorting werden behouden, net als de specifieke vermindering voor de jongeren van minder dan 19 jaar, de zeer laaggeschoolde jongeren, de laaggeschoolde jongeren van buitenlandse afkomst en de laaggeschoolde jongeren met een handicap. De vrijgemaakte middelen worden besteed om de structurele verlaging te versterken en om het budget te verhogen dat bestemd is voor de activering van de werklozen die het moeilijkst weer inzetbaar zijn. Het forfait zal stijgen van 400 tot 444 euro, de grens voor de lage lonen van 5870,71 tot 6600 euro per kwartaal, de grens voor de hoge lonen van 12.000 tot 12.733 euro en de alfacoëfficiënt van 0,162 tot 0,154. Grafiek 3-7 geeft de faciale voet van de werkgeversbijdragen en de effectieve bijdragevoeten voor en na de vereenvoudiging volgens het peil van het brutomaandloon weer.

Grafiek 3-7 : Faciale voet, effectieve voet voor en na de vereenvoudiging volgens het peil van het brutomaandloon

Bronnen: RSZ, eigen berekeningen

Nu is het zaak een tijdschema voor de tenuitvoerlegging vast te leggen, waarvan de overgangperiode zou kunnen worden gespreid van 1 januari 2010 tot 31 december 2011.

De verlaging van de werkgeversbijdragen heeft er in België enerzijds toe bijgedragen dat de jobcreatie wordt gestimuleerd of dat de vernietiging van arbeidsplaatsen voor laaggeschoolden wordt beperkt. Anderzijds heeft ze er ook toe bijgedragen dat onze loonkosten in de pas blijven met de groei van de loonkosten in de drie referentielanden zoals vermeld in de wet van 26 juli 1996. In België hebben de werkgeversbijdragen van 2001 tot 2003 een rol gespeeld in de stijging van de loonkosten. Van 2004 tot 2006 speelden ze een tegenovergestelde rol en maakten ze een vertraging van de loonkostenstijging mogelijk.

De hervorming van de personenbelasting

De belastinghervorming van 1991, die over vier jaar werd gespreid, heeft de fiscale druk op de inkomens uit arbeid verlicht dankzij de verhoging van het tarief van de eerste schijf van de schaal van de forfaitaire beroepskosten, de verbreding van de middelste schijven van de schaal en de afschaffing van de hoogste marginale belastingvoeten.

Door deze hervorming is de gemiddelde belastingvoet gedaald van 25,6% tot 22,7% van het belastbare inkomen. Deze hervorming zorgt voor meer financiële prikkels om weer de arbeidsmarkt te betreden. Desondanks blijft België een van de drie Europese landen (samen met Zweden en Frankrijk) waar arbeid het zwaarst wordt belast.

Ons belastingstelsel is ingewikkeld en sneller progressief dan in de drie referentielanden. Er zij aan herinnerd dat een snelle progressiviteit van de tarieven van de personenbelasting voorzichtig moet worden geanalyseerd, aangezien sommige categorieën van werknemers hierdoor kunnen worden aangespoord om naar dit belastingstelsel over te schakelen door een vennootschap op te richten.

De loonsubsidies

In België bestaan een aantal loonsubsidies die worden uitgekeerd door hetzij de sociale zekerheid: sociale maribel, activering van de werkloosheidsuitkeringen, dienstencheques, hetzij de gewesten: "oudere werknemers", tewerkstellingspremie, hetzij door de federale regering: premie voor nacht- en ploegenarbeid en voor overuren, algemene subsidie gekoppeld aan de twee recentste IPA's, subsidies m.b.t. de O&O-activiteiten en specifieke subsidies.

De loonsubsidies via de federale fiscaliteit worden d.m.v. een vrijstelling van bedrijfsvoorheffing toegekend. De werkgever houdt de volledige bedrijfsvoorheffing in op het belastbare loon, slechts een deel ervan wordt gestort in de openbare schatkist en de werkgever en /of de werknemer (overuren) behoudt(en) het andere deel. In de nationale rekeningen moet de volledige voorheffing in de loonkosten vervat blijven en wordt het niet doorgestorte gedeelte geboekt als een subsidie aan de ondernemingen. Vanuit het oogpunt van de nationale boekhouding heeft deze maatregel dus geen enkele impact op de loonkosten, maar wel op de productiekosten.

In het IPA 2007-2008 werd aan de ondernemingen een vrijstelling van bedrijfsvoorheffing toegekend van 0,25% van de brutolonen teneinde een interprofessionele structurele looncorrectie van 0,15% van de totale loonkosten in te voeren. De uitzonderlijke overeenkomst die werd gesloten voor de jaren 2009 en 2010 schrijft voor dat deze vrijstelling wordt opgetrokken tot 0,75% op 1 januari 2009 en tot 1% op 1 januari 2010.

De loonsubsidie voor onderzoek werd in 2005 ingevoerd om O&O-initiatieven in de ondernemingen te stimuleren.

Sinds 1 juli 2005 genieten de eerste 65 overuren een vermindering van de bedrijfsvoorheffing op het overloon ten gunste van de werkgevers en de werknemers. De verlagingen van de bedrijfsvoorheffing zijn sinds het IPA 2007-2008 fors verhoogd, waarbij wel erover wordt gewaakt dat een overuur niet minder duur is dan een gewoon uur. Sinds 1 juni 2009 werd het aantal overuren die deze regeling genieten opgetrokken van 65 tot 130.

De subsidie voor ploegen- en nachtarbeid bestaat sinds 2004 en heeft tot doel de vernietiging van banen te vermijden teneinde het Belgische systeem meer in overeenstemming te brengen met dat in bepaalde lidstaten en zo de overdracht van activiteiten naar het buitenland te voorkomen. De vrijstelling van bedrijfsvoorheffing was in april 2007 verhoogd van 5,63% tot 10,7% en bedraagt 15,6% sinds 1 juni 2009.

In 2006 bedroeg het budget voor deze loonsubsidies via de federale fiscaliteit 454 miljoen euro, maar in 2008 liep het al op tot 1,1 miljard euro.

Tabel 3-2 : Ontwikkeling van en vooruitzichten m.b.t. de loonsubsidies 1996-2010, in miljoenen euro's

	1996	2006	2007	2008	2009	2010
Werkgeversbijdrageverminderingen	1306	4414	4775	4812	4868	4759
Loonsubsidies	20	1766	2360	3021	3544	4167
Via SZ	0	1275	1494	1811	1924	2064
Sociale Maribel	0	615	605	632	632	632
Werkbonus (non-profit)	0	0	30	45	45	46
Alternatieve sociale Maribel	0	0	0	0	27	84
Activering	0	215	245	235	224	208
Dienstencheques	0	446	614	899	996	1094
Via fed.fisc.	0	454	821	1180	1588	2070
Nacht- en ploegenarbeid	0	343	594	687	853	968
Overuren	0	24	33	36	57	71
O&O	0	63	90	169	215	212
Algemene subsidies	0	0	53	205	385	742
Specifieke subsidies	0	24	51	83	78	77
Via gewesten	20	35	45	30	33	33
Oudere werklozen	1326	21	30	12	16	16
Prime à l'emploi	0	14	15	18	17	17
Totaal ten gunste van de werkgevers	1326	6180	7135	7833	8412	8926
Verlaging persoonlijke bijdragen	0	610	652	699	711	643

Bron: FPB

De loonsubsidies houden een overdracht naar de ondernemingen in. Voor de invoering van de algemene subsidie bleef 80% van de loonsubsidies via de federale fiscaliteit geconcentreerd in welbepaalde bedrijfstakken, waaronder de zakelijke dienstverlening, de scheikundige sector, de automobielsector, de voedingsindustrie en de ijzer- en metaalnijverheid. De voor 2010 bepaalde enveloppe bestaat voor 48,6% uit subsidies voor ploegen- en nachtarbeid, voor 37,2% uit de algemene vermindering, voor 10,6% uit de subsidie voor onderzoek en voor 3,6% uit de subsidie voor overuren. Doordat het aandeel van de algemene vermindering werd verhoogd, zijn de loonsubsidies almaar meer eenvormig verdeeld over de verschillende bedrijfstakken.

3.3.4 De effecten van de maatregelen ter verlichting van de (para)fiscaliteit op de arbeidskosten en op de koopkracht

De veranderingen op het vlak van de (para)fiscaliteit hebben een rechtstreekse impact op de koopkracht en op de arbeidskosten en, bijgevolg, op de beslissingen m.b.t. de arbeidsmarktparticipatie en op de aanwervingsbeslissingen.

Wat de koopkracht betreft, heeft het secretariaat van de Centrale Raad voor het Bedrijfsleven, met de hulp van de fod Financiën, getracht inzicht te krijgen in het effect van de (para)fiscale wijzigingen op de ontwikkeling van het nettoloon tegen constante prijzen van 1996 tot 2006⁵⁵. Gebleken is dat de parafiscale wijzigingen die in die periode werden ingevoerd, t.w. de werkbonus, de herinvoering van de indexering van de belastingschalen, de verlaging van de crisisbelasting en de hervorming van de personenbelasting, hebben geleid tot een verbetering van het nettoloon tegen constante prijzen, ongeacht de beschouwde gezinssamenstelling en het inkomenspeil. Dit betekent dat het nettoloon

⁵⁵ Voor meer details, zie de nota van het secretariaat over de impact van de (para)fiscale wijzigingen op de ontwikkeling van het nettoloon tegen constante prijzen van 1996 tot 2006, die nog moet verschijnen.

tegen constante prijzen tijdens die periode hoe dan ook zou zijn gestegen, zelfs als de lonen alleen de indexering zouden hebben gevolgd, m.a.w. als ze bovenop het gezondheidsindexcijfer geen andere ontwikkeling hadden ondergaan.

Uiteraard is de omvang van de verhoging niet dezelfde voor iedereen. Het voordeel uitgedrukt in koopkracht is groter voor de lage lonen, vervolgens voor de hoge lonen en ten slotte voor de gemiddelde lonen. Alle profielen hebben voordeel gehaald van de herinvoering van de indexering van de belastingschalen en van de verlaging van de crisisbelasting. De lage lonen werden gunstig beïnvloed door de invoering en uitbreiding van het werkbonussysteem en door de verhoging van het tarief van de eerste schijf van de schaal van de forfaitaire beroepskosten en door de verbreding van de middelste schijven van de schaal. De hoge lonen hebben voornamelijk voordeel gehaald van de afschaffing van de hoogste marginale belastingvoeten. De gemiddelde lonen, daarentegen, kenden de minst sterke stijging van het nettoloon tegen constante prijzen doordat ze niet het voorwerp waren van de werkbonus, noch van de afschaffing van de hogere marginale belastingvoeten.

Een aanzienlijk deel van de verhoging van de koopkracht van de werknemers tijdens de afgelopen tien jaar vloeit dus voort uit de wijzigingen die werden aangebracht aan de fiscaliteit en de parafiscaliteit.

Wat de arbeidskosten betreft, geeft Tabel 3-3 een overzicht van de verminderingen van de sociale werkgeversbijdragen en van de loonsubsidies van de federale overheid uitgedrukt in percenten van de loonmassa voor de privésector van 1996 tot 2010.

Tabel 3-3 : Verminderingen van de sociale werkgeversbijdragen en loonsubsidies in % van de loonmassa: privésector (1996-2010), in miljoenen euro's

	1996	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Loonmassa	83014	99400	105291	108304	109592	112689	115928	121621	128564	134780	133150	133474
Verminderingen werkgeversbijdragen	1306	2584,2	2968,5	3019,4	3158	3771,5	4248,3	4414,4	4775,3	4812,4	4868	4759
Loonsubsidies	0	0	0	0	0	25,2	109,9	454	821	1180	1588	2070
Verminderingen werkgeversbijdragen in % LM	1,6%	2,6%	2,8%	2,8%	2,9%	3,3%	3,7%	3,6%	3,7%	3,6%	3,7%	3,6%
Loonsubsidies in % LM	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,1%	0,4%	0,6%	0,9%	1,2%	1,6%

Bronnen: RSZ, Federaal Planbureau

Bronvermelding

Wetteksten en teksten van het sociaal overleg

Generatiepact, via internet op adres : http://www.premier.fgov.be/nl/051011_generatiepact.pdf

INTERPROFESSIONEEL AKKOORD 2007 - 2008, via Internet op adres van de Centrale Raad voor het Bedrijfsleven : <http://www.ccecrb.fgov.be>

UITZONDERLIJK AKKOORD 2009-2010, via Internet op adres van de Centrale Raad voor het Bedrijfsleven: <http://www.ccecrb.fgov.be>

WET van 26 juli 1996 tot bevordering van de werkgelegenheid en tot preventieve vrijwaring van het concurrentievermogen, *Belgisch Staatsblad*, 1 augustus 1996, blz. 20575-20593.

Monografieën

BACH, H.-U, e.a. (2009) "Arbeitsmarkt-Projektion 2010 Die Krise wird deutliche Spuren hinterlassen", *IAB-Kurzbericht*, nr. 20/2009, 12 blz.

BACH, Hans-Uwe en Eugen, SPITZNAGEL (2009) "Betriebe zahlen mit – und haben was davon", *IAB-Kurzbericht*, nr. 17/2009, 8 blz.

BISPINCK, Reinhart en WSI-Tarifarchiv (2009), *Tarifpolitischer Halbjahresbericht 2009 : Eine Zwischenbilanz der Lohn und Gehaltsrunde 2009*, Düsseldorf, WSI-Tarifarchiv, 25 blz.

CENTRAAL PLANBUREAU (2009), *Macro-economische Verkenning 2010*, Den Haag, Sdu Uitgevers, 137 blz. via Internet op adres : <http://www.cpb.nl/nl/pub/cepmev/mev/>

CENTRALE RAAD VOOR HET BEDRIJFSLEVEN (2007), *Fiscaliteit en parafiscaliteit op arbeid in België*, CCE-CRB 2007-257DEF, februari 2007.

CENTRALE RAAD VOOR HET BEDRIJFSLEVEN (2008), *Technisch verslag van het secretariaat over de maximale beschikbare marges voor de loonkostenontwikkeling* (CRB 2008-1400DEF), Brussel, CRB, 219 blz.

CRIMMANN, A. and F. WIESSNER (2009), "Verschnaufpause dank Kurzarbeit", *IAB-Kurzbericht*, nr. 14/2009, 8 blz.

DARES (2009), *La négociation collective en 2008*, Paris, Dares, 615 blz.

DIRECTIE UITVOERINGSTAKEN ARBEIDSVOORWAARDENWETGEVING (2009), *Voorjaarsrapportage CAO-afspraken 2009*, ministerie van Sociale zaken en Werkgelegenheid, Den Haag, 46 blz.+bijlagen

EUROPESE COMMISSIE (2008), *Taxation Trends in the European Union*, Luxemburg, Eurstat

FEDERAAL PLANBUREAU (2009), *Economische vooruitzichten 2009-2014*, Brussel, Federaal Planbureau.

FEDERAAL PLANBUREAU (2009a), *Economische Begroting 2010-2011* (update 9 oktober), Brussel, Federaal Planbureau.

FEDERAAL PLANBUREAU (2005), Sociale zekerheidsbijdrageverminderingen en alternatieve financiering: simulatie van beleidsvarianten, *Planning paper*, nr. 97, januari 2005

FISCHER, Gabrielle, Jürgen WAHSE, Vera DAHMS e.a.(2007), "Standortbedingungen und Beschäftigung in den Regionen West-und Ostdeutschlands Ergebnisse des IAB-Betriebpanels 2006", *IAB-Forschungsbericht*, nr. 5, 103 blz.

HECKMANN, M. e.a. (2009), "Wie Betriebe in der Krise Beschäftigung stützen", *IAB-Kurzbericht*, nr. 18/2009, 8 blz.

LESCH, Hagen (2005), "Lohnpolitik und Beschäftigung in Deutschland", *IW-Trends*, jg. 32, nr. 4

MINISTERE DE L'ECONOMIE ET DES FINANCES (2009), *Projet de loi de finances pour 2010 Rapport économique, social et financier TOME I*, Paris, MINEFE

NATIONALE BANK VAN BELGIE (2006b), "Lineaire vermindering van de werkgeversbijdragen voor de sociale zekerheid en alternatieve financiering", *Working paper*, nr. 81, maart 2006

PROJEKTGRUPPE GEMEINSCHAFTSDIAGNOSE (2008), *Deutschland am Rande einer Rezession Gemeinschaftsdiagnose Herbst 2008 (18 Oktober 2008)*, Bottrop, Druckerei Peter Pomp GmbH, 69 blz.

PROJEKTGRUPPE GEMEINSCHAFTSDIAGNOSE (2009), *Zögerliche Belebung – Steigende Staatsschulden Gemeinschaftsdiagnose Herbst 2009 (15 Oktober 2009)*, Bottrop, Druckerei Peter Pomp GmbH, 76 blz.

RHEIN, Thomas, en Melanie STAMM (2006), "Niedriglohnbeschäftigung in Deutschland Deskriptive Befunde zur Entwicklung seit 1980 und Verteilung auf Berufe un Wirtschaftszweige", *IAB-Forschungsbericht*, nr. 12, 40 blz.

RSZ, *Beige brochures: gedetailleerd overzicht van de loontrekkende tewerkstelling.*

RSZ, *Roze brochures: Bijdrageverminderingen sociale zekerheid: aantal arbeidsplaatsen en budgettaire impact.*

SEIFERT, Hartmut (2005), "In jedem dritten Betrieb mit Zeitkonten verfallen Überstunden Unbezahlte Arbeit in deutschen Unternehmen nimmt zu", *WSI-Pressemitteilungen*, 20 juni 2005, 2 blz.

STICHTING VAN DE ARBEID (2009), *Akkoord Stichting van de arbeid 25 maart 2009*, via Internet op adres : <http://www.stvda.nl/nl/publicaties/convenanten/2000-2009/2009/20090325.aspx>

4 Structureel concurrentievermogen

Boordtabel

I. METEN VAN SECTORIELE GROEI									
	DE	NL	FR	gem.3	EU-15	BE	best1	best2	best3
1. nominaal BBP per capita tegen koopkrachtpariteit, EU15 = 100 (2008)	104,7	96,8	121,9	110,5	100	102,9	LU 245	VS 139,2	IE 123,4
2. aandeel toegevoegde waarde, 2005 (EUKLEMS)									
totaal	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%			
verwerkende nijverheid	22,5%	14,0%	13,0%	17,9%	17,6%	17,2%	IE 25%	FI 23%	DE 22%
high tech verwerkende nijverheid	2,6%	1,1%	1,8%	2,1%	2,2%	1,7%	IE 6%	FI 5%	SE 4%
medium-high tech verwerkende nijverheid	10,0%	3,9%	3,5%	6,8%	5,6%	5,4%	DE 10%	IE 8%	SE 6%
medium-low tech verwerkende nijverheid	5,1%	3,4%	3,6%	4,3%	4,6%	5,0%	FI 5%	DE 5%	BE 5%
low tech verwerkende nijverheid	10,0%	3,9%	3,5%	6,8%	5,6%	5,4%	DE 10%	IE 8%	SE 6%
diensten	39,7%	45,3%	41,7%	41,1%	41,3%	44,1%	VK 49%	NL 45%	BE 44%
kennisintensieve high tech diensten	3,9%	5,0%	5,6%	4,7%	5,0%	4,4%	SE 6%	VK 6%	FR 6%
kennisintensieve financiële diensten	5,0%	7,6%	4,9%	5,3%	6,3%	5,9%	IE 10%	VK 8%	NL 8%
kennisintensieve marktdiensten	12,1%	11,5%	11,5%	11,8%	10,4%	12,1%	VK 14%	DE 12%	BE 12%
niet-kennisintensieve marktdiensten	18,6%	21,1%	19,6%	19,3%	19,6%	21,7%	BE 22%	VK 21%	NL 21%
quartaire sectoren	18,5%	21,2%	21,9%	20,1%	20,2%	21,4%	VS 23%	SE 23%	FR 22%
andere sectoren	19,3%	19,6%	23,4%	20,9%	20,9%	17,3%	FR 23%	VS 22%	FI 22%
* referentiegroep VS, IE, NL, SE, BE, VK, DE, FI, FR en EU15									
3. groeibijdrage toegevoegde waarde, 2000-2005 (EUKLEMS)									
totaal	1,77%	3,89%	3,59%		3,00%	3,75%	IE 9%	VK 5,2%	VS 5,1%
verwerkende nijverheid	0,30%	0,26%	-0,09%		0,11%	0,25%	IE 0,7%	VS 0,4%	SE 0,3%
high tech verwerkende nijverheid	0,02%	-0,01%	0,02%		0,02%	0,03%	SE 0,12%	IE 0,06%	VS 0,05%
medium-high tech verwerkende nijverheid	0,26%	0,12%	-0,04%		0,09%	0,04%	IE 0,37%	DE 0,26%	FI 0,18%
medium-low tech verwerkende nijverheid	0,04%	0,14%	0,01%		0,05%	0,17%	FI 0,24%	BE 0,17%	VS 0,17%
low tech verwerkende nijverheid	0,26%	0,12%	-0,04%		0,09%	0,04%	IE 0,37%	DE 0,26%	FI 0,18%
diensten	0,84%	1,79%	1,67%		1,74%	2,19%	IE 4,1%	VK 3,2%	VS 1,8%
kennisintensieve high tech diensten	0,09%	0,27%	0,22%		0,23%	0,25%	SE 0,35%	NL 0,27%	FI 0,26%
kennisintensieve financiële diensten	0,24%	0,59%	0,14%		0,45%	0,20%	IE 1,5%	VK 0,96%	NL 0,59%
kennisintensieve marktdiensten	0,27%	0,34%	0,53%		0,41%	0,60%	VK 0,88%	IE 0,85%	BE 0,60%
niet-kennisintensieve marktdiensten	0,24%	0,59%	0,78%		0,65%	1,15%	IE 1,54%	BE 1,15%	SE 0,99%
quartaire sectoren	0,36%	1,23%	0,90%		0,63%	0,97%	IE 1,92%	VS 1,38%	NL 1,23%
andere sectoren	0,27%	0,61%	1,11%		0,51%	0,34%	IE 2,31%	VS 1,55%	FR 1,11%
* referentiegroep VS, IE, NL, SE, BE, VK, DE, FI, FR en EU15									
II. METEN VAN CREATIEVE PROCESSEN									
	DE	NL	FR	gem.3	EU-15	BE	best1	best2	best3
Metten van inputs									
1. Totale binnenlandse O&O-uitgaven als % bbp	2,54%	1,70%	2,08%	2,26%	1,93%	1,87%	SE 3,6%	FI 3,5%	JP 3,4%*
O&O-intensiteit (2007), * 2006									
2. Binnenlandse O&O-inspanning van de ondernemingen									
O&O gefinancierd door de ondernemingen als % bbp (2005)	1,67%	0,9%*	1,09%	1,36%	1,03%	1,10%	JP 2,5%	FI 2,3%	SE 2,3%
* 2003									
Intramurale O&O-uitgaven als percentage van de toegevoegde waarde, 2004									
high tech verwerkende nijverheid	22,3%	41,2%	32,3%	28,2%		27,9%	SE 48,2%	NL 41,2%	FR 32,3%
medium-high tech verwerkende nijverheid	10,4%	8,2%	12,4%	10,9%		6,9%	SE 15,2%	FR 12,4%	DE 10,4%
medium-low tech verwerkende nijverheid	2,0%	1,1%	3,0%	2,3%		3,2%	BE 3,2%	FI 3,1%	FR 3%
low tech verwerkende nijverheid	0,8%	1,2%	1,3%	1,0%		1,4%	FI 1,9%	SE 1,7%	BE 1,4%
diensten	0,2%	0,3%	0,2%	0,2%		0,4%	VS 0,87%	FI 0,62%	IE 0,55%
* referentiegroep BE, FI, FR, DE, IE, IT, NL, ES, SE, VS (FR, SE en VS : cijfers voor 2003)									
3. O&O-inspanning van de overheid	0,007	0,64%*	0,0081	0,0074	0,0064	0,0045	FI 0,9%	AT 0,9%	SE 0,9%
O&O gefinancierd door de overheid als % bbp (2005)									
* 2003									
4. Concentratie ondernemingsuitgaven in België	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	
aandeel van 10 belangrijkste O&O-ondernemingen	36,2%	39,6%	35,6%	32,8%	32,0%	31,1%	32,7%	32,7%	
5. Absorptievermogen									
Totaal aantal per 1000 personen tussen 20 en 29 jaar									
- afgestudeerden hoger onderwijs (2007)	38,6	49,1	76,9	54,7		79,0	DK 82	VK 80,9	IE 79,2
- ingeschreven W&T-studenten (2007)	30,8	14,7	25,4	26,8	24,9*	17,3	FI 36,6	DE 30,8	GR 30,6
* cijfers voor EU27									

	DE	NL	FR	gem.3	EU-15	BE	best1	best2	best3
Verspreiding en toepassing van kennis									
1. Samenwerking van bedrijven met andere innovatieactoren									
% innoverende bedrijven dat van 2004 tot 2006 heeft samengewerkt met :									
- alle samenwerkingsvormen	16,7%	38,3%	...		30,9%*	34,9%	FI 57,7%	AT 38,9%	NL 38,3%
- instelling hoger onderwijs	...	11,2%	...		12,7%**	13,7%	FI 36%	AT 16,1%	SE 15,6%
- publieke onderzoeksinstelling	...	7,7%	...		8,8%***	9,1%	FI 27,9%	LU 9,7%	GR 9,4%
* cijfers voor EU-15 zonder FR; ** EU-15 zonder DE, FR en IT; *** EU-15 zonder DE, FR, IT en SE									
2. O&O-financiering door het bedrijfsleven in totale O&O-uitgaven uitgevoerd door :									
- instellingen hoger onderwijs (2005)	14,1%	6,8%*	1,6%	8,5%	5,6%	10,9%	DE 14,1%	BE 10,9%	GR 8,9%
- overheidssector (2005)	9,9%	16,1%*	7,4%	9,6%	6,7%	9,2%	NL 16,1%	FI 12,4%	DE 9,9%
* cijfers voor 2003; referentiegroep exclusief AT									
3. Marktgerichtheid (% innoverende bedrijven waarvoor klanten een belangrijke informatiebron zijn voor innovatieprojecten 2004-2006)									
	...	26,7%	...			25,1%	AT 47,7%	LU 36,5%	PT 32,8%
referentiegroep: BE, GR, ES, LU, NL, AT en PT									
4. Ondernemerschap									
TEA (2008)	3,8	5,2	5,6		5,8	2,9	GR 9,9	IE 7,6	FI 7,3
TEA-innovation					2,64	1,37			
TEA-jobcreatie					0,56	0,32			
TEA-internationalisatie					1,26	1,3			
Metten van outputs									
1. Octrooiaanvragen (Belgische uitvinder, per miljoen inwoners)									
- octrooiaanvragen bij EPO (2007)	290,9	205,8	134,7	220,4	149*	137,9	DE 290,9	SE 269,6	FI 247,3
- high-tech octrooiaanvragen bij EPO (2005)	39,6	56,1	30,2	37,9	25,7*	31	FI 120,3	SE 65,3	NL 56,1
* cijfers voor eurogebied									
2. Technische en niet-technische innovatie									
% totale omzet gerealiseerd door nieuwe producten/diensten, enkel nieuw voor onderneming, 2006									
- alle ondernemingen	10,1%	4,9%	...		6,3%*	5,0%	DE 10,1%	GR 9%	ES 8,5%
% totale omzet gerealiseerd door nieuwe producten/diensten, nieuw voor markt, 2006									
- alle ondernemingen	9,1%	6,0%	...		7,3%*	4,3%	DE 9,1%	ES 7,4%	IE 7,2%
* cijfers voor EU-15 zonder FR en SE									
% bedrijven dat van 2004 tot 2006 een procesinnovatie doorvoerde									
	35,4%	22,4%	...		30,8%*	35,9%	AT 39%	BE 35,9%	DE 35,4%
* cijfers voor EU-15 zonder UK en UK									
% innovatieve bedrijven dat van 2004 tot 2006 een marketing- en/of organisatorische innovatie doorvoerde									
	84,6%	53,5%	...		76,4%*	66,8%	GR 86,2%	DE 84,6%	LU 83,4%
* cijfers voor BE, DK, DE, GR, LU, NL, AT, PT									
3. High tech export									
aandeel van high tech export in totale export (2006)	14%	18%	18%		17%*	7%	LU 41%	IE 29%	VK 27%
* cijfers voor EU27									
Bron: Eurostat									

Bron: Eurostat

4.1 *Verandering in economische realiteit*

De geschiedenis van de economische ontwikkeling toont een continue opeenvolging van fasen, waarin telkens op een andere manier wordt geconcurrerd. Het trappenmodel, dat internationaal gebruik wordt en vertaald werd naar de Belgische context door Sleuwaegen en De Backer, onderscheidt drie verschillende ontwikkelingsfasen.

In een eerste fase wordt vooral gebruik gemaakt van het voordeel van goedkope productiefactoren. Zo steunt de industrialisatie op de transfer van overvloedig aanwezige, weinig opgeleide mankracht van de landbouw naar de industrie. Deze transfer van goedkope productiefactoren liet de voor deze ontwikkelingsfase vereiste financiering van kapitaalaccumulatie toe. Opkomende economieën zoals China en India bevinden zich momenteel in deze ontwikkelingsfase. Ze maken gebruik van hun lage kosten en goedkope productiefactoren zoals arbeid en land om vooral gestandaardiseerde goederen en diensten te produceren. Tegenover deze goedkope productiefactoren staan wel minder strenge sociale en milieunormen. Dit blijkt onder meer uit het feit dat deze landen minder internationale arbeidsstandaarden ratificeerden en dat de standaarden die ze ratificeerden niet altijd even goed worden nageleefd (ILO 2009a, ILO 2009b, OECD 2007b). Ook de kwaliteit/veiligheid van de producten die ze produceren, voldoet vaak niet aan de Europese standaarden (cf. bijvoorbeeld EC, 2009).

In een tweede ontwikkelingsfase zijn productiefactoren niet meer zo goedkoop. Om hieraan tegemoet te komen, wordt daarom gestreefd naar meer efficiëntie bij het produceren zodat de kosten per eenheid product toch onder controle blijven. We spreken van een efficiëntiegedreven economie. In een dergelijke economie zijn goederen en diensten ook steeds minder gestandaardiseerd. Er wordt gebruik gemaakt van een hoogopgeleide beroepsbevolking die leergierig is naar technologische vernieuwing en die bereid is om efficiënte technologische ontwikkelingen onmiddellijk op te pikken en te gebruiken. Ook internationale openheid draagt via enorme schaalvoordelen veel bij tot de verhoogde efficiëntie. De meeste economieën uit het Westen bevinden zich momenteel in deze ontwikkelingsfase.

Deze manier van concurreren heeft in België geresulteerd in een zeer productieve, maar ook sterk kapitaal- en schaalintensieve industrie. Zeker de jongste decennia hield de sterke arbeidsproductiviteit België bij de top van de economisch welvarende landen. Vandaag is dat voordeel echter lang niet meer zo overtuigend. Zoals in vele andere ontwikkelde landen, botst deze strategie tegen de grenzen van de technologische mogelijkheden aan. Het wordt steeds moeilijker om verdere efficiëntieverbeteringen te realiseren.

Daarnaast wordt de concurrentie alsmaar groter door de toenemende globalisering. Door het wegvallen van handelsbarrières, vooruitgang op het vlak van ICT en dalende transportkosten worden Belgische bedrijven geconfronteerd met concurrenten uit de hele wereld. En deze concurrenten staan ook niet stil. Zo zetten een aantal nieuwe spelers in de wereldeconomie - bv. China en India – ook meer en meer de stap naar een efficiëntiegedreven economie. Deze landen beschikken nog altijd over goedkope productiefactoren, maar steeds meer ook over een goed opgeleide beroepsbevolking met een sterke drang naar technologische vernieuwing. Ook op het vlak van O&O zijn deze landen aan een sterke inhaalbeweging bezig. De ondernemingsuitgaven voor O&O, uitgedrukt als percentage van het bbp, waren in China in 2006 slechts een fractie lager dan in België. Het gevolg is dat onze voorsprong op het vlak van technologie, productiviteit en kennis afneemt.

Ten slotte zijn er ook ontwikkelingen aan de vraagzijde die het huidige concurrentiemodel onder druk zetten. Zo hebben de opkomende economieën tegenwoordig de meest dynamische afzetmarkten. De vraag naar finale goederen en diensten - een belangrijke locatiefactor voor internationale ondernemingen - groeit in deze landen nog heel sterk in tegenstelling tot de Europese afzetmarkt, die stilaan verzadigd raakt. Een tweede tendens langs de vraagzijde is de steeds groter wordende verscheidenheid in consumentenvoorkeuren en een toenemende vraag naar gespecialiseerde en geïndividualiseerde producten die zoveel mogelijk aansluiten bij de persoonlijke levensstijl. Indien bedrijven willen competitief blijven, is het belangrijk dat ze hun aanbod hierop afstemmen.

De hierboven beschreven ontwikkelingen langs aanbod- en vraagzijde zetten het huidige concurrentiemodel steeds meer onder druk en dwingen westerse economieën om de overstap te maken naar de derde ontwikkelingsfase: de creatieve economie. In een dergelijk model ligt de nadruk veel minder op prijzen en veel meer op kwaliteit, innovatie en creativiteit, onder meer door de ontwikkeling van nieuwe sectoren. Het belang van dit laatste blijkt heel duidelijk uit de ICT-sector, die volledig verantwoordelijk is voor de hogere productiviteitsgroei van de verwerkende nijverheid in de VS in vergelijking met Europa en België (NBB, 2008). De belangrijke rol die de ICT snel heeft verworven in de VS toont hoe belangrijk het is voor een economie om zich aan te passen aan nieuwe, potentieel dynamische activiteiten.

In het algemeen zijn, voor ontwikkelde landen, de kennisintensieve, hoogtechnologische sectoren inderdaad de sterkste groeiers en zijn ze derhalve cruciaal voor het groeipotentieel van de economie en dus ook voor de werkgelegenheid. Een analyse van de Belgische economische structuur leert echter dat we momenteel nog sterk gespecialiseerd zijn in (medium-)low tech/(medium-)low skill-sectoren, waarvoor de wereldwijde concurrentie, onder andere van lagelonenlanden, voornamelijk het niveau en op de ontwikkeling van de prijzen speelt. Het gaat m.a.w. om sectoren die het meest onder druk staan door de wereldwijde concurrentie en dus op het vlak van werkgelegenheid weinig perspectieven bieden.

Een sterkere positie en een hoger marktaandeel in de meer kennisintensieve sectoren is dan ook cruciaal. Waar in het verleden vooral het verschil gemaakt werd door efficiëntiegedreven productiviteitsstijgingen, moeten we in de toekomst veel meer het verschil maken door onze kennis en wat ermee gebeurt. Een inputfactor die onlosmakelijk verbonden is met kennis, is het onderwijs (4.2 Onderwijs). Onderwijs produceert immers de 'skills' die kennis kunnen produceren en absorberen. Kennis alleen is echter niet voldoende voor economische groei. Drie creatieve processen, die onderling interageren, zijn belangrijke katalysatoren in dit proces. Zo is het belangrijk dat kennis ook omgezet wordt in nieuwe producten en processen. Er is met andere woorden nood aan innovatie (4.3 Innovatie). Vervolgens is er nood aan ondernemerschap om innovatie af te stemmen op marktopportunities en om te evolueren naar creatieve sectoren en segmenten (4.4 Ondernemerschap). En aangezien lokale markten vaak te klein zijn voor bedrijven om op een optimale schaal te produceren, is internationalisatie van activiteiten een derde noodzakelijk proces in een creatieve economie (4.5 Internationalisatie). Bovengenoemde processen hebben een effect op het Belgische aandeel in de wereldexport (4.6 Ontwikkeling marktaandelen) op de Belgische kostenstructuur (4.7 Kostenstructuur) en op het loonaandeel (4.8 Ontwikkeling van het loonaandeel en van de rentabiliteit van het kapitaal).

4.2 Onderwijs

In een creatieve economie is menselijk kapitaal een cruciale inputfactor, niet alleen met het oog op de productie van nieuwe kennis, maar ook op het zinvol gebruiken van bestaande kennis. Mede door vooruitgang op het vlak van ICT is informatie immers overvloedig aanwezig. Het kunnen onderscheiden van relevante informatie, het herkennen van patronen in informatie, het interpreteren en decoderen van informatie... zijn dan ook belangrijke competenties in een kenniseconomie. Het onderwijs heeft ook een belangrijke rol te spelen in het stimuleren van de ondernemerszin (cf. infra) en van de openheid van de maatschappij voor verandering, twee belangrijke randvoorwaarden voor innovatie.

België is een land dat veel overheidsmiddelen besteedt aan onderwijs; een groot deel hiervan gaat naar het basis- en het secundair onderwijs. De PISA-enquête geeft een idee van de output van ons onderwijs. Het is een grootschalige, driejaarlijkse internationale studie die de kennis en vaardigheden van 15-jarigen test. Volgens de enquête van 2006 scoort België iets beter dan het Oeso-gemiddelde. Binnen België doet Vlaanderen het echter beduidend beter dan de Franstalige gemeenschap. Beide gemeenschappen kennen wel een aanzienlijke mate van sociale ongelijkheid: de band tussen het sociaaleconomische milieu van de leerlingen en hun resultaten is in België veel groter dan gemiddeld in de EU-15. Daarnaast is er nergens in de geïndustrialiseerde wereld een even grote kloof tussen de prestaties van allochtone en autochtone leerlingen. De scores die de allochtone kinderen halen, behoren ook tot de laagste van alle rijke landen (Jacobs, Rea e. a., 2009). Er dient dan ook te worden voortgewerkt aan een systeem dat gelijke onderwijskansen voor iedereen garandeert. In een creatieve economie is het immers nog belangrijker dat geen enkel talent verspild wordt.

In België geeft een relatief hoog percentage van de ondernemingen aan dat 'een gebrek aan gekwalificeerd personeel' een belangrijke hinderpaal is voor innovatie (bron: Community Innovation Survey 4). Tijdens de gesprekken die de CRB met het bedrijfsleven organiseerde in het kader van zijn werkzaamheden rond octrooien en rond 'industry-sciencerelaties' werd in deze context meermaals gewezen op het dreigend tekort aan wetenschappelijk en technologisch geschoold personeel.

Het betreft zowel technisch afgestudeerden uit het secundair onderwijs als uit W&T-richtingen in het hoger onderwijs. Binnen het technisch secundair onderwijs gaat veel potentieel verloren door het watervalstelsel. Veel leerlingen beginnen in het ASO en wanneer dit niet lukt, 'zakken' ze naar het technisch of beroepsonderwijs. Technische richtingen zijn daardoor vaak tweede of derde keus. Een gevolg is een relatief groot aantal gedemotiveerde leerlingen dat op 18 jaar de schoolbanken verlaat zonder diploma (in 2008 had 12,3% van de 18- tot 24-jarigen geen diploma secundair onderwijs). Het is dan ook belangrijk dat de technische opleidingen uit het secundair onderwijs geherwaardeerd worden. Ook in het hoger onderwijs zijn W&T-richtingen weinig populair: het aandeel studenten dat voor W&T-richtingen kiest, is in België lager dan gemiddeld in de EU-27. Bovendien was er tussen 2000 en 2007 een dalende tendens van dit aandeel.

Een speciale groep van afstudeerrichtingen in het hoger onderwijs, zijn de voortgezette opleidingen (waaronder de doctoraten). Op het vlak van het aantal (W&T-)doctoraten per 1000 personen tussen 25 en 34 jaar scoort België ook relatief zwak. Bovendien lijkt er een probleem met de doorstroming van deze doctoren naar het bedrijfsleven te bestaan. In 2006 was slechts 16,6% van het totaal aantal doctoren aan het werk het bedrijfsleven, tegenover bijna 35% in Denemarken en Oostenrijk. In België blijft bijna 2/3 van de doctoren hangen in het hoger onderwijs. Nochtans vereist een goed werkend innovatiesysteem voldoende doorstroming van kennis tussen de verschillende innovatieactoren, onder andere tussen bedrijfsleven en onderzoeksinstituten. Aangezien kennis voor een belangrijk deel niet-codificeerbaar is – in de hoofden van de mensen zit – is dergelijke mobiliteit van personen een ideaal

kanaal voor kennistransfer tussen deze twee werelden (Spithoven en Vandecandelaere, 2009a; CRB, 2009).

Kennis op zich en doorstroming ervan zijn natuurlijk niet voldoende. Het is belangrijk dat kennis via innovatie, ondernemerschap en internationalisatie wordt omgezet in economische groei. Deze creatieve processen worden hieronder meer in detail besproken.

4.3 Innovatie

Zoals hierboven al werd vermeld, wordt het voor westerse landen steeds moeilijker om te concurreren met prijzen. Innovatie wordt dan ook als het middel bij uitstek beschouwd om het concurrentievermogen van deze economieën te bevorderen.

Er zijn natuurlijk verschillende vormen van innovatie. Een eerste vorm is procesinnovatie. Dit betreft nieuwe of duidelijk technologisch verbeterde productieprocessen met een zichtbaar effect op output, productkwaliteit of kosten. Uit de innovatie-enquête blijkt dat België een koploper is op dit vlak. Dit suggereert dat België nog in belangrijke mate concurreert door bestaande producten efficiënter te produceren en zo productiviteitsstijgingen te realiseren (de tweede fase van het trappenmodel van economische ontwikkeling). De vraag is echter of we hiermee in de toekomst nog het verschil kunnen maken. De top van de efficiëntieverbeteringen lijkt stilaan in zicht. Het concurrentievermogen van de Belgische economie hangt in de nabije toekomst meer en meer af van het vermogen om superieure producten en diensten te vervaardigen en te verkopen.

Het is daarom ook belangrijk om, naast het verbeteren van bestaande productieprocessen, ook nieuwe producten en diensten te ontwikkelen waarvoor (internationale) klanten bereid zijn om een meerprijs te betalen. Op die manier kan een stap worden gezet naar de volgende trap van het ontwikkelingsmodel. Uit de CIS-enquête blijkt dat Belgische bedrijven minder actief zijn op het vlak van productinnovatie dan op het vlak van procesinnovatie en er in vergelijking met de EU-15 veel minder in slagen om deze producten om te zetten in commerciële successen.

Het percentage van de omzet dat wordt gerealiseerd door de verkoop van nieuwe of verbeterde producten is in België lager dan gemiddeld in de EU-15. Onze relatieve positie is iets beter voor producten en diensten die enkel nieuw zijn voor de onderneming dan voor producten en diensten die ook nieuw zijn voor de markt. We zijn m.a.w. beter in imitatie dan in 'echte' innovaties, maar we scoren voor beide slechter dan gemiddeld in de EU-15.

Bovenstaande cijfers slaan allemaal op technologische innovatie. Voor veel bestaande producten en diensten geldt echter dat ze voorlopig aan het einde van hun technologische verbetering zijn gekomen. Veel beter kan niet meer. Wat nog wel kan, is deze producten en diensten van andere te onderscheiden door er een grotere betekeniswaarde of symboolwaarde aan te verbinden (Devoldere en Sleuwaegen, blz. 39). Deze symboolwaarde wordt voor meer en meer consumenten een belangrijke toegevoegde waarde. De consument is immers altijd al op zoek geweest naar creatieve industriële producten en diensten waarmee hij zich kan onderscheiden. In de toekomst zal de groei steeds meer afhangen van de mate waarin we in staat zijn meer diensten en producten met een dergelijke symbolische meerwaarde op de markt te brengen.

Niet-technologische aspecten, zoals een mooi design, een goede marketing... spelen hierin een belangrijke rol. Ook op dit vlak kan België nog beter. Het percentage Belgische bedrijven dat een design aanvraagt, is het op een na laagste van de EU-15-landen waarvoor cijfers beschikbaar zijn. En ook het percentage van de Belgische bedrijven dat van 2004 tot 2006 een marketing- en/of

organisatorische innovatie doorvoerde – in CIS6 is geen opsplitsing mogelijk tussen deze twee - is in België een stuk lager dan gemiddeld in de EU-15.

Wil België de noodzakelijke overstap maken naar een creatieve economie, dan moet de innovatie-inspanning dus verder worden opgedreven. Dit vereist een innovatiecultuur binnen zowel de bedrijven, de overheid als de ganse maatschappij (IPA 2007-2008). Binnen de bedrijven is het daarom nodig om werknemers zoveel mogelijk te betrekken bij het innovatieproces. Werknemers beschikken immers vaak over nuttige informatie op dit vlak (bv. ervaring met voorkeuren van klanten, kennis over het productieproces...).

Naast interne bronnen vereist innovatie ook steeds meer interactie met externe kennisbronnen. Zo kunnen bijvoorbeeld ook klanten en leveranciers over heel wat nuttige informatie beschikken. Maar ook kennisinstellingen winnen aan belang. De kennis die nodig is voor innovatie wordt immers steeds complexer, waardoor het voor bedrijven alsmoer moeilijker wordt om alle kennis zelf te genereren. Het is dan ook evident dat samenwerken met kennisinstellingen een positief effect heeft op de innovatieprestatie van bedrijven (Veugelers, 2008).

De prestatie van België op het vlak van samenwerking (met kennisinstellingen) voor innovatie is beter dan gemiddeld in de EU-15. Deze relatief goede score neemt niet weg dat er landen zijn die het op dit vlak nog beter doen. Opvallend is bijvoorbeeld de sterke prestatie van een land als Finland, waar meer dan een derde van de innovatieve bedrijven in de periode 2004-2006 samenwerkte met een universiteit of met een instelling hoger onderwijs. Bovendien bestaat er in België zowel vanuit de publieke sector, de ondernemingen als de kennisinstellingen een sterke vraag om de kennisrelaties tussen wetenschap en het bedrijfsleven verder te versterken. In dit kader zette de Centrale Raad voor het Bedrijfsleven samen met de pod Federaal Wetenschapsbeleid een werkgroep op om dit thema meer in detail te bestuderen. Deze werkzaamheden resulteerden in een advies betreffende het versterken van kennisuitwisseling tussen de onderzoekswereld en het bedrijfsleven (CRB, 2009a).

Kennis moet dus niet noodzakelijk allemaal van binnen bedrijf komen. Opdat een bedrijf externe kennis zou kunnen gebruiken, heeft het evenwel een zekere absorptiecapaciteit nodig. En bedrijven die zelf kennis verwerven – zelf aan O&O doen – hebben ook doorgaans een grotere absorptiecapaciteit.

Niet alle bedrijven hebben de mogelijkheid om zelf aan O&O te doen. Zoals in de meeste landen zijn de O&O-uitgaven in België sterk geconcentreerd bij grote bedrijven. Typisch voor de Belgische situatie is echter dat het voornamelijk om dochterondernemingen van buitenlandse bedrijven gaat. Dit maakt ons land extra kwetsbaar in een tijdperk van globalisering, waarin ook O&O-activiteiten steeds mobieler worden. Ook meer dan 70% van de octrooiaanvragen is in België geconcentreerd binnen de groep van buitenlandse ondernemingen. Gezien het belang van octrooien, zeker in de huidige context van wereldwijde verspreiding van kennis, formuleerde de CRB eind december 2007 het advies 'Werk maken van een gemeenschapsoctrooi en van een sterkere octrooicultuur in België'.

Los van de concentratie van de O&O-inspanningen, is België ook nog ver verwijderd van de Barcelona-doelstelling. Deze Europese doelstelling, die werd overgenomen op nationaal niveau, stelt dat België tegen 2010 3% van zijn bbp moet besteden aan O&O; hiervan dient 1/3 gefinancierd te worden door de publieke sector en 2/3 door de private sector. Beide sectoren schieten tekort. In vergelijking met het gemiddelde van de EU-15 is de financiering door de bedrijven in België wel iets hoger dan gemiddeld (de O&O-financiering door de binnenlandse bedrijven bedraagt in België 1,1% van het bbp versus 1% in de EU-15). Dit geldt echter niet voor de publieke sector, die tegenover andere landen sterk achterblijft als investeerder in O&O (0,45% van het bbp versus 0,64% in de EU-15). Naast het niveau is ook de ontwikkeling van de O&O-uitgaven niet gunstig. Sinds de invoering van de Barcelona-doelstelling in 2002 is de O&O-intensiteit niet gestegen (1,94% in 2002 versus 1,87% in 2007).

De O&O-intensiteit wordt natuurlijk in belangrijke mate bepaald door de structuur van de economie. Zo wordt de hoge O&O-intensiteit van Finland in hoge mate bepaald door de sterke specialisatie in ICT – vooral in mobiele communicatietechnologie – die hoge O&O-uitgaven vereist (Mathieu en van Pottelsberghe, 2008). De sterke specialisatie van België in laag- en medium-laagtechnologische sectoren is op dit vlak een nadeel. Binnen deze sectoren zijn wel een aantal segmenten met hoogtechnologische zaken bezig (denk aan het technisch textiel), maar gemiddeld gezien is de O&O-intensiteit in deze sectoren een stuk lager dan in de hoogtechnologische sectoren. Het streven naar de 3%-doelstelling is dan ook in grote mate een streven naar een wijziging – op lange termijn – van de industriële structuur. Ondernemerschap is hierbij cruciaal.

4.4 Ondernemerschap

Kegels (2009) vond dat de Belgische verwerkende nijverheid zich over de periode 1970-2005 vooral verder specialiseerde in sectoren waarvoor de gemiddelde Europese groei relatief zwak was, met als uitzonderingen de sectoren chemie en rubber en plastic. De Belgische economie lijkt dan ook de meest recente technologische evolutie op het vlak van ICT te hebben gemist. Dit geldt ook voor de dienstensector, waar de sector post en telecommunicatie in België trager evolueerde dan gemiddeld in de EU-15 sinds het begin van de liberalisering van de communicatiesector in Europa. De verandering van de Belgische economische structuur verloopt dan ook relatief traag (Wölfl, 2005). Dit houdt, zeker op lange termijn, een gevaar in voor de economische groei (Peneder, 2001). De ontwikkeling van nieuwe sectoren, met nieuwe producten en diensten, is dan ook cruciaal.

Wanneer we de levensloop van een nieuw product of dienst bekijken, kunnen we twee fasen onderscheiden. In een eerste fase moeten de nieuwe 'spelregels' worden ontdekt, met vallen en opstaan. Nieuwe toetreders, starters en kleine bedrijven zijn hiervoor ideaal geschikt. In dit stadium neemt het aantal bedrijven dat een product of dienst produceert dan ook typisch toe. Dit vindt plaats tot op het moment dat één of enkele van de bedrijven de 'spelregels' kan/kunnen vastleggen (bv. een dominant design). Vanaf dat moment start het tweede stadium in de levensloop van een product of dienst: het stadium van de consolidatie, waarbij vooral gezocht wordt naar efficiëntieverbeteringen door rationalisatie en schaalvoordelen (Thurik, 2007).

Een efficiëntiegedreven economie bevindt zich in het tweede stadium van de levensloop van een nieuw product of dienst. Bij de overgang naar de creatieve economie/kenniseconomie, starten we echter opnieuw in de eerste fase, een fase waarin ondernemerschap cruciaal is. Inderdaad, ondernemerschap kan worden gezien als een katalysator voor innovatie. Oudere, grotere bedrijven ondervinden immers vaak moeilijkheden om te stoppen met oudere technologieën en om te onderkennen dat men niet langer kan drijven op oude successen; fundamentele veranderingen botsen er vaak op interne weerstand, met als gevolg dat potentieel interessante kennis ongebruikt in de kast blijft liggen. Nieuwe ondernemingen kunnen door hun kleine schaal vaak flexibeler inspelen op veranderingen. Ze hebben per definitie geen traditie en moeten dus minder interne weerstand overwinnen. Bovendien is het ontbreken van een traditie vaak een belangrijke stimulerende factor voor het zien van 'nieuwe combinaties' die mogelijk leiden tot innovatie.

Bovenop de geschetste voordelen, ondervinden startende ondernemingen in deze fase ook minder nadeel van hun kleine schaal. De nadruk ligt immers op snelheid, innovatie, productdifferentiatie en minder op de laagste kosten per eenheid (waarvoor een optimale schaal wel heel belangrijk was). Bovendien zorgen bepaalde technologische ontwikkelingen (bv. ICT) ervoor dat de optimale schaal kleiner wordt.

In de meeste landen zien we de jongste decennia dan ook een stijging van het aantal bedrijfseigenaars. In België is sinds de eeuwwisseling echter een daling merkbaar (Thurik, 2007). Dit suggereert dat België een probleem heeft met de vernieuwing van zijn activiteiten. Dit is trouwens volledig in lijn met de resultaten van de Global Entrepreneurship Monitor. De TEA-index, het percentage van de beroepsbevolking dat actief betrokken is bij het opzetten van een onderneming of recentelijk een eigen onderneming heeft opgericht, was in België in 2008 de laagste van de 11 Europese landen die deelnamen aan het onderzoek. Bovendien is er geen positieve trend merkbaar.

Ook de toekomst voorspelt weinig goeds. Als we kijken naar de indicatoren van de Eurobarometer (EC, 2007) die een voorspellende waarde hebben voor toekomstig ondernemerschap, zien we vooreerst dat België binnen Europa het land is met het hoogste aantal mensen die nooit overwogen hebben een eigen ondernemingsactiviteit te starten. Bij degenen die het wel overwogen hebben, zijn er daarenboven weinig feitelijk mee bezig.

Ondernemerschap heeft niet alleen betrekking op de oprichting van (kleine) bedrijven, maar ook op de groei van jonge bedrijven. Ook dit is een probleem in België en meer algemeen in Europa. Veugelers (2009) maakte een lijst van leidende innovatoren op basis van marktkapitalisatie en O&O-uitgaven in 2007. Van de Europese bedrijven op deze lijst was ongeveer 85% opgericht voor 1925 en slechts 2% na 1975. Van de Amerikaanse bedrijven uit de lijst was meer dan 20% opgericht na 1975.

Dit betere resultaat van de VS is natuurlijk gelinkt aan een groter aantal starters om mee te beginnen. Hoe meer ondernemingen opstarten, hoe groter de kans dat er ook een Microsoft, Cisco... tussen zit. Willen we ons economisch weefsel vernieuwen, dan is het ook belangrijk dat de ondernemersgraad stijgt. De CRB zette rond dit thema een werkgroep op die de knelpunten voor ondernemerschap in België meer in detail onderzoekt. Een van deze knelpunten is een gebrek aan ondernemerscultuur. De werkgroep bekijkt hoe het onderwijs hieraan kan tegemoetkomen, niet door van iedereen zakelijke ondernemers te maken, maar door het meegeven van bepaalde waarden en vaardigheden, zoals creativiteit, zin voor initiatief, doorzettingsvermogen... Andere punten die de werkgroep analyseert zijn: de gevolgen van de vergrijzing voor ondernemerschap, barrières voor ondernemerschap die kansengroepen ondervinden en het gebrek aan internationaal ondernemerschap in België. De resultaten van deze werkgroep worden verwacht tegen eind 2009.

4.5 Internationalisatie

De globalisering van de economie maakt dat bedrijven meer concurrentie krijgen op hun thuismarkt. Dit geldt des te meer in een open economie als België, met een hoge aanwezigheid van buitenlandse bedrijven. Tegelijk opent de globalisering nieuwe perspectieven. Internationalisatie van activiteiten zal via schaaffecten, toegang tot nieuwe markten, toegang tot nieuwe kennis, toegang tot goedkopere productiefactoren... immers ook bijdragen tot een beter concurrentievermogen. In bepaalde gevallen kan internationalisatie op lange termijn voor ondernemingen zelfs noodzakelijk zijn om te groeien en te overleven (Onkelinx, 2008).

Internationalisatie is een multidimensionaal begrip. Bedrijven kunnen op verschillende manieren internationaliseren. Een veel voorkomende vorm is export. Exporteren wordt ook meer en meer noodzakelijk. De steeds grotere verscheidenheid aan consumentenvoorkeuren en de toenemende vraag naar gespecialiseerde en geïndividualiseerde producten die zoveel mogelijk bij de persoonlijke levensstijl aansluiten, doen de markt voor massaproducten immers uiteenvallen in vele segmenten. Door deze strategie van productdifferentiatie en door de relatief kleine omvang van de Belgische markt wordt export nodig om schaalvoordelen te realiseren en zo winstgevend te kunnen opereren. Dit geldt zeker voor hoogtechnologische bedrijven met hoge O&O-kosten.

Exporteren is echter niet vanzelfsprekend. Er dienen een aantal 'sunk costs' of opstapkosten te worden gemaakt om te kunnen exporteren (bv. marktstudies, opzetten distributienetwerk...). Export is dan ook vrij geconcentreerd bij een beperkt aantal bedrijven: in 2006 nam 10% van de ondernemingen ongeveer drievierde van de waarde van de uitvoer van de verwerkende nijverheid voor zijn rekening (NBB, 2008). De exportresultaten van België berusten dan ook op een relatief beperkt aantal grote ondernemingen.

Er zijn vrij weinig kmo's die exporteren. België bevindt zich hiervoor wel nog in de bovenste helft van het Europese peloton; Franse of Duitse kmo's hebben evenwel veel minder nood aan export, omdat hun thuismarkt vaak voldoende groot is. In vergelijking met Denemarken en Oostenrijk scoren Belgische kmo's veel slechter qua export (Onkelinx, 2008). We laten met andere woorden heel wat potentieel onbenut.

Naast de concentratie van het aantal exporteurs, is ook de concentratie van afzetmarkten opvallend. De drie buurlanden waren in 2007 goed voor bijna de helft van de afzet. In het algemeen is België heel sterk gericht op de oude lidstaten van de EU-15 en minder op groeiemarkten zoals de nieuwe EU-lidstaten, de BRIC-landen en de Aziatische tijgers. Nochtans kennen deze landen een sterke groei en een bevolking die steeds kapitaalkrachtiger wordt. Het is dan ook belangrijk om daar voldoende aanwezig te zijn. De export naar dergelijke landen vereist vaak fysieke aanwezigheid aldaar, bv. via dochterondernemingen. Spinnewyn (2008) vond echter dat het aandeel van deze landen in het totaal aan buitenlandse dochterondernemingen van Belgische ondernemingen relatief laag is. Ongeveer 78% van de dochterondernemingen van Belgische ondernemingen bevindt zich in West-Europa en Noord-Amerika. Dit aandeel is tussen 1995 en 2005 zelfs nog gestegen.

Het grootste deel van de export betreft goederen. Het is echter ook belangrijk om voldoende actief te zijn op het vlak van export van diensten. De groei van de kennisintensieve marktdiensten werd tot nu toe vooral getrokken door de sterke dynamiek van de 'diensten aan bedrijven', een gevolg van een doorgedreven outsourcing van niet-kernactiviteiten door de industrie. Opdat deze activiteiten verder zouden kunnen groeien, is er nood aan industriële groei en/of (toenemende) export van deze dienstenactiviteiten. Het aandeel van de dienstenexport is in België echter lager dan gemiddeld in de EU-15.

Naast export kunnen nog andere vormen van internationalisatie bedrijven helpen om competitief te blijven. In hun streven om meer efficiënt te produceren en kosten te besparen, gaan bedrijven op zoek naar goedkopere inputs van efficiëntere producenten. Hierbij wordt ook over de grenzen gekeken (OECD, 2007). In deze context gaan bedrijven meer en meer een totaalstructuur opzetten waarbij (delen van) activiteiten gevestigd worden op de meest optimale locatie. Dit kan opnieuw verschillende vormen aannemen. De meest voorkomende zijn directe investeringen in het buitenland en uitbesteding van activiteiten aan buitenlandse ondernemingen. Het fenomeen wordt typisch aangeduid met de term offshoring.

Verscheidene indicatoren wijzen erop dat België sterk actief is op dit vlak; de grote aanwezigheid van buitenlandse multinationale ondernemingen zal hier zeker een rol in spelen. Wanneer gekeken wordt naar het aandeel van de geïmporteerde intermediaire goederen in de totale output, valt het op dat het grootste deel afkomstig is van hogelonenlanden. Het aandeel dat afkomstig is van lagelonenlanden steeg tussen 1995 en 2003 wel sterk, maar blijft in absolute termen nog beperkt. Dankzij de vooruitgang op het vlak van ICT en de liberalisering van de handel in diensten nam ook het aandeel van geïmporteerde intermediaire diensten in de totale intermediaire diensten de jongste jaren sterk toe (Michel, 2009).

Offshoring van activiteiten naar lagelonenlanden doet westerse landen vrezen voor massaal jobverlies. Dit moet echter genuanceerd worden. Zo vonden Coucke en Sleuwaegen (2005) dat Belgische bedrijven die niet deelnemen aan deze verhoogde productie-efficiëntie binnen een transnationaal netwerk en die aldus geen uitbestedingsactiviteiten ontwikkelen betreffende hun nevenactiviteiten, een verhoogde kans op uittrekking vertonen. Offshoring kan dus de overlevingskansen van bedrijven verhogen. Bovendien vinden de meeste studies op macroniveau geen evidentie voor jobverlies door offshoring (cf. Michel (2009) voor een analyse voor België voor de periode 1995-2003). Dit neemt natuurlijk niet weg dat bepaalde typen van werknemers en bepaalde sectoren wel getroffen worden. De Oeso (2007) stelt dan ook dat de uitdaging van de globalisering niet is 'hoe het totaal niveau van werkgelegenheid verdedigen' – dat typisch niet aangetast wordt door globalisering, maar wel 'hoe bepaalde groepen opnieuw integreren in de arbeidsmarkt'. In dezelfde tekst benadrukt ze wel dat de winsten van de globalisering zullen afhangen van de snelheid waarmee en de mate waarin een land middelen heralloceert naar sectoren en activiteiten waarin het een comparatief voordeel heeft.

Naast de internationalisatiebeweging van onze eigen bedrijven, is het in een creatieve regio ook belangrijk om buitenlandse ondernemingen aan te trekken. Buitenlandse investeringen brengen extra financiële middelen naar de regio en creëren werkgelegenheid. Het betreft directe jobcreatie, maar ook indirecte jobcreatie via bijvoorbeeld toeleveringsopportuniteiten voor lokale bedrijven.

Buysse, Sleuwaegen en Vanden Bussche (2009) bekeken de ontwikkeling van het aantal binnenkomende projecten tussen 2003 en 2008. Het betreft projecten van ondernemingen die voorheen nog niet actief waren in België, maar ook nieuwe projecten van reeds in België gevestigde ondernemingen. Bij de interpretatie van de cijfers moet dan ook rekening worden gehouden met de reeds hoge aanwezigheid van buitenlandse ondernemingen in België, waar dus veel potentieel voor uitbreidingsinvesteringen bestaat.

Opvallend is dat in België, in tegenstelling tot gemiddeld in de EU-15, de waarde per capita van het aantal binnenkomende projecten daalde tussen de periodes 2003-2005 en 2006-2008 en in de laatste periode zelfs iets lager was dan gemiddeld in de EU-15. Ook het aantal gecreëerde jobs per project is in België lager dan gemiddeld in de EU-15, maar wel hoger dan in Frankrijk en Nederland (gemiddeld 85 jobs per project in 2006-2008, vergeleken met 71 in Frankrijk en 69 in Nederland).

Een opvallend groot deel van deze jobs betrof investeringen in de automobielnijverheid en de transportsector (respectievelijk 18,8 en 6,7 arbeidsplaatsen per 10.000 inwoners tussen 2003 en 2008). De huidige ontwikkelingen in de automobielsector doen wel vragen rijzen over de toekomstige investeringen in deze sector.

Naast de sectoren, bekijkt de studie ook het type activiteit waarin geïnvesteerd wordt. Buitenlandse bedrijven in België creëren in vergelijking met de EU-15 opvallend veel werkgelegenheid binnen industriële activiteiten en logistieke, distributie- en transportactiviteiten (respectievelijk 25,1 en 13,5 arbeidsplaatsen per 10.000 inwoners tussen 2003 en 2008, vergeleken met 10,2 en 4,4 in EU-15). Hiermee vergeleken leveren buitenlandse directe investeringen in ontwikkelings- en testactiviteiten weinig jobs op (2,9 arbeidsplaatsen per 10.000 inwoners tussen 2003 en 2008). Bemoedigend is dat België op dit vlak ook relatief goed scoort in vergelijking met de EU-15 (1 arbeidsplaats per 10.000 inwoners tussen 2003 en 2008). Zoals hierboven reeds werd opgemerkt, zal de reeds hoge aanwezigheid van buitenlandse ondernemingen in de high tech en medium-high tech verwerkende nijverheid – en dus het grote potentieel voor uitbreidingsinvesteringen - hier niet vreemd aan zijn.

R&D-investeringen door buitenlandse ondernemingen zijn evenwel een belangrijk type van investeringen omdat ze voor grote kennispillovers naar de lokale economie kunnen zorgen. Dit vereist wel een goed werkend innovatiesysteem, met voldoende absorptiecapaciteit van de lokale ondernemingen en voldoende interactie tussen de buitenlandse en lokale innovatieactoren.

4.6 Ontwikkeling marktaandeelen

De hierboven besproken processen hebben een effect op de competitiviteit van een land. Het concurrentievermogen van een land wordt vaak gemeten in functie van de handelsprestaties van dat land, die onder meer tot uiting komen in de lopende rekeningen van de betalingsbalans. Er dient onmiddellijk een kanttekening bij deze benadering te worden gemaakt. Zo is een tijdelijk tekort op de handelsbalans niet noodzakelijk negatief. Het betekent enkel dat de binnenlandse bestedingen van de gezinnen, de ondernemingen en de overheid hoger liggen dan het beschikbaar inkomen. Niettemin moet worden bekeken of het negatieve saldo duurzaam is op lange termijn. Anders gezegd, tekorten van een land tegenover het buitenland moeten op lange termijn kunnen worden terugbetaald.

Een analyse van de ontwikkeling van de Belgische lopende rekeningen toont voor de periode 1995-1999 overschotten tussen 5% en 5,5% van het bbp. Sinds het begin van het millennium daalde dit overschot echter systematisch. In 2008 tekende België zelfs een tekort op. Dit is geen uniek Belgisch fenomeen. Ook landen als Frankrijk, Italië, Portugal en Finland kenden over de periode 1999-2008 een daling van hun lopend saldo; in landen als Ierland en Spanje was de daling zelfs heel sterk. Dit neemt niet weg dat een aantal Europese landen er wel in slagen om hun lopend saldo te doen toenemen, zoals Zweden, Duitsland en Nederland. De ontwikkeling van het lopend saldo wordt in België voornamelijk bepaald door de handelsbalans: het handelssaldo daalde van een surplus van 10,3 miljard in 2002 naar een tekort van 10,7 miljard in 2008.

De reden voor deze daling van het saldo op de handelsbalans kan enkel in 2008 worden toegeschreven aan een sterke verslechtering van de ruilvoet. In de periode ervoor bleef de ruilvoet min of meer constant, ondanks de forse prijsstijgingen van heel wat grondstoffen en minerale brandstoffen sinds 2004. Het gunstige economische klimaat zorgde er echter voor dat deze prijsstijgingen konden worden verrekend in de exportprijs van andere producten, met name van kunststoffen en staalproducten. Met de verslechtering van het economisch klimaat was dit in 2008 niet meer het geval, waardoor de ruilvoet in dat jaar sterk verslechterde.

In tegenstelling tot de ontwikkeling van de ruilvoet, was er over de periode 2002-2008 wel een continue daling van de netto-export in volume. De volumegroei van de import in België bleef over het geheel van deze periode iets onder die in andere Europese landen, rekening houdend met de ontwikkeling van de finale vraag in de verschillende landen. De importpenetratie lijkt dus niet de oorzaak te zijn van de verslechtering van de handelsbalans. Hieronder wordt de ontwikkeling van de export meer in detail bekeken.

Een analyse van de Belgische export toont dat deze stijgt, maar wel in mindere mate dan de wereldexport. Dit geldt voor de meeste ontwikkelde landen. De NBB (2009) stelde echter vast dat, over de periode 1995-2008, de export van België ook minder snel toenam dan gemiddeld in de 12 Europese referentielanden - in het vervolg van de tekst de referentiegroep genoemd. Zo steeg de goederenexport in volume in België met 3,1% tegenover gemiddeld 5% in de referentiegroep en 3,3% in Frankrijk, 5,9% in Duitsland en 7,3% in Nederland.

Een mogelijke verklaring hiervoor is dat België in vergelijking met de referentiegroep exporteert naar minder dynamische afzetmarkten. Inderdaad, in vergelijking met de referentiegroep is België nog meer

gericht op de oude lidstaten van de EU-15 (en op de buurlanden in het bijzonder) en minder op groeiemarkten zoals de nieuwe EU-lidstaten, de BRIC-landen en de Aziatische tijgers. Om te corrigeren voor de minder gunstige geografische exportspecialisatie van België berekende de NBB (2009) de ontwikkeling van het exportmarktaandeel. Het exportmarktaandeel wordt gedefinieerd als het verschil tussen de exportgroei van een land en de importgroei van zijn handelspartners. De resultaten worden weergegeven in de onderstaande tabel.

Tabel 4-1 : Gemiddelde jaarlijkse groeivoet van het exportmarktaandeel tussen 1995 en 2008 (in %)

	Waarde		Volume	
	goederen en diensten	goederen	goederen en diensten	goederen
BE	-1,80%	-2%	-1,40%	-1,90%
gemiddelde referentiegroep	-1,40%	-1,40%	-0,60%	-0,40%

Bron: NBB (2009b)

Gemiddeld gezien daalde het marktaandeel van België tussen 1995 en 2008 zowel in waarde als in volume. De Belgische export groeide m.a.w. minder snel dan verwacht kan worden op basis van de groei van de import van de handelspartners. Hetzelfde geldt voor de referentiegroep, maar de daling van het marktaandeel is nog sterker in België. Er dient nog te worden opgemerkt dat het verlies aan marktaandeel voor België niet constant is over de periode 1995-2008. Het verlies aan marktaandeel voor de goederenexport (nominale cijfers) was opvallend groot – en veel groter dan gemiddeld in de referentiegroep – in de periode 1995-2000. Het verlies aan marktaandeel was minder uitgesproken in de periode 2001-2006 en veranderde zelfs in een winst aan marktaandeel voor de periode 2007-2008. Deze laatste observaties vragen echter om verdere bevestiging vooraleer van een trendbreuk gesproken kan worden.

Een mogelijke reden voor de relatief sterke daling in marktaandeel is dat België in vergelijking met de referentiegroep minder gespecialiseerd is in progressieve producten (NBB, 2009). Dit zijn producten waarvoor de import op wereldvlak sneller groeit dan de gemiddelde import. De NBB (2009) vond dat België slechts voor één type van dergelijke producten – metaalproducten – een grotere specialisatie heeft dan de referentiegroep. Daartegenover staat de sterke specialisatie van België in regressieve producten – producten waarvoor de import op wereldvlak minder snel groeit dan de gemiddelde import. Voorbeelden zijn wegvoertuigen, chemische producten, diamant en andere primaire materialen. In vergelijking met de exportstructuur van de referentiegroep is de productstructuur van onze export m.a.w. minder aangepast aan de wereldvraag. Uit een sectoranalyse van de NBB (2009) bleek dat vooral de exportprestatie van de kapitaalintensieve sectoren – de sectoren met het grootste aandeel in de Belgische export – sterk achterbleef. Voorts kwam aan het licht dat het aandeel van de producten met een hoge O&O-inhoud die tevens moeilijk te kopiëren zijn, relatief laag is in België.

Tussen 1995 en 2006 was wel een zekere aanpassing van de exportstructuur zichtbaar: zo daalde het aandeel van de kapitaalintensieve producten, maar steeg het aandeel van de O&O-intensieve producten die gemakkelijk te imiteren zijn. Ook op het vlak van de afzetmarkten was er een evolutie: het aandeel van de EU-15 daalde ten voordele van landen als China, India, Polen, Tsjechië en Turkije. De vraag rijst wel in hoeverre deze veranderingen 'gewild' zijn - het gevolg zijn van een eigen strategie - of 'ondergaan worden' - dus louter het gevolg zijn van externe ontwikkelingen. Verder onderzoek hierover is nodig.

Naast een weinig progressieve/eerder regressieve productspecialisatie, kan het verlies aan marktaandeel natuurlijk ook te wijten zijn aan een verlies aan prijs/kostencompetitiviteit. Inderdaad, indien uitvoerprijzen in België sneller zouden stijgen dan de prijzen van concurrenten, kan een verlies aan marktaandeel worden verwacht. De NBB (2009) vindt hiervoor echter geen significant verband voor België over de periode 1995-2008 en evenmin voor de meeste andere Europese landen. Dit moet wel worden genuanceerd: de analyse van de NBB gebeurde op macroniveau, terwijl uit de literatuur blijkt dat het prijsverhaal zichtbaarder wordt naarmate men meer afdaalt naar het micro-economisch niveau. Bovendien suggereert een grafische analyse van de NBB tussen de landen onderling dat de winst aan marktaandeel van een land negatief gecorreleerd lijkt met de relatieve prijsontwikkeling in dat land.

Dat prijzen wel degelijk een invloed hebben op de competitiviteit van een land wordt ondersteund door een recente studie van het Planbureau (Kegels, 2009). In deze studie ligt de focus op reële toegevoegde waarde in plaats van op export. Enkel kijken naar de ontwikkeling van het exportaandeel heeft immers als nadeel dat een land aan exportaandeel kan winnen terwijl de lokale toegevoegde waarde daalt, bv. omdat exporterende bedrijven meer en meer uitbesteden aan het buitenland. Uit paragraaf 4.5 Internationalisatie bleek al dat België heel actief is op het vlak van offshoring. Het is daarom ook nuttig om te kijken naar de ontwikkeling van het aandeel van België in de creatie van de wereldwijde rijkdom.

Een analyse over de periode 1996-2005 waarbij 'de wereld' vervangen wordt door de EU-15 toont voor de verwerkende nijverheid eerst een sterke toename van het aandeel van België in de Europese verwerkende nijverheid. Vanaf 1998 daalde dit aandeel echter, waardoor het in 2005 ongeveer gelijk - net iets hoger - was aan het aandeel in 1996. Recentere cijfers uit een andere bron (Ameco in plaats van EUKlems) suggereren dat dit aandeel in 2006 en 2007 bleef dalen. Over de periode 1996-2005 konden Frankrijk en Nederland hun aandeel wel verhogen (EUKlems). Recente cijfers uit de Ameco-databank tonen echter ook voor deze landen een daling voor 2006 en 2007. Het aandeel van de Duitse verwerkende nijverheid bleef over de periode 1996-2005 min of meer constant. Volgens de Ameco-databank zou Duitsland er in 2006 en 2007 wel in geslaagd zijn om zijn aandeel relatief sterk te verhogen.

Het aandeel van de Belgische marktdiensten in de Europese toegevoegde waarde daalde sterk tussen 1996 en 2001. Daarna was weliswaar een lichte stijging merkbaar, maar het aandeel bleef een stuk onder het niveau van 1996. Recentere cijfers uit de Ameco-databank tonen voor 2006 en 2007 een stabilisatie. Van de buurlanden slaagde enkel Nederland erin om zijn aandeel over de periode 1996-2005 te verhogen. Opvallend is de heel sterke daling van het aandeel van de Duitse marktdiensten over deze periode.

Econometrisch onderzoek – dat in tegenstelling tot het onderzoek van de NBB wel gebruik maakt van sectordata – toont een duidelijk negatief verband tussen de verandering in relatieve toegevoegde waarde en de verandering in de relatieve prijs van de toegevoegde waarde. Zoals gezien de sterkere homogeniteit van producten en de grotere internationale concurrentie kan worden verwacht, is de relatieve prijselasticiteit een stuk hoger voor de verwerkende nijverheid dan voor de marktdiensten. Een diepere analyse toont dat vooral de ontwikkeling van de relatieve eenheidskosten van arbeid belangrijk is voor de ontwikkeling van de relatieve positie van België.

De relatieve eenheidskosten van arbeid zijn afhankelijk van de relatieve loonkosten en de relatieve uurproductiviteit. Zowel de relatieve loonkosten als de relatieve uurproductiviteit hebben een significante invloed op de relatieve positie van de Belgische verwerkende nijverheid; op lange termijn lijkt de relatieve uurproductiviteit wel een grotere impact te hebben dan de relatieve loonkosten⁵⁶.

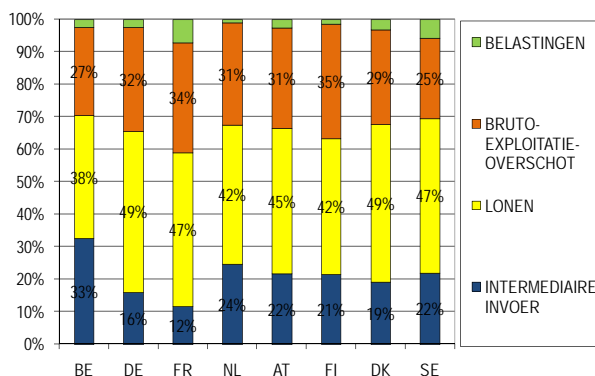
De uurproductiviteit kan op haar beurt verder worden opgesplitst in 3 effecten: 1) het effect ten gevolge van een toename van de kapitaalintensiteit, 2) het effect ten gevolge van een verandering in samenstelling van de groep van werknemers (bv. verandering in opleidingsniveau) en 3) de totale factorproductiviteit (TFP). Deze laatste component wordt berekend als restfactor en geeft de algemene efficiëntie aan waarmee de productiefactoren arbeid en kapitaal worden gecombineerd.

Vooraf deze laatste factor, de ontwikkeling van de relatieve TFP, lijkt belangrijk voor de relatieve positie van zowel de verwerkende nijverheid als de marktdiensten. De determinanten van de TFP zijn nog niet volledig bekend, maar innovatie speelt zeker een belangrijke rol. Deze bevinding bevestigt nogmaals de noodzaak om de stap te zetten van een efficiëntiegedreven naar een creatieve economie indien België zijn competitiviteit wil behouden/verhogen.

4.7 Kostenstructuur

De hoge graad van internationalisatie van de Belgische economie (cf. supra) heeft een belangrijk effect op de kostenstructuur van ons land. Een analyse van de input-output tabellen voor het jaar 2000⁵⁷ leert dat de ingevoerde intermediaire inputs in België ongeveer een derde van de totale productiekost bedragen. Dit is het hoogste cijfer van alle referentielanden.

Grafiek 4-1 : Internationale vergelijking van de kostenstructuur

Bron: BNB

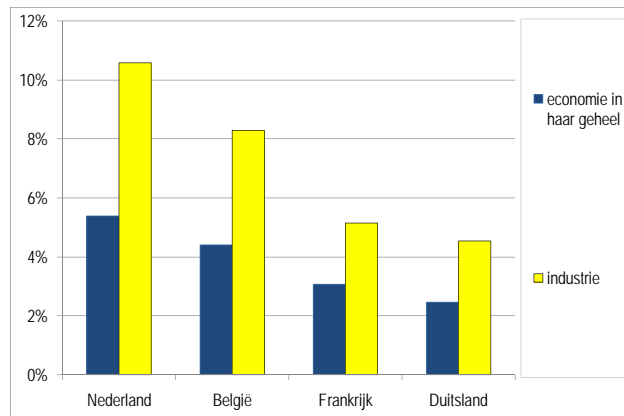
Een belangrijke intermediaire input die vaak wordt ingevoerd is energie. In België bedraagt deze 4,4% van de totale productiekost (8,3% wanneer enkel gekeken wordt naar de verwerkende nijverheid). Dit is lager dan in Nederland maar hoger dan in Duitsland en Frankrijk. Het grotere aandeel van het intermediair energieverbruik in de productiekosten in Nederland wordt voornamelijk verklaard door een hoger energieverbruik binnen de sectoren 'vervaardiging van cokes, geraffineerde aardolieproducten

⁵⁶ Het probleem van multi-colineariteit kan de resultaten wel vertekenen.

⁵⁷ De laatste input-output tabellen hebben enkel betrekking op het jaar 2000. Bijgevolg is het belangrijk te preciseren dat de vaststellingen die volgen in zekere mate voorbijgestreefd zouden kunnen zijn.

en splijt- en kweekstoffen (NACE 23), 'productie en distributie van elektriciteit, gas, stoom en warm water (NACE 40), 'visserij (NACE 05)' en 'chemie (NACE 24)'.

Grafiek 4-2 : Aandeel van energie in de productiekosten van de economie in haar geheel en van de industrie (2000)

Bronnen: INR, NBB en eigen berekeningen

Het aandeel van de import in de kostenstructuur steeg doorheen de tijd. Dit kan het gevolg zijn van toenemende importprijzen of van een stijging van de geïmporteerde hoeveelheid. Omdat de input-outputtabellen enkel nominale cijfers weergeven, wordt hieronder gekeken naar het aandeel van de import in de finale vraag, waarvoor zowel nominale als reële cijfers beschikbaar zijn. De finale vraag is de som van de consumptie, de investeringen, de overheidsbestedingen, de export en de voorraden van een land. In tegenstelling tot bij de productiekosten wordt bij de finale vraag niet alleen de invoer van intermediaire goederen, maar ook de invoer van finale goederen in rekening genomen.

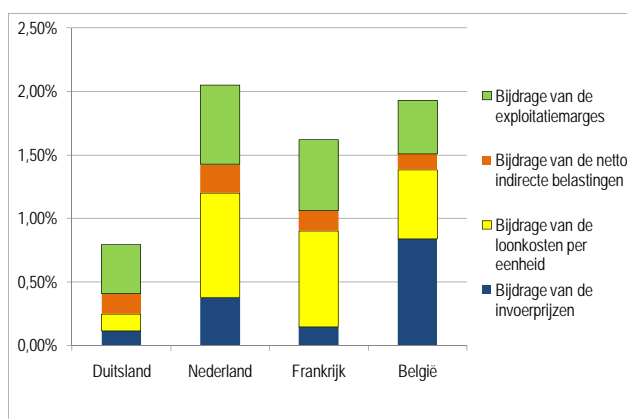
Een vergelijking van de importprijzen met de prijzen van de finale vraag leert dat het stijgende aandeel van de import in de finale vraag niet kan worden verklaard door een prijseffect. Over de periode 1970-2008 stegen de importprijzen gemiddeld minder snel dan de prijzen van de finale vraag. Sinds het begin van de jaren '90 lag de groeivoet van de importprijzen zelfs systematisch onder de groeivoet van de prijzen van de finale vraag.

Het toenemend aandeel van de import in de finale vraag is dus te wijten aan de sterke toename van de import in volume. Een eerste verklaring hiervoor is de integratie van een aantal nieuwe economieën met lage lonen in de wereldhandel. Deze ontwikkeling zorgde voor een toenemende import - vooral van arbeidsintensieve goederen - uit deze landen. Zo wordt bv. opgemerkt dat de invoeraandelen die afkomstig zijn uit China, de nieuwe lidstaten van de EU en India gemiddeld zijn gegroeid met 10%, 8% en 3% per jaar van 1995 tot 2008, terwijl het aandeel van de invoer afkomstig van de EU-lidstaten gemiddeld met 0,8% per jaar is verminderd. Niettemin moet worden gepreciseerd dat het aandeel van de invoer uit deze landen relatief gezien nog bescheidener is in 2008 (3% voor China, 1% voor India en 3,5% voor de nieuwe EU-lidstaten). Het gros van de handel gebeurt dus met andere ontwikkelde landen. Gezien de gelijkaardige factorvoorwaarden van deze landen gebeurt de handel vooral binnen sectoren (intrasectorieel), in plaats van tussen sectoren. De intrasectorale handel stelt de landen immers in staat het aantal door hen vervaardigde producten te verminderen en aldus schaalvoordelen te genieten en terzelfder tijd de mogelijkheid te behouden om een breed gamma aan producten te verbruiken die ten dele worden ingevoerd. De toenemende intrasectoriële handel ook kan worden verklaard door offshoring: bedrijven proberen efficiëntiewinsten te boeken door het opzetten van een alomvattende structuur waarbij activiteiten gevestigd worden op de meest optimale locatie.

Niet alleen het aandeel van de import in de finale vraag stijgt. Hetzelfde geldt voor het aandeel van de export in de finale vraag. Uit de analyse van de kostenstructuur van de componenten van de finale vraag blijkt zo te zien dat de invoer precies binnen de uitvoer het aanzienlijkst is (ruim 60%). Genoteerd moet worden dat alleen al het aandeel van de intermediaire invoer meer dan 40% uitmaakte van de kosten van de uitvoer. Dit toont aan dat een aanzienlijk deel van de intermediaire goederen in het nationale productieproces terecht komt, om vervolgens te worden uitgevoerd.

Het hoge (en stijgende) aandeel van de import in de kostenstructuur/finale vraag heeft tot gevolg dat de ontwikkeling van de prijzen van de finale vraag in België sterk bepaald wordt door de importprijzen. Inderdaad, tussen 1996 en 2008 werd ongeveer 44% van de prijsstijging van de finale vraag verklaard door de import. In Duitsland, Nederland en Frankrijk was dit respectievelijk 19%, 14% en 9%. De keerzijde is dat het aandeel van de bijdrage van de eigen productiecosten relatief laag ligt.

Grafiek 4-3 : Ontwikkeling van de bijdrage van de productiecosten aan de ontwikkeling van de deflator van de finale vraag tussen 1996 en 2008

Bronnen: Ameco; eigen berekeningen secretariaat

Er dient wel te worden gewezen op het louter statische karakter van deze gegevens. Ze weerspiegelen de economische realiteit op een bepaald punt in de tijd en verstrekken daarom geen inzicht in de verschillende interacties in de economie. Zo is er een duidelijk verband tussen de prijs van de binnenlandse productie en de toegevoegde waarde die in België gerealiseerd wordt (Kegels, 2009). En dit laatste is bepalend voor de groei en de werkgelegenheid van het land.

4.8 *Ontwikkeling van het loonaandeel en van de rentabiliteit van het kapitaal*

Begrippen en definities

De toegevoegde waarde is gelijk aan het verschil tussen de waarde van de finale productie en de waarde van het intermediair verbruik. De toegevoegde waarde staat dus gelijk met de meerwaarde die wordt gehaald uit de intermediaire goederen en diensten door de inwerkingstelling van de productie-, arbeids- en kapitaalfactoren. Dankzij diezelfde toegevoegde waarde kunnen de productiefactoren die aan de voortbrenging ervan hebben bijgedragen worden vergoed.

De vergoeding van de factor arbeid bestaat uit de brutolonen, de voordelen in natura en de sociale werkgeversbijdragen, die samen de loonkosten vormen. De vergoeding van de factor kapitaal bestaat uit de afschrijvingen, de rentelasten, de huurgelden, de vennootschapsbelasting, de gereserveerde winsten en de aan de aandeelhouders uitgekeerde dividenden, die samen het bruto-exploitationoverschot vormen.

Het loonaandeel is gelijk aan het aandeel van de vergoeding van de factor arbeid in de toegevoegde waarde, d.w.z. aan de verhouding tussen de loonkosten en de toegevoegde waarde. Het winstaandeel is gelijk aan het aandeel van de vergoeding van de factor kapitaal in de toegevoegde waarde, d.w.z. aan de verhouding tussen het bruto-exploitationoverschot en de toegevoegde waarde.

De rentabiliteit van het kapitaal wordt gedefinieerd als de verhouding tussen het bruto-exploitationoverschot en de kapitaalvoorraad in waarde.

De arbeidskosten per eenheid product staan gelijk met de verhouding tussen de loonkosten en het geproduceerde volume. Als men het geheel per gewerkt uur uitdrukt, kunnen de arbeidskosten per eenheid product worden uitgedrukt als de verhouding tussen de uurloonkosten (loonkosten per gewerkt uur) en de schijnbare arbeidsproductiviteit (geproduceerd volume per gewerkt uur).

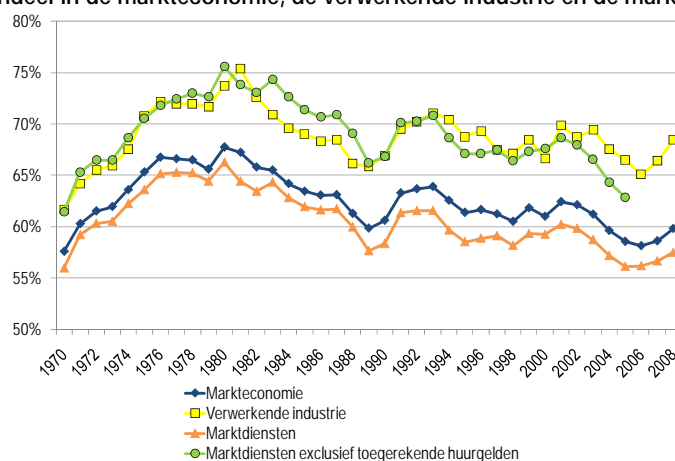
De schijnbare arbeidsproductiviteit hangt ten dele af van de kapitaalintensiteit, d.w.z. de relatieve arbeidshoeveelheid en kapitaalhoeveelheid die in de productie wordt gebruikt. Hoe hoger de kapitaalintensiteit, hoe kleiner de relatieve hoeveelheid arbeid die voor de productie wordt gebruikt, en dus hoe hoger de schijnbare arbeidsproductiviteit. De kapitaalintensiteit neemt bv. toe indien de ondernemingen weinig arbeidsintensieve investeringen uitvoeren (sterkere groei van de kapitaalvoorraad dan van het aantal gewerkte uren). De kapitaalintensiteit kan ook toenemen wanneer de ondernemingen de bezettingsgraad van hun productiecapaciteit verminderen (daling van het aantal gewerkte uren en nulgroei van de kapitaalvoorraad).

Behalve van de kapitaalintensiteit hangt de schijnbare arbeidsproductiviteit af van de totale productiviteit van de factoren. Deze vormt een indicator van de efficiëntie waarmee de productiefactoren (kapitaal en arbeid) gezamenlijk worden gebruikt. In de praktijk weerspiegelen de schommelingen van de totale productiviteit van de factoren alle schommelingen van de schijnbare arbeidsproductiviteit die niet te wijten zijn aan veranderingen van de kapitaalintensiteit. De factoren die de totale productiviteit van de factoren beïnvloeden, omvatten de efficiëntie van de organisatie van de productieprocedures, de kwaliteit van de ingezette productiefactoren (kwalificatieniveau van de werknemers, technologiegraad, gemiddelde leeftijd van de kapitaalvoorraad) en de economische conjunctuur.

De ontwikkeling van het loonaandeel en die van de rentabiliteit van het kapitaal zijn de resultante van de loon- en prijsvormingsmechanismen, van de productiviteits- en werkgelegenheidsdynamiek en van de verandering van de structuur van de economie, die o.m. de productiviteitsgroei beïnvloedt. Het loonaandeel en de rentabiliteit van het kapitaal oefenen op hun beurt invloed uit op de ontwikkeling van deze verschillende componenten via de vraag die ten dele voortvloeit uit de veranderingen in het beschikbaar gezinsinkomen, of via de reactie van de ondernemingen op de groeivoorzichten van de markten en op de winstschommeling. De analyse van de ontwikkeling van het loonaandeel en van de rentabiliteit van het kapitaal heeft tot doel inzicht te krijgen in alle dynamische bewegingen die zich in de economie voordoen.

Grafiek 4-4 geeft de ontwikkeling van het loonaandeel⁵⁸ van 1970 tot 2008 weer voor de industrie (NACE-sector D, excl. vervaardiging van cokes, geraffineerde aardolieproducten en splijt- en kweekstoffen), de marktdiensten (NACE-sectoren G tot K)⁵⁹ en de markteconomie in haar geheel (NACE-sectoren D tot K)⁶⁰. De ontwikkeling van het loonaandeel is vrij gelijkaardig in de industrie en in de marktdiensten: een stijging in de jaren zeventig, een daling in de jaren tachtig, vervolgens een relatief status-quo tot in het begin van de jaren 2000. Vanaf dat moment lopen de ontwikkelingen enigszins uiteen. In beide sectoren krimpt het loonaandeel tot in 2005, waarna het tot 2008 weer toeneemt. De marktdiensten laten echter een sterkere inkrimping en een kleinere nieuwe groei optekenen dan de industrie. Grafiek 4-5 maakt een vergelijking tussen de ontwikkeling van het Belgische loonaandeel en die van de buurlanden.

Grafiek 4-4 : Loonaandeel in de markteconomie, de verwerkende industrie en de marktdiensten (1970-2008)

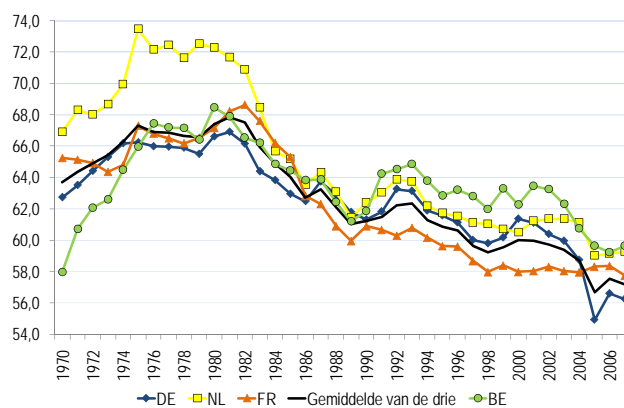
Bronnen: INR, FPB, eigen berekeningen CRB

⁵⁸ Zie de nog te verschijnen documentatienota "Ontwikkeling van het loonaandeel en van de rentabiliteit van het kapitaal" voor meer uitleg over de methodologie voor de opbouw van de reeksen.

⁵⁹ Grafiek 4-4 stelt ook de ontwikkeling van de reeks van de handelsdiensten excl. de toegerekende huren voor, waarop de hiernavolgende analyse gebaseerd is. Deze reeks heeft geen betrekking op de jaren 2006 tot 2008 omdat de toegerekende huren voor die periode niet beschikbaar zijn. Door de uitsluiting van de toegerekende huren ligt het niveau van het loonaandeel hoger (de toegerekende huren maken deel uit van het bruto-exploitationeoverschot van de NACE-sector K), maar wordt de ontwikkeling ervan niet veranderd. Dit verklaart waarom de markteconomie, die in de grafiek ook de toegerekende huren omvat, een lager niveau van het loonaandeel weergeeft dan de industrie en de marktdiensten excl. de toegerekende huren.

⁶⁰ Naast de industrie en de marktdiensten omvat de markteconomie ook nog de energiesectoren (NACE-sectoren E en DF) en het bouwbedrijf (NACE-sector F).

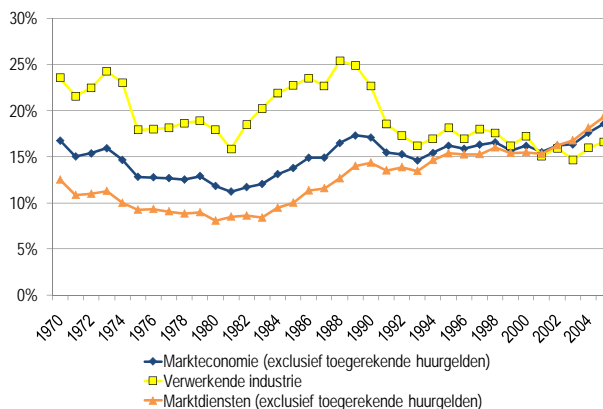
Grafiek 4-5 : Ontwikkeling van het loonaandeel in België en in de buurlanden (1970-2008)

Bronnen: INR, FPB, eigen berekeningen CRB

Grafiek 4-6 geeft de ontwikkeling van de rentabiliteit van het kapitaal van 1970 tot 2005⁶¹ weer voor de industrie, de marktdiensten en de markeconomie in haar geheel. In tegenstelling tot het loonaandeel kent de rentabiliteit van het kapitaal sterk uiteenlopende ontwikkelingen in de industrie en in de diensten, meer bepaald sinds het einde van de jaren tachtig, vanaf wanneer de rentabiliteit aanhoudend terugloopt in de industrie, terwijl ze in de marktdiensten almaar toeneemt.

Grafiek 4-6 : Rentabiliteit van het kapitaal in de markeconomie, de industrie en de marktdiensten (1970-2008)

Bronnen: INR, FPB, eigen berekeningen CRB

Hieronder wordt de dynamiek geanalyseerd die heeft geleid tot deze ontwikkelingen in de industrie en in de marktdiensten vanaf 1996. Deze analyse heeft geen betrekking op de jaren na 2005, want de EUKLEMS-gegevens, waarop de analyse gebaseerd is, stoppen in 2005. De tweede kadertekst beschrijft het analysekader.

⁶¹ Er zijn slechts tot 2005 gegevens beschikbaar over de kapitaalvoorraad.

Analysekader

De ondernemingen leggen hun verkoopprijs zodanig vast dat hij de arbeidskosten per eenheid product (loonkosten per geproduceerde eenheid), de kapitaalkosten per eenheid product (bruto-exploitatieoverschot per geproduceerde eenheid) en de andere kosten (met inbegrip van de kostprijs van de intermediaire goederen) dekt.

Wanneer de kosten stijgen, kunnen de ondernemingen deze stijging doorberekenen in de verkoopprijs, in de arbeidskosten per eenheid product en in de kapitaalkosten per eenheid product.

We nemen als voorbeeld een stijging van de arbeidskosten per eenheid product. De ondernemingen kunnen deze stijging doorberekenen in hun verkoopprijzen. Daarmee lopen ze echter het risico dat ze marktaandeel verliezen. Om hun verkoopprijzen niet te wijzigen, kunnen de ondernemingen de stijging van de arbeidskosten per eenheid product trachten af te remmen. Hiertoe moeten ze de stijging van de uurloonskosten vertragen of de toename van de schijnbare arbeidsproductiviteit doen versnellen, wat mogelijk is door de totale productiviteit van de factoren te verhogen of door de kapitaalintensiteit op te drijven (zie kadertekst 1). De ondernemingen kunnen ook de stijging van de arbeidskosten per eenheid product doen inwerken op de kapitaalkosten per eenheid product. Dat kan bv. door een daling van de winsten van de ondernemingen.

Het loonaandeel zal toenemen indien de stijging van de arbeidskosten per eenheid product, althans ten dele, worden doorberekend in de kapitaalkosten per eenheid product. Aangezien het aandeel van de loonkosten per geproduceerde eenheid groeit en dat van de kapitaalkosten kleiner wordt, zal dit immers leiden tot een toename van het loonaandeel en tot een inkrimping van het aandeel van de winsten⁶².

De veranderingen in het loonaandeel en in de prijzen hebben een invloed op de vraag en, als reactie hierop, op de productiecapaciteit van de ondernemingen. We nemen opnieuw het voorbeeld van een stijging van de arbeidskosten per eenheid product en gaan uit van de hypothese dat deze stijging gedeeltelijk wordt doorberekend in de prijzen en deels in de kapitaalkosten per eenheid product, waardoor het loonaandeel is toegenomen. De stijging van de prijzen zorgt voor een verslechtering van de prijscompetitiviteit en vermindert bijgevolg de netto-uitvoer (uitvoer - invoer). De groei van het loonaandeel doet dan weer het verbruik versnellen en zorgt voor een vertraging van de investeringen. Het loonaandeel heeft een positieve impact op het verbruik omdat de neiging om te consumeren bij de werknemers groter is dan bij de kapitaalbezitters. De negatieve impact van het loonaandeel op de investeringen wordt verklaard door het feit dat een groei van het loonaandeel de rentabiliteit van het kapitaal doet verslechteren⁶³. Welnu, de rentabiliteit van het kapitaal is een doorslaggevende factor bij de beslissing om te gaan investeren, omdat ze een indicator vormt van het vermogen van de ondernemingen om deze investeringen te financieren. Uiteindelijk zal de vraag die gericht is aan de ondernemingen toenemen als de toename van het verbruik de achteruitgang van de netto-uitvoer en van de investeringen meer dan compenseert. In dat geval zal de bezettingsgraad van de productiecapaciteit van de ondernemingen stijgen, wat deze bedrijven tot investeringen zal aanzetten om de spanningen die wegen op hun productiecapaciteit te verminderen.

Alvorens ze tot investeringen overgaan, onderzoeken de ondernemingen echter eerst de substitutiemogelijkheden tussen de verschillende productiefactoren; daarbij baseren ze zich op de relatieve kosten van deze factoren. Als de uitbreiding van de productiecapaciteit leidt tot een snellere groei van het kapitaal dan van de arbeid, dan zal de kapitaalintensiteit toenemen, wat ertoe zal bijdragen dat de stijging van de arbeidskosten per eenheid product wordt afgeremd. Ingeval de stijging van de arbeidskosten per eenheid product leidt tot een daling van de bezettingsgraad van de productiecapaciteit, kunnen de ondernemingen hun arbeidsvolume verminderen. Aangezien de werkgelegenheid bij ongewijzigde kapitaalvoorraad zal teruglopen, zal de kapitaalintensiteit toenemen, waardoor de stijging van de arbeidskosten per eenheid product zal worden afgeremd.

⁶² Formeel gesproken kan het loonaandeel worden uitgedrukt als de verhouding tussen de arbeidskosten per eenheid product en de prijs van de toegevoegde waarde (verschil tussen de verkoopprijs en de prijs van de intermediaire goederen). Als de arbeidskosten per eenheid product sneller toenemen dan de prijs van de toegevoegde waarde (m.a.w. als de arbeidskosten per eenheid product niet volledig worden doorberekend in de prijzen, maar ook in de kapitaalkosten per eenheid product), dan neemt het loonaandeel toe.

⁶³ De rentabiliteit van het kapitaal wordt omschreven als de verhouding tussen het bruto-exploitatieoverschot en de kapitaalvoorraad in waarde. Ze kan worden uitgedrukt als het product van het winstenaandeel, de schijnbare kapitaalproductiviteit en de verhouding tussen de prijs van de toegevoegde waarde en de prijs van het kapitaal. Indien het loonaandeel toeneemt en het winstenaandeel dus kleiner wordt, zal dit dan ook een negatieve impact hebben op de kapitaalrentabiliteit.

Verwerkende industrie:

Van 1996 tot 2000 stijgen de uurloonkosten minder sterk dan de schijnbare arbeidsproductiviteit, wat leidt tot een daling van de arbeidskosten per eenheid product. Dit wordt verklaard door een vertraging van de uurloonkostenstijging⁶⁴, een toename van de kapitaalintensiteit ten gevolge van weinig arbeidsintensieve investeringen en een vrij aanzienlijke groei van de totale productiviteit van de factoren⁶⁵. Dankzij de daling van de arbeidskosten per eenheid product kunnen de ondernemingen hun prijzen verlagen. De weerslag van de daling van de arbeidskosten per geproduceerde eenheid op de prijzen is echter niet totaal, zodat het loonaandeel kleiner wordt⁶⁶.

Vanaf 2001 vertraagt de groei van de schijnbare arbeidsproductiviteit, wat voornamelijk te wijten is aan een vertraging van de totale productiviteit van de factoren⁶⁷. Ondanks de vertraging van het groeitempo van de schijnbare arbeidsproductiviteit blijven de uurloonkosten in hetzelfde tempo stijgen als voorheen, waardoor de arbeidskosten per eenheid product stijgen. De prijzen blijven in 2001 echter teruglopen, waardoor het loonaandeel dat jaar fors toeneemt. Van 2002 tot 2005 groeien de prijzen evenwel sneller dan de arbeidskosten per geproduceerde eenheid⁶⁸, waardoor het loonaandeel verkleint. In 2005 was het loonaandeel lichtjes kleiner dan voor de groei ervan in 2001. Over de periode 1996-2005 in zijn geheel krimpt het loonaandeel met 3 procentpunten (van 69,3% in 1996 tot 66,2% in 2005).

De schommelingen van het loonaandeel en van de prijzen hebben een invloed op het verbruik, de investeringen en de netto-uitvoer, waardoor de totale vraag en, als reactie daarop, de bezettingsgraad van de productiecapaciteit van de ondernemingen veranderen. Gelet op de overwicht dat de uitvoer heeft in de afzet van de industrie⁶⁹, zullen de schommelingen van de netto-uitvoer en, bijgevolg, van de prijscompetitiviteit een bepalende rol spelen in de ontwikkeling van de toegevoegde waarde van de sector.

Kegels (2009) stelt vast dat van 1995 tot 2000, de periode waarin de prijzen van de toegevoegde waarde van de Belgische industrie teruglopen in vergelijking met het Europese gemiddelde (EU15), de toegevoegde waarde tegen constante prijzen in België sneller toeneemt dan gemiddeld in de EU15. Van 2000 tot 2005, daarentegen, stijgen de prijzen van de toegevoegde waarde sneller dan het Europese gemiddelde en verslechtert de relatieve positie van België wat de toegevoegde waarde betreft.

⁶⁴ Van 1996 tot 2005 stijgen de uurloonkosten gemiddeld met 2,8% per jaar, terwijl de jaarlijkse stijging 5,3% bedroeg in de periode van 1986 tot 1996.

⁶⁵ Zie kadertekst hierboven voor een definitie van de totale productiviteit van de factoren.

⁶⁶ Als we het verband leggen met de tweede kadertekst, dan komt dit overeen met een situatie waarin de daling van de arbeidskosten per geproduceerde eenheid niet volledig wordt doorberekend in de prijzen, waardoor een groei van het bruto-exploitatietoetschot per eenheid product en, bijgevolg, een inkrimping van het loonaandeel in het leven wordt geroepen

⁶⁷ De vertraging van de totale productiviteit van de factoren is ten dele te wijten aan de vertraging van de economische groei en deels aan de trendmatige vertraging van de totale productiviteit van de factoren.

⁶⁸ Dit was een periode waarin de prijzen van de chemische producten, van de halffabricaten en van de transporttoestellen en het transportmaterieel sterk opliepen (Burggraeve et al., 2009).

⁶⁹ In 2000 was de uitvoer goed voor 82% van de toegevoegde waarde van de industrie (INR).

Als gevolg van deze ontwikkelingen werden de aan de industrie gerichte vraag en dus ook de bezettingsgraad van de productiecapaciteit allicht gestimuleerd van 1996 tot 2000 en afgeremd van 2000 tot 2005, te meer omdat de conjunctuur van 2000 tot 2003 niet erg gunstig was. De stijging van de bezettingsgraad van de productiecapaciteit heeft allicht de investeringen gestimuleerd, terwijl de daling van de bezettingsgraad normaal geleid heeft tot een werkgelegenheidsinkrimping.

De ontwikkeling van de groei van de kapitaalvoorraad en van het aantal gewerkte uren lijkt deze hypothesen te bevestigen. In de periode 1996-2000 bedroeg de gemiddelde jaarlijkse groei van de reële kapitaalvoorraad in de industrie 3,4%. Van 2000 tot 2005 bedroeg die groei nog slechts 1%. Ondanks de versnelling van de investeringen van 1996 tot 2000 nam de werkgelegenheid weinig toe (tijdens deze hele periode liep ze in totaal zelfs lichtjes terug), wat betekent dat de nieuwe investeringen weinig arbeidsintensief waren. Tijdens de vertraagde groei van de investeringen in de periode 2001-2005 ging de werkgelegenheid sterk achteruit. In totaal nam de kapitaalintensiteit gedurende de hele periode toe, wat heeft bijgedragen tot een matiging van de ontwikkeling van de arbeidskosten per geproduceerde eenheid.

Hoewel het loonaandeel over de volledige periode verkleint (en het winstaandeel bijgevolg groter wordt), verbetert de rentabiliteit van het kapitaal niet. Integendeel: de rentabiliteit van het kapitaal is aan het einde van de periode iets minder groot dan in het begin van de periode. Deze ontwikkeling is aan twee factoren te wijten:

Ten eerste doen de ondernemingen, om te kunnen blijven concurreren, investeringen waarvan de kostprijs niet langer dezelfde rentabiliteit garandeert als voorheen. Wanneer de ondernemingen immers hun prijzen aanpassen om in te spelen op de marktvoorwaarden (periode 1996-2000), dan gaat de prijs van de toegevoegde waarde minder snel stijgen dan de prijs van het kapitaal, wat leidt tot een verminderde rentabiliteit van het kapitaal⁷⁰. Van 2000 tot 2005 is de stijging van de prijs van de toegevoegde waarde gelijkwaardig aan die van de prijs van het kapitaal. Maar dit gaat ten koste van een dermate hoge stijging van de prijs van de toegevoegde waarde dat ze leidt tot een verslechtering van de prijscompetitiviteit.

Ten tweede wordt de rentabiliteit van het kapitaal van 2000 tot 2005 afgeremd door een achteruitgang van de kapitaalproductiviteit (kapitaalvoorraad per geproduceerde eenheid). Deze kapitaalproductiviteit loopt terug doordat de kapitaalvoorraad sneller groeit dan de productie. Dit heeft een negatieve impact op de kapitaalrentabiliteit want de winsten moeten een steeds grotere kapitaalvoorraad vergoeden.

Uit de hierboven beschreven ontwikkeling blijkt dat de Belgische industrie de grens van haar groeiemodel heeft bereikt. De specialisering in producten waarvoor de toename van de vraag toegevingen van de ondernemingen vergt op het vlak van hun verkoopprijzen, impliceert dat ze de arbeidskosten per eenheid product moeten terugdringen. Met andere woorden, de groei van de uurloonkosten moet lager zijn dan de groei van de arbeidsproductiviteit.

⁷⁰ Bij verder ongewijzigde factoren zal het bruto-exploitatieoverschot minder snel toenemen dan de waarde van de kapitaalvoorraad indien de prijs van de toegevoegde waarde minder snel stijgt dan de prijs van het kapitaal. Dit zal leiden tot een verslechtering van de kapitaalrentabiliteit aangezien deze het resultaat is van de verhouding tussen het bruto-exploitatieoverschot en de waarde van de kapitaalvoorraad (zie eerste kadertekst voor de definities).

Teneinde hun productiviteit aan te passen aan de ontwikkeling van de loonkosten die exogeen blijkt te zijn, moeten de ondernemingen de efficiëntie van hun productieproces verbeteren. België is een van de landen die op dat vlak het actiefst zijn (zie hoofdstuk Structureel concurrentievermogen). Aan deze investeringen in weinig arbeidsintensief kapitaal zijn echter zodanig hoge kosten verbonden dat het niet langer mogelijk is om met de verkoopprijs van de producten het kapitaal rendabel te maken in het licht van de bestaande kostenstructuur, en dat België zijn totale productiviteit van de factoren niet meer zo snel kan verbeteren als in de andere Europese economieën⁷¹. De substitutie van arbeid door kapitaal veroorzaakt bovendien een daling van de productiviteit van het kapitaal (aangezien men produceert met een steeds hoger kapitaalniveau), wat eveneens bijdraagt tot de daling van de rentabiliteit van het kapitaal.

Om de neerwaartse tendens van de rentabiliteit van het kapitaal een halt toe te roepen, spitsen de ondernemingen zich meer toe op de meest kapitaalintensieve segmenten van de toegevoegdewaardeketen of op de meest innoverende producten. Vastgesteld wordt immers dat de O&O-intensiteit in de medium-tech- of low-tech-sectoren in België hoger is dan gemiddeld in Europa (zie Technisch verslag 2008). Maar daardoor vergroot België zijn aandeel in de Europese toegevoegde waarde in de sectoren met een bescheiden of zelfs een negatieve groei in Europa. Dit leidt tot werkgelegenheidsdalingen.

Om de inkrimping van de werkgelegenheid in de industrie af te remmen, zouden de productiefactoren zich gelijktijdig moeten gaan richten tot nieuwe technologische sectoren waarin de potentiële productiviteitswinsten tot stand kunnen komen zonder sterke substitutie van arbeid door kapitaal en waarin de prijstoegevingen leiden tot een forse groei van de volumes, waaronder de hoogtechnologische sectoren. Dit vergt dan ook een omschakeling naar een creatief groeimodel.

Marktdiensten

Net als in de industrie is de stijging van de uurloonkosten vanaf 1996 vertraagd. Ze blijft echter hoger dan de toename van de schijnbare arbeidsproductiviteit, waardoor de arbeidskosten per eenheid product stijgen. Dit wordt verklaard door een bescheiden groei van de totale productiviteit van de factoren en van de kapitaalintensiteit.

De lage groei van de totale productiviteit van de factoren in de marktdiensten is een verschijnsel dat zich in de meeste Europese landen voordoet en is de belangrijkste oorzaak van de minder sterke groei van de arbeidsproductiviteit in Europa dan in de Verenigde Staten sinds het midden van de jaren negentig⁷². De verklaring die doorgaans voor dit verschijnsel wordt gegeven is dat de concurrentie in de marktdiensten in Europa minder scherp is dan in de Verenigde Staten, waardoor de Europese ondernemingen dus minder tot innoveren worden aangezet dan hun Amerikaanse tegenhangers⁷³. Het feit dat de kapitaalintensiteit tijdens die periode weinig toeneemt, wordt verklaard door een gelijkwaardige groei van de kapitaalvoorraad en van het aantal gewerkte uren.

⁷¹ Kegels (2008) toont aan dat de relatieve technologische positie van België sinds de jaren tachtig zowel in de industrie als in de dienstensector opvallend is verslechterd.

⁷² Van 1990 tot 2005 moet het verschil in groei van de productiviteit in de marktdiensten tussen België en de Verenigde Staten voornamelijk worden toegeschreven aan de distributiesector (Biatour en Kegels, 2008). Voor een uitvoerige analyse van de distributiesector in België verwijzen we naar Baugnet et al. (2009).

⁷³ In dit verband verwijzen we bv. naar Havik *et al.* (2008), Inklaar *et al.* (2008) of Monteagudo en Dierx (2009).

Vanaf 2001 wordt een versnelling van de totale productiviteit van de factoren waargenomen. Deze kan worden verklaard door de investeringen in de informatie- en communicatietechnologie (ict) die sinds het midden van de jaren negentig in de sector worden uitgevoerd. Er wordt immers vastgesteld dat de ict-kapitaalvoorraad tijdens de hele periode 1995-2005 groeit, wat een inhaalbeweging van de Belgische marktdiensten t.o.v. de andere Europese landen lijkt te zijn (Kegels, 2009). De investeringen in ict verhogen de totale productiviteit van de factoren, want dankzij deze investeringen dalen de kosten voor de verzameling en het beheer van alle relevante informatie voor het nemen van economische beslissingen, waardoor de middelen beter worden ingezet. Deze productiviteitswinsten komen echter maar geleidelijk tot stand en voor zover de invoering van de ict leidt tot een reorganisatie van de functies in de onderneming⁷⁴. Dit proces kan worden afgeremd door de leereffecten (m.n. de noodzaak om over voldoende geschoolde arbeidskrachten te beschikken), door de kosten van de aanpassing van de organisaties aan de informatica en aan de nieuwe manier van communiceren, en door de starheid van de gedragingen en van de markten (Kegels et al., 2003). Deze aanpassingstijd kan verklaren waarom de totale productiviteit van de factoren pas vanaf de jaren 2000 sneller toeneemt, terwijl de investeringen in ict al in het midden van de jaren negentig werden aangevat⁷⁵.

Tegelijk met deze toename van de totale productiviteit van de factoren vertraagt de groei van de uurloonkosten enigszins. Dit verschijnsel draagt ertoe bij dat de arbeidskosten per eenheid product vanaf 2001 minder sterk toenemen. Vanaf 2001 neemt bovendien ook de kapitaalintensiteit toe, waardoor de arbeidskosten per geproduceerde eenheid nog meer worden afgeremd. Na een positieve groei van 1996 tot 2001 wordt de groei van de arbeidskosten per eenheid product van 2001 tot 2005 in totaal tot zo goed als nihil herleid.

Tot in 2001 berekenen de ondernemingen de stijging van de arbeidskosten per geproduceerde eenheid door in de prijzen, waardoor het loonaandeel van 1996 tot 2001 bijna niet verandert. Vanaf 2001 blijven de prijzen ondanks de vertraging van de arbeidskosten per eenheid product in hetzelfde tempo stijgen als voordien. Bijgevolg krimpt het loonaandeel met 6 procentpunten tot in 2005 (het loonaandeel was goed voor 68,7% in 1996 en bedroeg 62,8% in 2005). Deze ontwikkelingen tonen de rigiditeit aan waarmee de prijzen dalen; dit is in het algemeen kenmerkend voor de marktdiensten in Europa⁷⁶ en is gedeeltelijk het gevolg van de lage concurrentiegraad.

De ontwikkeling van de vraag in de dienstensector hangt voornamelijk af van de consumptievraag van de particulieren (en dus van de ontwikkeling van het loonaandeel), enerzijds en, wat de zakelijke dienstverlening betreft, van de activiteit in de industrie, anderzijds. De invloed van de prijzen op de vraag naar verhandelbare diensten, van zijn kant, is heel wat kleiner dan in de industrie, wat wordt verklaard door het minder homogene karakter van de producten en door een minder grote openheid van de markten⁷⁷ (Kegels, 2009), maar ook door een toenemend aandeel van de diensten in de eindvraag (Wölfl, 2005).

⁷⁴ De tijd die nodig is voor de reorganisaties binnen de ondernemingen wordt geraamd op 5 tot 10 jaar (Huveneers en Pamukçu, 2003).

⁷⁵ Biatour en Kegels (2008) merken op dat de kwalificatie van de arbeidskrachten van 2000 tot 2005 verbetert, wat erop kan wijzen dat de kwalificatie van de werknemers zich aanpast aan het nieuwe ingevoerde kapitaal.

⁷⁶ In de Eurozone maken de prijsdalingen 40% uit van de prijsveranderingen in de industrie, terwijl ze maar goed zijn voor 20% in de dienstensector (ECB, 2007).

⁷⁷ In 2000 maakte de uitvoer 38% van de toegevoegde waarde van de marktdiensten uit, tegenover 82% in de industrie.

Wat het verbruik betreft, heeft de inkrimping van het loonaandeel van 2001 tot 2005 in de dienstensector en in de industrie allicht geleid tot een vertraging ervan. De zakelijke dienstverlening, van haar kant, heeft de vraag allicht zien versnellen van 1996 tot 2001, waarna een vertraging optreedt die parallel verloopt met de activiteit in de industrie (zie vorig deel). In globlo zou dus eerst een versnelling en daarna een vertraging van de vraag moeten worden waargenomen, wat zou moeten leiden tot een stijging (en daarna een daling) van de bezettingsgraad van de productiecapaciteit van de ondernemingen.

Wegens het zeer arbeidsintensieve karakter van de marktdiensten schommelt vooral de factor arbeid naar gelang van de vraag. Zo wordt opgemerkt dat het volume gewerkte uren in de periode 1996-2001 groeit. Vanaf 2001 vertraagt de groei van de werkgelegenheid daarentegen fors. Wegens de investeringen in ict groeit de kapitaalvoorraad parallel daarmee tijdens de hele periode voortdurend aan. In totaal neemt de kapitaalintensiteit van 2001 tot 2005 toe, wat bijdraagt tot de vertraging van de arbeidskostenstijging per eenheid product.

De inkrimping van het loonaandeel (en dus de groei van het aandeel van de winsten) van 2001 tot 2005 dragen ertoe bij dat de rentabiliteit van het kapitaal toeneemt. Die verbetering van de kapitaalrentabiliteit wordt versterkt door het feit dat de prijs van de toegevoegde waarde sneller stijgt dan de prijs van het kapitaal.

Kortom, het ziet ernaar uit dat de verkleining van het loonaandeel van 2001 tot 2005 in de marktdiensten grotendeels verband houdt met de investeringen in ict. Deze laatste draagt bij tot de groei van de arbeidsproductiviteit via een stijging van de kapitaalintensiteit en via een toename van de totale productiviteit van de factoren. Terwijl de arbeidsproductiviteit toeneemt, vertraagt terzelfder tijd de stijging van de lonen, waardoor de arbeidskosten per eenheid product minder snel toenemen. Deze groeivertraging van de arbeidskosten per geproduceerde eenheid heeft niet geleid tot een vertraging van de prijzen, wat kan worden verklaard door de lage concurrentiegraad van de sector. De toename van de arbeidsproductiviteit die voortvloeide uit de ict heeft dus een toename van de winsten opgeleverd en heeft bijgevolg geleid tot een inkrimping van het loonaandeel. Het zou interessant zijn na te gaan welk gebruik de ondernemingen van deze stijging van de winsten hebben gemaakt (afschrijvingen, rentelasten, gereserveerde winsten of uitkering van dividenden). Over deze analyse zal het secretariaat van de CRB in de toekomst een nota opstellen.

Voorts draagt de rigiditeit waarmee de prijzen in de marktdiensten dalen bij tot de niet bijster gunstige ontwikkeling van de prijzen in de industrie. Dit verloopt via twee kanalen: ten eerste, via het verbruik van diensten door de ondernemingen van de industrie (dit verbruik vertegenwoordigt een aanzienlijk deel van de kosten, cf. hoofdstuk over de kostenstructuur); ten tweede beïnvloedt de ontwikkeling van de prijzen van de diensten de ontwikkeling van de consumptieprijzen, die op hun beurt de loonontwikkeling beïnvloeden.

Tabel 4-2 : Ontwikkeling van het loonaandeel, van de kapitaalintensiteit, van de rentabiliteit van het kapitaal en van hun componenten

	Verwerkende industrie			Marktdiensten		
	1996-2000	2000-2005	1996-2005	1996-2001	2001-2005	1996-2005
Loonaandeel (a=b-i)	-1,0%	-0,1%	-0,5%	0,5%	-2,2%	-0,7%
Arbeidskosten per eenheid (b=c-f)	-1,6%	0,8%	-0,3%	2,2%	0,1%	1,3%
Uurloonkosten (c)	2,5%	3,0%	2,8%	2,6%	2,2%	2,4%
Schijnbare arbeidsproductiviteit (f=g+h)	4,1%	2,2%	3,1%	0,3%	2,1%	1,1%
Totale productiviteit van de factoren (g)	3,0%	1,2%	2,0%	0,1%	1,2%	0,6%
Bijdrage van de kapitaalintensiteit ¹ (h)	1,2%	1,0%	1,1%	0,2%	0,9%	0,5%
Prijs van de toegevoegde waarde (i)	-0,7%	0,9%	0,2%	1,8%	2,4%	2,0%
Kapitaalintensiteit (i=j-k)	3,7%	3,1%	3,4%	0,7%	2,6%	1,6%
Kapitaalvoorraad (j)	3,4%	1,0%	2,1%	3,5%	3,2%	3,4%
Gewerkte uren (k)	-0,3%	-2,1%	-1,3%	2,8%	0,6%	1,8%
Rentabiliteit (a=b+c+d)	0,4%	-0,7%	-0,2%	0,1%	5,9%	2,7%
Winsttaandeel (b)	2,1%	0,3%	1,1%	-1,0%	4,3%	1,4%
Productiviteit van het kapitaal (c)	0,5%	-0,9%	-0,3%	-0,4%	-0,6%	-0,5%
Prijs van de toegevoegde waarde/prijs van het kapitaal (d)	-2,1%	0,0%	-1,0%	1,4%	2,2%	1,8%

Noten: gemiddelde jaarlijkse groeivoeten die bij benadering worden vastgesteld d.m.v. gemiddelde jaarlijkse logaritmische verschillen;
¹ Ontwikkeling van de kapitaalintensiteit gewogen door het gemiddelde winsttaandeel (gemiddelde berekend over het lopende jaar en het voorafgaande jaar).

Bronnen: INR, FPB, eigen berekeningen CRB

Bronvermelding

BAUGNET, V., CORNILLE, D., DHYNE, E. EN ROBERT, B. (2009) "Regulering en concurrentie in de Belgische distributiesector", *Economisch Tijdschrift*, september 2009, Nationale Bank van België.

BIATOUR, B. EN KEGELS, C. (2008), "Growth and Productivity in Belgium", Working Paper 17-08, september 2008, Federaal Planbureau.

BURGGRAEVE, K., DRESSE, L. EN VULDAR, B., "Performances extérieures de la Belgique: 1995-2008", hoorzitting voor de Centrale Raad voor het Bedrijfsleven, 12 oktober 2009.

BUYSSE, R., L. SLEUWAEGEN en S. VANDEN BUSSCHE (2009), *Buitenlandse directe investeringen in België*, Vlerick Leuven Gent Management School, 8 blz.

CRB (2007), *Werk maken van een gemeenschapsdoel en van een sterkere octrooi-cultuur in België*, CRB-advies, Brussel, 11 blz.

CRB (2009a), *Advies betreffende het versterken van kennisuitwisseling tussen de onderzoekswereld en het bedrijfsleven*, Brussel, CRB, 12 blz.

CRB (2009b), *Etude sur la structure des coûts de production de l'économie*, Brussel, CRB, 35 blz.

DEVOLDERE, Isabelle en Leo SLEUWAEGEN (2009), *Werk maken van een creatieve economie*, Leuven, Uitgeverij LannooCampus, 131 blz.

EC (2007), Entrepreneurship Survey of the EU (25 member states), the US, Iceland and Norway, *Flash EB series* n° 192, 16 blz.

EC (2009), *Keeping European Consumers Safe, 2008 annual report on the operation of the rapid alert system for non-food consumer products RAPEX*, Luxemburg, 64 blz.

EUROPESE CENTRALE BANK (2007), *Monthly Bulletin*, mei 2007.

HAVIK, K., MC MORROW, K., RÖGER, W. EN TURRINI, A. (2008) "The EU-US Total Factor Productivity Gap: an Industry Perspective", *Economic Paper 339*, september 2008, European Commission.

- HUVENEERS, C. EN PAMUKÇU, M.T. (2003) "Technologies de l'information et de la communication et organisation des entreprises", in Dekkers, G. en Chantal Kegels (éds), Les technologies de l'information et de la communication en Belgique. Analyse des effets économiques et sociaux, *Planning Paper*, 2003, Federaal Planbureau.
- ILO (2009b), *Report of the Committee of Experts on the Application of Conventions and Recommendations, Meeting Document International Labour Conference 98th session, report III (part 1A)*, Genève, 760 blz.
- ILO(2009a), *Information Document on Ratifications and Standards-Related Activities (report III(2)), Meeting Document International Labour Conference 98th session, report III (part 2)*, Genève, 270 blz.
- INKLAAR, R., TIMMER, M.P. EN VAN ARK, B. (2008) "Market Services Productivity Across Europe and the US", *Economic Policy*, januari 2008, pp. 139-194.
- JACOBS, D., A. REA, C. TENEY e.a. (2009), *De sociale lift blijft steken – de prestaties van allochtone leerlingen in de Vlaamse gemeenschap en de Franse gemeenschap*, Brussel, Koning Boudewijnstichting, 93 blz.
- KEGELS, C. (2008) "La Belgique perd son leadership technologique : étude sectorielle exploratoire à partir des données EUKLEMS", *Nota, maart 2008*, Federaal Planbureau.
- KEGELS, C. (2009) "Alternative Assessment of Belgian Competitiveness", Working Paper 9-09, september 2009, Federaal Planbureau.
- KEGELS, C., VAN OVERBEKE, M. EN VAN ZANDWEGHE, W. (2003) "Technologies de l'information et de la communication et croissance économique", in Dekkers, G. en Chantal Kegels (éds), Les Technologies de l'information et de la communication en Belgique. Analyse des effets économiques et sociaux, *Planning Paper*, 2003, Federaal Planbureau.
- KEGELS, C. (2009), *Alternative Assessment of Belgian Competitiveness*, Brussel, Federaal Planbureau, Brussel, 37 blz.
- MATHIEU, A. EN B. VAN POTTELSBERGHE (2008), *A Note on the Drivers of R&D Intensity*, Brussel, ULB, Solvay Business School, 13 blz.
- MICHEL, Bernhard Klaus (2009), *The Impact of Offshoring on Employment in Belgium*, Brussel, Federaal Planbureau, 39 blz.
- MONTEAGUDO, J. EN DIERX, A. (2009) "Economic Performances and Competition in Services in the Euro Area: Policy Lessons in Time of Crisis", *Occasional Paper 53*, september 2009, European Commission.
- NBB (2009), *Performances extérieures de la Belgique: une analyse sur la période 1995-2008*, hoorzitting van 12 oktober 2009 voor de CRB.
- NBB(2008), *Jaarverslag Economische en Financiële Ontwikkeling*, Brussel, 253 blz.
- OECD (2007a), *Environmental Performance Review of China – Conclusions and Recommendations*, 12 blz.
- OECD (2007b), *Moving Up the Value Chain, Staying Competitive in the Global Economy – Main Findings*, 27 blz.
- ONKELINX, J. en L. SLEUWAEGENNkelinx (2008), *Internationalization of SMEs*, Brussel, FDC, 90 blz.
- PENEDER, M., K. AINGINGER, G. HUTSCHENREITER (2001), *Structural Change and Economic Growth*, Wenen, WIFO, 164 blz.
- SPINNEWYN, H. (2008), *Internationalisering van de Belgische economie: analyse op basis van de filialen van buitenlandse ondernemingen in het buitenland tussen 1995-2005*, Brussel, Federaal Planbureau, 42 blz.
- SPITHOVEN, A. EN S. VANDECANDELAERE (2009), *Kennisuitwisseling en technologieoverdracht tussen het bedrijfsleven en de onderzoekswereld*, Brussel, CRB, 289 blz.
- THURIK, R. (2007), *Ondernemerschap: de motor van groei?*, hoorzitting van 10 oktober 2007 voor de CRB in het kader van de werkgroep rond ondernemerschap.
- VEUGELERS, R. (2008), *Industry-science relaties: evidentie en beleidsimplicaties*, hoorzitting van 10 januari 2008 voor de CRB in het kader van de werkgroep rond industry-science relaties.
- WÖLFL, A. (2005) "The Service Economy in OECD countries", *STI working paper 2005/3*, Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD).

5 Voortgezette beroepsopleiding

Boordtabel van de sociale partners

	1998	1999	2000	2002	2004	2005	2006	2007	2008p
I. Investering van de werkgevers ten gunste van de werknemers									
SOCIALE BALANSEN									
Formele voortgezette opleiding	1,24%	1,25%	1,34%	1,17%	1,09%	1,06%	1,08%	1,13%	1,04%
Formele en informele voortgezette opleiding + bijdragen	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.	1,59%
Formele en informele voortgezette opleiding ondernemingen > 10 werknemers, CK + bijdragen	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.	1,77%
II. Participatiegraad									
SOCIALE BALANSEN									
Gemiddelde	29,6%	30,4%	32,3%	31,7%	32,7%	32,7%	32,50%	32,6%	29,7%
Formele opleiding									
Mannen	28,6%	29,9%	32,3%	31,9%	32,6%	32,8%	33,20%	34,8%	31,9%
Vrouwen	28,4%	29,5%	30,2%	31,6%	32,7%	32,2%	32,7%	31,0%	28,5%
Gemiddelde	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.	20,9%
Informele opleiding									
Mannen	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.
Vrouwen	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.
ENQUÊTE NAAR DE ARBEIDSKRACHTEN									
Alle opleidingsvormen	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.	24,05%	22,70%	23,10%	22,0%
waarvan: met financiële tegemoetkoming van de werkgever	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.	16,9%	16,6%	17,3%	17,0%
Structurele Lissabon-indicator (alle opleidingen, 24-65 jaar, referentieperiode van 4 weken)									
Gemiddelde	4,4%	6,9%	6,2%	6,0%	8,6%	8,3%	7,5%	7,2%	6,8%
Mannen	5,0%	7,8%	6,7%	5,9%	8,7%	8,2%	7,4%	7,0%	6,4%
Vrouwen	3,8%	6,1%	5,7%	6,0%	8,5%	8,5%	7,6%	7,4%	7,2%
III. Opleidingsuren in % van de gewerkte uren									
Formele opleiding	0,72%	0,74%	0,82%	0,73%	0,69%	0,69%	0,71%	0,77%	0,67%
Informele opleiding	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.	0,40%
IV. Opleidingsuren per deelnemer									
Formele opleiding									
Gemiddelde	34,9	34,1	36,2	31,8	29,5	29	29,6	32,2	30,9
Mannen	39,7	38,7	41,1	36	32,8	32,5	33,3	35,5	33,9
Vrouwen	26,7	26,2	27,3	25,1	24,4	23,4	24,2	26,8	26,3
Informele opleiding	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.	26,0

Noot : De gegevens voor 2008 uit de sociale balans zijn voorlopige cijfers. De definitieve gegevens zullen in de loop van het tweede kwartaal van 2010 beschikbaar zijn wanneer de cd-rom van de Balanscentrale wordt uitgegeven.

Boordtabel : internationale vergelijking

	Duitsland	Nederland	Frankrijk	Gem.-3	Max EU-15	Min EU-15	België
I. Investeringen van de werkgevers ten gunste van de werknemers							
CVTS-enquête 1993	1,2%	1,8%	2%	1,6%	2% Fr	0,7% Pt	1,4%
CVTS-enquête 1999	1,5%	2,8%	2,4%	2%	3% Dk	0,9% Gr	1,6%
CVTS-enquête 2005	1,3%	2%	2,3%	1,8%	2,7% Dk	0,6% Gr	1,6%
II. Participatiegraad formele opleiding alle ondernemingen							
CVTS-enquête 1993	24%	26%	37%	29%	43% Ir	13% Pt Gr	25%
CVTS-enquête 1999	32%	41%	46%	38%	61% Su	15% Gr	41%
CVTS-enquête 2005	30%	34%	46%	37%	49% Lu	14% Gr	40%
III. Participatiegraad formele opleiding opleidende ondernemingen							
CVTS-enquête 1993							
CVTS-enquête 1999	36%	44%	51%	42%	63% Su	34% Gr	54%
CVTS-enquête 2005	39%	39%	50%	43%	60% Lu	28% Gr	51%
IV. Participatiegraad minder formele en informele opleiding							
CVTS-enquête 2005							
Opleiding op de werkplek	26%	11%	n.d.	n.d.	26% Al	4% Gr	21%
Colleges en workshops	10%	6%	n.d.	n.d.	38% Dk	2% Gr	8%
Kwaliteitsopleidingscirkels	5%	4%	n.d.	n.d.	6% Be, At, Dk	1% It	6%
Zelfstudie	12%	5%	n.d.	n.d.	14% Dk	0% Gr	6%
Roulatie van arbeidsposten	1%	1%	n.d.	n.d.	12% Su	1% Al Gr P-B Pt	3%
V. Opleidingsuren per deelnemer							
CVTS-enquête 1999	27	37	36	31	42 Es	27 Al	31
CVTS-enquête 2005	30	36	28	30	36 Fr	25 Gr Fi	31

Bron : Eurostat, CVTS-enquêtes

De ontwikkeling van een innovatieve economie is een noodzakelijke uitdaging die heel wat mogelijkheden biedt, maar die ook tot gevolg heeft dat sommigen hun vaardigheden moeten vervolmaken of aanpassen, terwijl anderen zich noodgedwongen moeten omscholen of het moeilijk krijgen om zich in te schakelen in het arbeidsproces. Een van de manieren om de beroepsloopbanen veilig te stellen is de totstandbrenging van een daadwerkelijke cultuur van levenslange vorming. Deze cultuur van voortgezette opleiding zal er evenwel niet vanzelf komen; ze vereist eigen financieringsmechanismen die worden bepaald door opleidingsdoelstellingen op het vlak van productiviteit, loonontwikkeling, vervolmaking en aanpassing, beheer van de vaardigheden en van de interne mobiliteit, inschakelings- en herinschakelingsmaatregelen. De ontwikkeling van de opleidingscultuur vereist inspanningen van zowel de ondernemingen als de individuen en de overheid. Deze inspanningen mogen niet louter financieel zijn, maar moeten ook bestaan in de democratisering van de toegang tot opleiding, een positieve benadering van het leerlingwezen en de invoering van zeer gerichte beleidsmaatregelen om de deelneming van bepaalde doelgroepen – op het niveau van zowel de ondernemingen als de werknemers – die tot op heden buiten de praktijk van de voortgezette opleiding vielen te stimuleren.

5.1 Voordelen en verantwoordelijkheid

Op macro-economisch niveau zijn onderwijs en opleiding de belangrijkste hefboomen van de economische groei dankzij hun positieve impact op de productiviteit en op de werkgelegenheidsgraad. Op micro-economisch niveau speelt de basisopleiding een belangrijke rol voor de positionering van de individuen op de arbeidsmarkt. Uit de grote verschillen in werkloosheidsgraad tussen de kwalificatieniveaus blijkt dat onderwijs en opleiding belangrijk zijn voor de inschakeling en de duurzame aanwezigheid op de arbeidsmarkt.

Tijdens de beroepsloopbaan biedt voortgezette opleiding de mogelijkheid de nieuwe technieken te beheersen en zich aan te passen aan de kwalitatieve veranderingen op de arbeidsmarkt. Ze speelt een rol in het beheer van de vaardigheden en garandeert steeds meer de inzetbaarheid van de werknemers. Ze wordt ook als een belangrijk instrument in de strijd tegen de werkloosheid beschouwd omdat ze zorgt voor de inschakeling van jongeren of de herinschakeling van werkzoekenden in het arbeidsproces.

Onderwijs en opleiding hebben cruciale opdrachten in vier grote domeinen: productiviteit en groei, inzetbaarheid en aanpassing, beheer van vaardigheden en interne mobiliteit, inschakeling en herinschakeling. De hamvraag is dan wie in ons land verantwoordelijk is voor onderwijs en opleiding: de overheid, de individuen, de ondernemingen? Wat onderwijs betreft, is dit duidelijk de overheid, maar op het niveau van de voortgezette opleiding zijn de antwoorden talrijk en complex.

De vele doelstellingen van de voortgezette opleiding impliceren een gedeelde verantwoordelijkheid van de ondernemingen, de individuen en de overheid. De realiteit van de voortgezette opleiding is immers zeer rijk en gevarieerd: het kan gaan om de voortgezette opleiding van werkzoekenden of van werknemers; de opleiding kan al dan niet verband houden met de bestaande of de toekomstige job van de werknemer; ze kan bedoeld zijn om de werknemer aan te passen aan een nieuwe technologie of om een carrièrewending mogelijk te maken. Enerzijds investeert de overheid in de voortgezette opleiding

van werknemers en werkzoekenden op federaal⁷⁸, gemeenschaps- en gewestniveau⁷⁹ en anderzijds hebben de sociale gesprekspartners unaniem beslist dat deze verantwoordelijkheid zowel bij de ondernemingen als bij de werknemers ligt.

5.2 *Verbintenissen van de sociale partners*

De sociale partners zijn het eens geworden over 3 doelstellingen inzake voortgezette opleiding: een financiële doelstelling van 1,9% teneinde over de middelen te beschikken om een cultuur van voortgezette opleiding te ontwikkelen; een participatiegraad van 50% tegen 2010 om de toegang tot opleiding democratischer te maken⁸⁰; een bijdrage van 0,10% voor risicogroepen waarmee een deel van de middelen voor voortgezette opleiding wordt uitgetrokken voor groepen die een bijzonder hoog risico lopen op de arbeidsmarkt.

Het thema voortgezette opleiding duikt op in het interprofessioneel akkoord van 1986. In 1990 bepaalt het akkoord dat elk paritair comité 0,10% van de brutolonen moet betalen voor werk voor en opleiding van risicogroepen. In 1998 beslissen de sociale partners unaniem bijkomende inspanningen op het vlak van voortgezette opleiding te leveren om België na verloop van zes jaar op het gemiddelde niveau van de drie buurlanden te brengen, nl. van 1,2 tot 1,9% van de loonkosten. Het gaat om een totale inspanning, die niet uniform in alle sectoren moet worden gerealiseerd, noch wat de bedragen, noch wat de toepassingsregels betreft.

De doelstelling werd bepaald op basis van de ramingen van de resultaten van onze drie buurlanden in de CVTS I-enquête (1993), die als indicator de financiële investeringen in formele voortgezette opleiding van de ondernemingen met meer dan tien werknemers uit de privésector neemt. De definitieve resultaten geven een gemiddelde van 1,6% voor de drie buurlanden. Aangezien de enquête maar om de vijf jaar wordt uitgevoerd, kon ze niet worden gebruikt voor de jaarlijkse evaluatie van de verbintenissen tussen de sociale partners. Deze enquête blijft evenwel de enige referentie voor een internationale vergelijking van de opleidingsinspanningen.

De sociale balans, die sedert 1996 elk jaar beschikbaar is, maakt het daarentegen mogelijk dezelfde indicator als de CVTS-enquête te verkrijgen voor alle ondernemingen van de privésector, ook die met minder dan tien werknemers. De sociale partners hebben er dan ook unaniem voor gekozen zich op de sociale balans te baseren voor de evaluatie van hun verbintenissen.

Destijds worden een aantal reserves geuit t.a.v. de sociale balans omdat bepaalde ondernemingen die in voortgezette opleiding investeren dit gedeelte van de sociale balans duidelijk niet invullen⁸¹ en de

⁷⁸ Inzake voortgezette opleiding is de federale regering enkel nog bevoegd voor het betaald educatief verlof. Via het beleid dat deze regering voert, beïnvloedt ze evenwel ook de praktijk van de voortgezette opleiding. Denken we maar aan het sanctiemechanisme in het Generatiepact en aan het Plan inzake de actieve begeleiding en opvolging van werklozen.

⁷⁹ Op het niveau van de gemeenschappen en de gewesten moet een onderscheid worden gemaakt tussen, enerzijds, de acties die hoofdzakelijk zijn gericht op de werkzoekenden en die worden beheerd door de Forem, de VDAB en Bruxelles formation en, anderzijds, de maatregelen die de ondernemingen stimuleren en steunen in hun opleidingsinspanningen (opleidingscheques, crédit d'adaptation, cheques talen en ICT, ondernemerschapsportefeuille).

⁸⁰ De verhoging van de participatiegraad impliceert evenwel niet automatisch dat de toegang tot opleiding democratischer wordt.

⁸¹ De sociale balans heeft een wettelijk bindend karakter, maar de ondernemingen die haar niet indienen, worden niet gestraft. In 2007 (oud formulier) vulde 10% van de ondernemingen van de door de NBB geanalyseerde beperkte populatie de rubriek Opleiding in, terwijl 16% van dezelfde populatie in 2008 het nieuwe formulier van de sociale balans invulde. Bij de invoering van het nieuwe formulier werd een informatiecampagne gevoerd t.a.v. alle ondernemingen. Van de bestudeerde

meeste ondernemingen de bijdragen voor risicogroepen en/of voor de sectoriële fondsen niet bij hun opleidingskosten vermelden. De evaluatie van de opleidingskosten van de ondernemingen wordt dan ook onvolledig geacht. De kosten die in aanmerking moeten worden genomen in de sociale balans omvatten immers de directe kosten van formele voortgezette opleiding en de bijdragen ter financiering van deze opleidingen met aftrek van de subsidies. Een onderzoek van de sociale balansen wijst uit dat de ondernemingen vaak componenten vergeten in de berekening die ze zelf moeten uitvoeren. Dit zet de precieze evaluatie van de inspanningen op de helling.

In de volgende akkoorden wordt de doelstelling bevestigd en menen de sociale partners dat de opleidingsinspanningen van de ondernemingen en de sectoren met precisie moeten kunnen worden geraamd. Tijdens de Nationale Werkgelegenheidsconferentie van 2003 is een van de thema's de kwalitatieve en kwantitatieve verbetering van de opleidingen. De sociale gesprekspartners formuleren een aantal voorstellen om alle actoren ertoe aan te zetten het opleidingsniveau in het belang van de werknemers en de ondernemingen te verbeteren. Ze bevestigen de doelstelling van 1998 en bereiken een akkoord om, in de lijn van de Europese richtlijnen, de participatie van de werknemers aan voortgezette beroepsopleiding in de onderneming te verhogen. De doelstelling is een participatiegraad van 50% tegen 2010. Ze besluiten ook een eenvoudig meetinstrument te ontwikkelen dat een getrouw beeld moet geven van alle opleidingsinspanningen. De gemengde commissie CRB/NAR Opleidingsindicator maakt een boordtabel op die een totaalbeeld geeft van de opleidingsinspanningen.

De financiële doelstelling van de sociale partners wordt opgenomen in het Generatiepact (2005) en zal voortaan worden gecontroleerd. Als de totale inspanningen op het vlak van voortgezette opleiding niet minstens 1,9% van de loonmassa van de ondernemingen uit de privésector bedragen, moeten de ondernemingen van de sectoren die onvoldoende opleidingsinspanningen leveren een aanvullende bijdrage van 0,05% betalen aan het Fonds betaald educatief verlof.

In de gemeenschappelijke verklaring van de leden van de Groep van 10 voor een meer concurrerende economie ten voordele van de werkgelegenheid constateren de sociale partners: Inzake vorming werden niet alle vroegere engagementen gerealiseerd. Ze engageren zich ertoe om deze achterstand in te halen en van vorming een centraal thema tijdens de sectorale onderhandelingen 2007-2008 te maken. Trouwens, het nieuwe meetinstrument zal toelaten om nauwkeuriger de reële vormingsinspanningen van werkgevers en werknemers te meten. Opleiding mag trouwens niet alleen in financiële termen worden benaderd; zij moet evenzeer worden beschouwd vanuit het oogpunt van de mate waarin de werknemers eraan deelnemen. Deze nieuwe opvolgingsmethode zal bovendien toelaten die zwakten en gebreken inzake het te voeren vormingsbeleid te ontdekken.

In het interprofessioneel akkoord van 2006 voor de periode 2007-2008 herinneren de sociale partners eraan dat opleiding de verantwoordelijkheid is van twee partijen, nl. de werkgever en de werknemer. In het verlengde van het Pact vragen ze de sectoren hun verantwoordelijkheid op zich te nemen om de inspanningen (jaarlijkse verhoging van de financiële investeringen met 0,1 procentpunt of van de participatiegraad met 5 procentpunten) te vergroten zolang de algemene doelstelling van 1,9% niet is bereikt. Ze komen ook overeen dat de brutobijdragen van de werkgevers voor het Fonds betaald educatief verlof en voor de sectoriële opleidingsfondsen voortaan in aanmerking zullen worden genomen om na te gaan of de algemene doelstelling van 1,9% is bereikt.

beperkte populatie vulden bijna twee keer meer kleine ondernemingen, een vierde van de middelgrote ondernemingen en 5% van de grote ondernemingen de rubrieken Opleiding in.

De wil om een eenvoudig instrument te ontwikkelen dat een duidelijk beeld geeft van alle opleidingsinspanningen leidt tot een boordtabel, die een aangepaste en vereenvoudigde sociale balans vereist, welke op 1 december 2008 in werking treedt. Deze nieuwe versie zal het mogelijk maken, enerzijds, alle kosten van de ondernemingen voor formele voortgezette opleiding beter in aanmerking te nemen en, anderzijds, een duidelijker kwantitatief beeld te krijgen van de nog vrij onbekende materie van de minder formele en informele voortgezette opleiding.

5.3 Van het interprofessionele naar het sectoriële niveau⁸²

Deze doelstellingen werden vastgelegd op het interprofessionele niveau van het sociaal overleg en de oproep tot responsabilisering van de sectoren wordt in elk interprofessioneel akkoord herhaald. De sectoriële beleidsmaatregelen en strategieën zijn overigens zeer uiteenlopend. De gegevens van de sociale balansen, die de berekening van kwantitatieve indicatoren inzake formele voortgezette opleiding mogelijk maken, bevestigen deze grote heterogeniteit op het niveau van de bedrijfstakken⁸³. Deze heterogeniteit wordt bepaald door zowel de intensiteit van de behoeften als andere factoren, zoals de kwalificatiestructuur van de sector, de technologieën die in de sector worden gebruikt, de gemiddelde omvang van de ondernemingen, de leeftijdsstructuur van de sector, de al dan niet grote aanwezigheid van knelpuntberoepen, de opleidingsstrategie, de structuur van de opleidingsactiviteiten in de bedrijfstakken en de aard van de opleidingsverstrekkers.

Op sectorniveau zijn de belangrijkste actoren inzake voortgezette opleiding de sectoriële fondsen. Ze centraliseren en beheren paritair de bijdragen ten voordele van werk voor en opleiding van risicogroepen wanneer een collectieve overeenkomst daarin voorziet⁸⁴. Deze fondsen kunnen ook worden gefinancierd met een extra bijdrage van de ondernemingen voor de vorming van de werknemers. De financiering komt niet alleen van de ondernemingen, aangezien de fondsen ook samenwerken met de deelstaten - die hun een budget kunnen toekennen in het kader van specifieke projecten - en met het Europees Sociaal Fonds. Uit een aggregatie van de gegevens voor de belangrijkste fondsen van de privésector kan worden afgeleid dat 77% van de middelen komt van bijdragen van de ondernemingen, 3,2% van het Europees Sociaal Fonds, 4,4% van de overheid, 6,1% van eigen middelen en 9,1% van andere bronnen.

Deze fondsen coördineren en stimuleren de opleidingsinspanningen van de sectoren om de werkgelegenheid aan te moedigen en de vaardigheden van de werknemers in stand te houden en te ontwikkelen door de kwaliteit van de opleidingen te garanderen.

Het principe dat de fondsen vandaag meestal toepassen is de solidarisering van hun middelen om zich als volwaardige dienstverleners op het vlak van opleiding voor ondernemingen van de sector te positioneren. Enkele fondsen werken nog op basis van het systeem van "billijke return", wat inhoudt dat ze de bijdrage van de onderneming terugbetalen als deze opleidingsactiviteiten kan aantonen.

⁸² Voor meer informatie verwijzen we de lezer naar de nota "Opleidingsinspanningen van de bedrijfstakken en de sectoren" (CRB 2008-873) op de site van de Centrale Raad voor het Bedrijfsleven.

⁸³ Deze heterogeniteit is geen typisch Belgisch kenmerk. Volgens de CVTS-enquête komt ze in dezelfde mate voor in alle andere landen van het Europa met 15, ongeacht het gemiddelde peil van investeringen in formele voortgezette opleiding. Ze geldt ook voor de minder formele en informele voortgezette opleiding.

⁸⁴ Als het paritaire beheer in geen enkele collectieve overeenkomst is geregeld, wordt de opbrengst van de bijdrage toegewezen aan het budget voor het algemene beheer van de RSZ. Een derde mogelijkheid is dat een overeenkomst wordt gesloten in de onderneming, die dan zelf individuele projecten inzake werk voor en opleiding van risicogroepen ontwikkelt.

De sectoriële fondsen geven dus raad, sensibiliseren, coördineren, bieden financiële steun en beheren, maar ze fungeren ook als katalysator van de samenwerkingen tussen de verschillende actoren van de voortgezette opleiding. Alle actoren op het vlak van voortgezette opleiding nemen in meer of mindere mate deel aan deze samenwerkingen. Door hun vele partnerschappen smeden de fondsen banden tussen alle actoren van de voortgezette opleiding.

Door onderling samen te werken⁸⁵, creëren de opleidingsfondsen een partnerschap tussen alle sectoren; door samen te werken met het onderwijs onderstrepen ze het fundamentele belang van de nauwe band die tussen beide moet bestaan opdat, enerzijds, de ondernemingen kunnen rekenen op gekwalificeerde werknemers met geschikte vaardigheden en, anderzijds, de individuen zich in een veiliggestelde en kwaliteitsvolle beroepsloopbaan kunnen ontwikkelen. De opleidingsfondsen werken ook samen met de gewesten en de gemeenschappen, het onderwijs voor sociale promotie, het alternerend onderwijs, de Forem, de VDAB, Bruxelles formation, de "Missions régionales pour l'emploi", de OCMW's en de "centres de compétences et de références".

Deze vele samenwerkingsvormen en de structurering van hun activiteiten hebben de fondsen er impliciet toe aangezet een rol te spelen die in België nog niet bestond, nl. een scharnierfunctie tussen het onderwijs, de voortgezette opleiding en de arbeidsmarkt. Deze spontane beweging is ontstaan uit de creativiteit van de actoren en zorgt ervoor dat de middelen van de privésector en de overheid worden samengebracht en dat synergismen ontstaan tussen alle actoren op het gebied van voortgezette opleiding.

Met hun activiteiten bereiken de opleidingsfondsen jaarlijks 15 tot 40% van de werknemers van hun sector. Volgens de CVTS III-enquête doen de ondernemingen voor 10% van hun opleidingsuren een beroep op de opleidingsfondsen, voor 45% op privé-instellingen en voor 12,5% op overheidsinstanties⁸⁶.

Door alle middelen binnen een sector samen te brengen, kunnen sommige belemmeringen (kosten, termijnen, angst een werknemer waarin de onderneming heeft geïnvesteerd te verliezen...) voor de invoering van een dynamisch beleid van voortgezette opleiding worden weggenomen. Toch is er nog geen doeltreffend mechanisme voor de veranderingen van sector (reconversies) naar het voorbeeld van wat eind de jaren '50 bestond.

⁸⁵ Al deze samenwerkingen kunnen worden geformaliseerd. De samenwerkingen met de deelstaten en de overheid zijn vaak het voorwerp van kaderovereenkomsten; andere formele akkoorden kunnen worden aangegaan met het alternerend onderwijs en nog andere samenwerkingen zijn informeel.

⁸⁶ Deze resultaten kunnen sterk verschillen van de ene sector tot de andere in het licht van de aan- of afwezigheid van een fonds, zijn dynamisme en de gewoonten van de ondernemingen. De resultaten vertonen grote verschillen in functie van de omvang van de ondernemingen: kleine ondernemingen doen vaker een beroep op overheidsinstanties en sectoriële fondsen, terwijl grote ondernemingen vaker privé-instellingen aanspreken.

5.4 Van verbintenissen tot resultaten

De jaarlijkse opvolging van de indicatoren waarborgt een monitoring van de doelstellingen en geeft de actoren een signaal m.b.t. de ontwikkelde strategieën inzake voortgezette opleiding. De belangrijkste bronnen die worden gebruikt zijn: de CVTS-enquête voor Europese vergelijkingen; de Enquête naar de arbeidskrachten, op basis waarvan de structurele Lissabon-indicator wordt opgesteld; de sociale balans, die het jaarlijks mogelijk maakt de kwantitatieve basisindicatoren te berekenen op het gebied van formele opleiding en in 2008 voor het eerst ook inzake minder formele en informele opleiding.

5.4.1 2008 in het kort

Uit de cijfers voor 2008 blijkt dat de participatiegraad, de financiële investeringen en het aantal opleidingsuren per deelnemer fors zijn gedaald. Dit wordt bevestigd door de Enquête naar de arbeidskrachten en door de voorlopige gegevens van de nieuwe sociale balans. Deze daling kan worden toegeschreven aan het toeslaan van de wereldwijde economische crisis in het laatste kwartaal van 2008.

De opleidingsinspanningen zijn immers duidelijk conjunctuurgevoelig. Het kan paradoxaal lijken dat de intensiteit van de vormingsactiviteiten procyclisch is, aangezien de werknemers meer beschikbaar zijn in periodes met vertraagde activiteit. Omdat de opleidingsactiviteiten als uitgaven en niet als afschrijfbaar investeringen worden geboekt, zijn de ondernemingen echter geneigd meer opleidingen te organiseren als de conjunctuur goed is. In recessieperiodes zouden deze opleidingskosten immers drukken op resultaten die al lager liggen dan werd verwacht. De ondernemingen zouden in zo'n geval maar al te graag een beroep doen op financiële steun van de overheid om de opleidingskosten te beperken, waardoor de financiële inspanningen voor opleiding, waarin deze subsidies niet zijn begrepen, zouden afnemen.

In een periode van hoogconjunctuur is het normaal dat de opleidingsuitgaven stijgen, aangezien meer werknemers worden angeworven, die moeten worden opgeleid. In een periode van laagconjunctuur worden alle uitgaven, dus ook die voor opleiding, teruggedrongen. Toch zijn periodes van minder activiteit gunstig voor de voortgezette opleiding om eenvoudige redenen van organisatie, maar ook van strategie. Wanneer veel arbeiders tijdelijk werkloos zijn om economische redenen maakt opleiding het immers mogelijk, enerzijds, hun vaardigheden in stand te houden en, anderzijds, in afwachting van het economische herstel een heroriënteringsstrategie voor te bereiden in een sectoriële context waarin de werkgelegenheids- en ontwikkelingsvooruitzichten zijn veranderd.

5.4.2 Structurele indicator van Lissabon

Op Europees niveau schrijft de Lissabon-strategie (2000) voor dat de graad van participatie aan alle vormen van voortgezette opleiding tijdens de vier weken die de Enquête naar de arbeidskrachten voorafgaan 12,5% moet bedragen tegen 2010. Deze indicator betreft de volwassenen van 25 tot 64 jaar, ongeacht hun statuut (werknemers, werkzoekenden, inactieven) en de verzamelde informatie heeft betrekking op alle onderwijs- en opleidingsvormen, of ze nu al dan niet relevant zijn voor de huidige of toekomstige job van de betrokkene.

Van 1997 tot 2004 steeg de Lissabon-indicator van 3 tot 8,6% en volgde hij daarmee dezelfde trend en hetzelfde peil als het gemiddelde van de drie. Sedert 2005 daalt de indicator en in 2008 beliep hij 6,8%. Door deze dalende tendens heeft de Belgische indicator afgehaakt t.a.v. het gemiddelde van de drie, dat in 2008 8,7% bedroeg.

5.4.3 Formele voortgezette opleiding

Financiële indicator

Van 1996 t.e.m. 2007 had de rubriek Opleiding van de sociale balans alleen betrekking op de inspanningen inzake formele voortgezette opleiding. Van 1997 tot 2000 stegen de financiële inspanningen van de ondernemingen voor formele voortgezette opleiding van 1,13 tot 1,34%. Van 2000 tot 2003 zijn de inspanningen jaar na jaar verminderd, wat erop lijkt te wijzen dat deze investeringen procyclisch van aard zijn. In 2004 groeide het bbp met 3% en bleven de opleidingsinspanningen stabiel. In 2006 en 2007 stegen de financiële inspanningen terug lichtjes, maar ze bleven nog altijd onder het peil van 1997.

Volgens een eerste voorlopige raming van de NBB is deze indicator in 2008 met bijna 8% gedaald, nl. van 1,13 tot 1,04%. De invoering van de nieuwe sociale balans heeft een reeksbreuk ingevoerd. Sedert 2008 worden de inspanningen immers geregistreerd voor zowel de formele opleiding als de minder formele, de informele en de initiële opleiding. De nieuwe rubriek Voortgezette opleiding van de sociale balans werd voor het eerst ingevuld voor het jaar 2008⁸⁷. De invoering van de nieuwe sociale balans ging gepaard met een uitgebreide campagne om de ondernemingen te doen beseffen dat het belangrijk is deze rubriek van de sociale balans in te vullen en om hen te helpen dit zo goed mogelijk te doen. De eerste analyses van de gegevens brengen aan het licht dat meer ondernemingen de rubriek Opleiding hebben ingevuld en dat sommige, die al hun opleidingsinspanningen registreerden, voortaan een uitsplitsing maken tussen, enerzijds, formele opleiding en, anderzijds, minder formele en informele opleiding. De terugval van de financiële inspanningen voor formele opleiding zou deels door deze uitsplitsing kunnen worden verklaard.

Participatiegraad

Een financiële indicator maakt het niet mogelijk alle relevante parameters inzake voortgezette opleiding te beoordelen. Sommige ondernemingen organiseren immers opleidingsacties voor hun personeel zonder uitgaven te doen. Bepaalde werkgevers doen enkel een beroep op operatoren die gratis opleidingen verstrekken. De verscheidenheid van het opleidingsaanbod biedt de werkgevers de mogelijkheid het voordeligste aanbod aan te nemen. Ze kunnen ook de organisatie en de duur van de opleiding herzien. Ook al zijn de middelen die in een beleid worden geïnvesteerd één van de belangrijkste gegevens voor de evaluatie ervan, in dit welbepaalde geval geeft deze indicator geen enkele informatie over de graad van participatie aan de opleiding, de democratisering van de toegang tot opleiding, de arbeidstijd die aan opleiding wordt besteed, het aantal opleidingsuren per deelnemer, het soort van opleiding, de organisatie en de kwaliteit van de opleidingen.

Tijdens de Nationale Werkgelegenheidsconferentie in 2003 verbonden de sociale partners zich ertoe de participatiegraad tegen 2010 op te trekken tot 50%, waarbij ze duidelijk onderstreepten dat dit impliceert dat jaarlijks 60.000 werknemers extra een opleiding volgen. In tien jaar tijd is de graad van participatie aan formele voortgezette opleiding gestegen van 27 tot bijna 32,5%. Steeds meer werknemers hebben toegang tot voortgezette opleiding, maar de stijging van de participatiegraad betekent niet automatisch dat de toegang tot opleiding is gedemocratiseerd. Zo brengt de sociale balans grote verschillen in participatiegraad tussen de bedrijfstakken aan het licht. Uit de CVTS-

⁸⁷ We wijzen erop dat de methodologische toelichting van de NBB, die de ondernemingen duidelijk maakt welke informatie ze moeten verzamelen, pas in april 2008 werd gepubliceerd en dat het derhalve mogelijk is dat sommige ondernemingen de nodige informatie m.b.t. de nieuwe rubrieken van de sociale balans niet hebben bewaard voor het eerste kwartaal van 2008.

enquête en de Enquête naar de arbeidskrachten blijkt dat de toegang tot opleiding afhangt van verschillende individuele of structurele variabelen. Op structureel niveau is het zo dat de bedrijfssector waarin de werknemer werkt en de omvang van de onderneming de kansen om toegang tot opleiding te krijgen, beïnvloeden. Op individueel niveau vertoont de toegang tot opleiding blijkbaar weer genderdiscriminatie, terwijl deze miniem was tot in 2006. Bovendien volgen mannen meestal langere opleidingen dan vrouwen. De opleidingen zijn ook nog altijd meer toegankelijk voor werknemers onder de 45 jaar. De grootste discriminatie doet zich voor op het vlak van de kwalificatie van de werknemers. Hoe beter de werknemers geschoold zijn, hoe meer kansen ze krijgen om een opleiding te volgen.

In 2008 kende de deelneming aan formele opleiding een forse terugval van bijna 9% (van 32,6 tot 29,7%). Evenals de achteruitgang van de financiële indicator vloeit deze terugval voort uit een combinatie van factoren, met als twee belangrijkste de slechte economische conjunctuur in het laatste kwartaal van 2008 en de invoering van de nieuwe sociale balans.

5.4.4 Minder formele en informele voortgezette opleiding

Vroeger was de enige beschikbare informatie over minder formele en informele voortgezette opleiding afkomstig van de CVTS III-enquête. Volgens deze bron organiseerde 48,5% van de ondernemingen formele voortgezette opleidingen en 54,9% minder formele en informele voortgezette opleidingen in 2005. Een sectoriële uitsplitsing brengt een aanzienlijke heterogeniteit aan het licht. Opleiding op de werkplek komt het vaakst voor (gemiddeld bijna 60% van de ondernemingen); deelneming aan colleges en workshops geldt voor 45% van de ondernemingen; zelfstudie, roulatie van werkposten en opleidings- en kwaliteitscirkels komen in 20% van de ondernemingen voor. In 2005 nam 19,1% van de werknemers deel aan een opleiding op de werkplek, 6,6% aan colleges en workshops, meer dan 5% aan opleidings- en kwaliteitscirkels en zelfstudie en 2,85% aan opleiding via roulatie van werkposten.

Dankzij de nieuwe sociale balans zal het voortaan mogelijk zijn de ontwikkeling van de financiële inspanningen, van de participatiegraad en van het aantal opleidingsuren m.b.t. minder formele en informele opleiding te volgen. De eerste beschikbare gegevens van de NBB zijn voorlopig en moeten omzichtig worden geïnterpreteerd. Volgens deze eerste ramingen zou 1 werknemer op 5 een minder formele of informele opleiding van gemiddeld 26 uur volgen, waarvoor een financiële inspanning van 0,42% van de loonmassa zou worden geleverd.

5.4.5 Initiële opleiding

De nieuwe sociale balans verstrekt ook informatie over de initiële opleiding, maar ook deze moet, gelet op de hierboven gemaakte opmerkingen, voorzichtig worden beoordeeld, ook omdat sommige ondernemingen in deze tabel blijkbaar de opleidingen van hun nieuwe werknemers hebben ingevuld, terwijl het hier gaat om alternerende opleidingen (leerlingen en stagiairs).

Volgens de voorlopige gegevens voor 2008 van de NBB heeft 1,1% van de werknemers een initiële opleiding van gemiddeld 194,4 uur gevolgd, waarvoor een inspanning van 0,06% van de loonmassa werd geleverd.

5.4.6 Globale indicatoren⁸⁸

Er kan een financiële indicator worden verkregen voor de formele opleiding (1,04%) en voor de minder formele en informele opleiding (0,42%) door de ontbrekende bijdragen⁸⁹ van de ondernemingen voor het BEV, de risicogroepen en de opleidingsfondsen (0,13%)⁹⁰ erin te verrekenen. Deze indicator bedraagt 1,59% van de loonmassa.

Het is ook mogelijk dezelfde financiële indicator te beschouwen, niet voor alle ondernemingen, maar alleen voor de ondernemingen met meer dan 10 werknemers uit de sectoren C-K⁹¹ (populatie die de CVTS-enquête in aanmerking neemt), die 1,77% bedraagt (1,04%+0,15%+0,45%+0,13%)⁹². Men moet evenwel altijd voor ogen houden dat de cijfers voorlopig zijn en omzichtig moeten worden geïnterpreteerd.

⁸⁸ Voor meer informatie over de manier waarop deze globale indicatoren werden berekend, verwijzen we de lezer naar de methodologische nota over voortgezette opleiding op de site van de Centrale Raad voor het Bedrijfsleven (CRB 2009-1419).

⁸⁹ De sociale partners zijn in het kader van het IPA 2007-2008 overeengekomen om de brutobijdragen van de werkgevers aan het fonds betaald educatief verlof en aan de sectoriële opleidingsfondsen voortaan in aanmerking te nemen. Dit betekent dat de ontbrekende bijdragen worden verrekend naar 2008 zonder daarom wijzigingen aan te brengen in de subsidies die in het nieuwe formulier van de sociale balans werden ingevoerd.

⁹⁰ De totale bijdragen van de werkgevers voor voortgezette opleiding werden door het secretariaat op 0,185% van de loonmassa geraamd. De ondernemingen hebben een bedrag dat overeenkomt met 0,06% van de loonmassa ingeschreven. Er moet dus 0,13% van de loonmassa in aanmerking worden genomen om met al deze bijdragen rekening te houden.

⁹¹ De sectoren C tot K zijn de extractieve industrie, de verwerkende industrie, de productie en distributie van elektriciteit, gas en water, het bouwbedrijf, de groothandel, de detailhandel, de horeca, het vervoer, post en telecommunicatie, financiën en verzekeringen, vastgoed en de diensten aan bedrijven.

⁹² Om de financiële inspanningen van de ondernemingen met meer dan 10 werknemers uit de sectoren C-K voor formele, minder formele en informele opleiding te berekenen, moet men in verschillende fasen te werk gaan. Men moet de financiële indicator m.b.t. de formele opleiding voor alle ondernemingen nemen (1,04%) waaraan een correctie wordt toegevoegd om te komen tot de populatie van de CVTS (0,15%), de financiële indicator m.b.t. de minder formele en informele opleiding in de ondernemingen met meer dan 10 werknemers uit de sectoren C-K die door de NBB wordt berekend (0,45%) en de correctie om alle bijdragen van de ondernemingen (0,13%) in aanmerking te nemen.

5.5 Sanctiemechanisme

In 2005 heeft de regering de financiële doelstelling van de sociale partners opgenomen in het Generatiepact. Een van de hoofdstukken bevat een sanctiemechanisme op sectorniveau zolang de doelstelling van 1,9% niet is bereikt. Als deze financiële doelstelling niet wordt bereikt⁹³, wordt de sectoren die onvoldoende extra inspanningen leveren een boete⁹⁴ opgelegd ten gunste van het betaald educatief verlof. De praktische toepassingsregels van dit sanctiemechanisme werden meermaals herzien, waardoor de wetteksten moesten worden gewijzigd⁹⁵.

De sectoren die onvoldoende inspanningen leveren, zijn die waar, voor het jaar waarop de evaluatie betrekking heeft, geen cao bestaat die voorziet in:

- ofwel een jaarlijkse toename van de opleidingsinspanningen met minstens 0,1 procentpunt van de totale jaarlijkse loonmassa van de ondernemingen van de sector;
- ofwel een jaarlijkse toename van de participatiegraad inzake opleiding met minstens 5 procentpunten.

De cao moet aangeven voor welke optie wordt gekozen en welke maatregelen ter zake zullen worden genomen. Ze moet uiterlijk 1 september⁹⁶ van het jaar waarin de cao in werking treedt worden neergelegd op de griffie van de algemene directie Collectieve arbeidsbetrekkingen van de federale overheidsdienst Werkgelegenheid, Arbeid en Sociaal overleg.

Aanvankelijk werd bepaald dat de eerste op die manier geëvalueerde inspanningen die het sanctiemechanisme in werking konden stellen die van 2007 zouden zijn. Door de laattijdige publicatie van de regelgeving m.b.t. de sancties (december 2007) konden de sectoren de cao's voor 2007 evenwel niet aanpassen, waardoor voor 2007 geen sancties kunnen worden opgelegd.

Volgens de nieuwe wetteksten moeten de sector-cao's voor de inspanningen in 2008 uiterlijk 1 november 2008 ter griffie worden neergelegd. Het Technisch verslag van 2009 moet de inspanningen inzake voortgezette opleiding van 2008 (voorlopige gegevens) evalueren, maar aangezien de methodologische toelichting van de NBB pas in april 2008 is verschenen, zal men zich moeten baseren op de nieuwe sociale balansen van 2009 (eerste volledig jaar), die beschikbaar zullen zijn in 2010.

⁹³ De te bereiken doelstelling (1,9%) moet worden beoordeeld op basis van het Technisch verslag van de Centrale Raad voor het Bedrijfsleven, dat betrekking heeft op de totale inspanningen in het jaar dat voorafgaat aan het jaar waarin het verslag wordt uitgebracht. Als de doelstelling 1,9% zeer dicht benadert, moet bevestiging worden gevraagd aan de NBB.

⁹⁴ Als de totale inspanningen op het vlak van voortgezette opleiding niet minstens 1,9% van de totale loonmassa bedragen, moeten alle ondernemingen van de sectoren die onvoldoende opleidingsinspanningen leveren een aanvullende bijdrage van 0,05% ten gunste van het betaald educatief verlof betalen.

⁹⁵ Het gaat om de wet van 23 december 2005 en om het koninklijk besluit van 11 oktober 2007 tot invoering van een bijkomende werkgeversbijdrage ten bate van de financiering van het betaald educatief verlof voor de werkgevers die behoren tot sectoren die onvoldoende opleidingsinspanningen realiseren in uitvoering van artikel 30 van de wet van 23 december 2005 betreffende het generatiepact. De laatste wijzigingen aan deze twee teksten werden gepubliceerd in het Staatsblad van 29/12/2008. Ze leggen de verschillende fasen van het mechanisme vast en de timing die voortaan van kracht is.

⁹⁶ Voor 2008 bestaat een afwijkende maatregel, volgens welke de cao uiterlijk 1 november moet worden neergelegd.

In november 2010 zal het Technisch verslag van het secretariaat van de CRB een evaluatie van de doelstelling van 1,9% moeten bevatten. Als de doelstelling is bereikt, wordt de procedure beëindigd. Als ze niet is bereikt, treedt het sanctiemechanisme in werking en zullen de eerste boeten moeten worden betaald in januari 2011. De volgende tabel bevat alle fasen van de procedure m.b.t. het sanctiemechanisme.

Data	Procedures	Evaluaties en sancties
nov/09	Technisch verslag (2008)	Geen evaluatie (1)
1/06/2010	Lijst voor advies fod (2008 en 2009)	
1/09/2010	Neerlegging cao's (2010)	
1/10/2010	Lijst ter info fod (2010)	
nov/10	Technisch verslag (2009)	Evaluatie (2)
31/12/2010	Advies CRB en NAR aan minister (2008 en 2009)	
15/01/2011	Lijst minister aan RSZ (2008 en 2009)	Sanctie
1/06/2011	Lijst voor advies fod (2010)	
1/09/2011	Neerlegging cao's (2011)	
1/10/2011	Lijst ter info fod (2011)	
nov/11	Technisch verslag (2010)	Evaluatie
31/12/2011	Advies CRB en NAR aan minister (2010)	
15/01/2012	Lijst minister aan RSZ (2010)	Sanctie

- Noot (1): Artikel 3, §1, al. 2 van het koninklijk besluit van 23 december 2008: "Voor de opleidingsinspanningen gerealiseerd in 2008 zal de evaluatie (...) gebaseerd zijn op de vernieuwde sociale balansen van het jaar volgend op de datum van inwerkingtreding van het koninklijk besluit van 10 februari 2008 tot wijziging van het koninklijk besluit van 30 januari 2001 tot uitvoering van het Wetboek van vennootschappen."
- Noot (2): De evaluatie van de doelstelling van 1,9% in het Technisch verslag van november 2010 zal gelden voor de inspanningen in 2008 en 2009.
- Noot (3): De jaren in de kolom met de procedures zijn de jaren waarop de vermelde acties betrekking hebben. Bv.: nov/09, Technisch verslag (2008) betekent dat in november 2009 het Technisch verslag wordt gepubliceerd waarin de in 2008 geleverde inspanningen worden geëvalueerd.

Bronvermelding

CENTRALE RAAD VOOR HET BEDRIJFSLEVEN (2007), *Evaluatie van de inspanningen inzake voortgezette beroepsopleiding ten gunste van de risicogroepen en de werknemers uit de privésector*, CRB 2007-855, augustus 2007

CENTRALE RAAD VOOR HET BEDRIJFSLEVEN (2007), *Voortgezette beroepsopleiding in België: voordelen, organisatie en uitdagingen*, CRB 2007-854, augustus 2007

CENTRALE RAAD VOOR HET BEDRIJFSLEVEN (2008), *Voortgezette beroepsopleiding: Inspanningen van de bedrijfstakken en de sectoren*, CRB 2008-873 DEF, september 2008

CENTRALE RAAD VOOR HET BEDRIJFSLEVEN (2009), *Methodologische nota over de globale indicatoren inzake voortgezette opleiding*, CRB 2009-1491, november 2009

EUROPESE COMMISSIE (2002), *Enquête naar de voortgezette beroepsopleidingen (CVTSII)*

FEDERALE OVERHEIDSDIENST ECONOMIE (2007), *Vormingsinspanningen van de Belgische ondernemingen: resultaten van de CVTS-enquête 2005*, september 2007

FEDERALE OVERHEIDSDIENST WERKGELEGENHEID, ARBEID EN SOCIAAL OVERLEG (2009), *Nieuwe of voortgezette sectorale cao Risicogroepen en permanente vorming 2007-2008*, september 2008 opgenomen in de sociale balans, april 2008, [http://www.nbb.be/DOC/BA/SocialBalance/Notice Formations NL 4%20avril%202008.pdf](http://www.nbb.be/DOC/BA/SocialBalance/Notice_Formations_NL_4%20avril%202008.pdf)

GEMENGDE COMMISSIE CRB-NAR Opleidingsinspanningen (2004), *Vaststellen van een vormingsindicator*, 38/D.04-40, CRB 2004-675, CCR 200-7

NATIONALE BANK VAN BELGIE (2008), *Toelichtingsnota met betrekking tot de opleidingsactiviteiten*

NATIONALE BANK VAN BELGIE (2008), « *De sociale balans 2007* », *Economisch tijdschrift*, december 2008.

NATIONALE BANK VAN BELGIE (2009), *Cd-rom Balanscentrale 2003-2007*

NBB (2008), *Modellen van de sociale balans voor de boekjaren afgesloten vanaf 1 december 2008*, http://www.nbb.be/pub/03_00_00_00/03_04_00_00/03_04_01_00_00/03_04_01_08_00.htm?l=nl

Bijlagen

Bijlage 1 : Bedrijfstakkenomenclatuur Nacebel

Sectie	Afdeling	Omschrijving
A	1	Landbouw, jacht en aanverwante diensten
A	2	Bosbouw, bosexploitatie en aanverwante diensten
B	5	Visserij en het kweken van vis en schaal- en schelpdieren
C	10	Winning van steenkool, bruinkool en turf
C	11	Winning van aardolie en aardgas en aanverwante diensten
C	12	Winning van uranium- en thoriumerts
C	13	Winning van metaalerts
C	14	Overige winning van delfstoffen
D	15	Vervaardiging van voedingsmiddelen en dranken
D	16	Vervaardiging van tabaksproducten
D	17	Vervaardiging van textiel
D	18	Vervaardiging van kleding en bontnijverheid
D	19	Leernijverheid en vervaardiging van schoeisel
D	20	Houtindustrie en vervaardiging van artikelen van hout, kurk, riet en vlechtwerk
D	21	Papier- en kartonnijverheid
D	22	Uitgeverijen, drukkerijen en reproductie van opgenomen media
D	23	Vervaardiging van cokes, geraffineerde aardolieproducten en splijt- en kweekstoffen
D	24	Chemische nijverheid
D	25	Rubber- en kunststofnijverheid
D	26	Vervaardiging van overige niet-metaalhoudende minerale producten
D	27	Metallurgie
D	28	Vervaardiging van producten van metaal
D	29	Vervaardiging van machines, apparaten en werktuigen
D	30	Vervaardiging van kantoormachines en computers
D	31	Vervaardiging van elektrische machines en apparaten
D	32	Vervaardiging van audio-, video- en telecommunicatieapparatuur
D	33	Vervaardiging van medische apparatuur, van precisie- en optische instrumenten en van uurwerken
D	34	Vervaardiging en assemblage van auto's, aanhangwagens en opleggers
D	35	Vervaardiging van overige transportmiddelen
D	36	Vervaardiging van meubels ; overige industrie
D	37	Recuperatie van recycleerbaar afval
E	40	Productie en distributie van elektriciteit, gas, stoom en warm water
E	41	Winning, zuivering en distributie van water
F	45	Bouwnijverheid
G	50	Verkoop en reparatie van auto's en motorrijwielen ; kleinhandel in motorbrandstoffen
G	51	Groothandel en handelsbemiddeling, exclusief de handel in auto's en motorrijwielen
G	52	Kleinhandel, exclusief auto's en motorrijwielen ; reparatie van consumentenartikelen
H	55	Hotels en restaurants
I	60	Vervoer te land
I	61	Vervoer over water
I	62	Luchtvaart
I	63	Vervoerondersteunende activiteiten
I	64	Post en telecommunicatie
J	65	Financiële instellingen
J	66	Verzekeringswezen
J	67	Hulpbedrijven i.v.m. financiële instellingen
K	70	Verhuur en handel in onroerende goederen
K	71	Verhuur zonder bedieningspersoneel
K	72	Informatica en aanverwante activiteiten
K	73	Speur- en ontwikkelingswerk
K	74	Overige zakelijke dienstverlening
L	75	Openbaar bestuur, algemene collectieve diensten en verplichte sociale verzekering
M	80	Onderwijs
N	85	Gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening
O	90	Afvalwater- en afvalverzameling ; straatreiniging
O	91	Diverse verenigingen
O	92	Recreatie, cultuur en sport
O	93	Overige diensten
P	95	Particulieren huishoudens met werknemers
Q	99	Extraterritoriale organisaties en lichamen

Bijlage 2 : Loonkostenontwikkeling per persoon en per uur

Loonkosten per persoon, privé-sector														
Land	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009 ^e	2010 ^d
Duitsland	0,6%	0,8%	1,0%	2,0%	1,6%	1,3%	1,6%	0,1%	-0,1%	1,3%	1,1%	2,2%	-0,4%	1,4%
Nederland	2,5%	4,2%	3,5%	4,8%	4,8%	4,4%	3,2%	3,4%	0,8%	2,7%	3,1%	3,4%	2,2%	4,2%
Frankrijk	1,4%	1,4%	1,9%	2,3%	2,4%	3,4%	3,0%	3,9%	3,0%	3,7%	2,7%	2,4%	1,4%	1,9%
Gemid. 3	1,0%	1,3%	1,6%	2,4%	2,2%	2,4%	2,3%	1,9%	1,2%	2,4%	2,0%	2,4%	0,6%	1,9%
België	3,0%	1,2%	3,8%	1,8%	3,8%	3,4%	1,5%	1,8%	1,3%	3,5%	3,6%	2,6%	-0,1%	2,1%
Gemiddelde jaarlijkse arbeidsduur														
Land	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009 ^e	2010 ^d
Duitsland	-0,5%	-0,7%	-0,5%	-0,3%	-1,0%	-0,5%	-1,3%	-0,1%	-0,8%	-0,2%	0,0%	0,1%	-3,5%	0,9%
Nederland	-0,1%	-1,5%	-0,3%	-1,4%	-0,3%	-0,9%	-0,9%	-0,5%	-0,4%	0,1%	-0,4%	0,0%	-0,5%	1,4%
Frankrijk	-0,6%	-0,4%	-0,3%	-1,8%	-1,2%	-1,3%	-0,3%	0,3%	0,2%	0,2%	0,3%	0,4%	0,0%	0,0%
Gemid. 3	-0,5%	-0,7%	-0,4%	-0,9%	-1,0%	-0,8%	-0,8%	0,0%	-0,4%	0,0%	0,1%	0,2%	-1,8%	0,4%
België	0,1%	0,2%	0,2%	0,1%	0,2%	-0,3%	-0,6%	-0,3%	-0,3%	0,1%	0,4%	-0,7%	-2,4%	0,9%
Uurloonkosten privé-sector														
Land	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009 ^e	2010 ^d
Duitsland	1,1%	1,5%	1,5%	2,3%	2,7%	1,7%	2,9%	0,2%	0,7%	1,4%	1,0%	2,1%	3,2%	0,5%
Nederland	2,6%	5,8%	3,8%	6,3%	5,1%	5,3%	4,1%	3,9%	1,2%	2,6%	3,6%	3,4%	2,8%	2,8%
Frankrijk	2,0%	1,8%	2,3%	4,1%	3,7%	4,7%	3,3%	3,6%	2,8%	3,5%	2,5%	2,0%	1,4%	1,9%
Gemid. 3	1,6%	2,0%	2,0%	3,4%	3,3%	3,2%	3,2%	1,9%	1,5%	2,4%	1,9%	2,2%	2,4%	1,3%
België	2,9%	0,9%	3,5%	1,7%	3,6%	3,7%	2,2%	2,1%	1,6%	3,4%	3,2%	3,3%	2,4%	1,1%

Bronnen: zie hoofdstuk 3 Loonvorming : CPB (2009); Projektgruppe Gemeinschaftsdiagnose (2009); Minefe (2009); Federaal Planbureau (2009a); OCDE (2009), Perspectives Economiques n° 85 juin 2009; eigen berekeningen secretariaat

Bijlage 3 : Wegingscoëfficiënten

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Duitsland	54,8%	54,4%	53,8%	53,4%	52,6%	52,1%	51,6%	51,1%	50,6%	50,0%	49,7%	49,6%	49,4%	48,8%	48,8%
Nederland	9,3%	9,7%	9,9%	10,3%	10,7%	11,0%	11,2%	11,3%	11,3%	11,5%	11,6%	11,6%	11,8%	11,8%	11,8%
Frankrijk	35,8%	35,9%	36,3%	36,4%	36,8%	36,9%	37,2%	37,6%	38,1%	38,5%	38,7%	38,8%	38,7%	39,4%	39,4%